

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1977, LET. XIV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

9

IZ VSEBINE

Stane Kranjc: Subjektivni dejavnik in politični sistem

Breda Pogorelec: Družbeni vidiki slovenskega jezika

Okrogla miza: O knjigi V. Rusa »Etika in socializem«

razpravljajo: Boris Majer, Jože Šter, Andrej Kirn, Arif Tanović, Andrija B. Stojković, Vladimir Milanović, Adolf Bibič, Nikola Todorčevski, Božidar Dabenjak, Risto Tubić, Vuko Pavičević, Dušan Nedeljković, Bogdan Osojnik, Vojan Rus

Janez Stanič: Evrokomunistični »razkol«

Dušan Pirc: K Emmanuelovi obravnavi socialističnega projekta v dezintegriranem svetu

TEORIJA IN PRAKSA

1977

9

revija za družbena vprašanja, let. 14, št. 9, str. 1001—1160, Ljubljana, september 1977
UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Štifter, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

STANE KRANJC: Subjektivni dejavnik in politični sistem 1003

ČLANKI: RAZPRAVE:

BREDA POGORELEC: Družbeni vidiki slovenskega jezika 1009

BERNI STRMČNIK: Ustavna preobrazba zdravstva (izkušnje s celjskega območja) 1023

OKROGLA MIZA:

ETIKA IN SOCIALIZEM: V razgovoru o najnovejši knjigi Vojana Rusa sodelujejo: Boris Majer, Jože Šter, Andrej Kirn, Arif Tanović, Andrija B. Stojković, Vladimir Milanović, Adolf Bibič, Nikola Todorčevski, Božidar Debenjak, Risto Tubić, Vuko Pavićević, Dušan Nedeljković, Bogdan Osolnik in Vojan Rus 1036

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:

JANEZ STANIČ: Evrokomunistični »razkole« 1100

DISKUSIJSKA TRIBUNA:

DUŠAN PIREC: K Emmanuelovi obravnavi socialističnega projekta in dezintegriranem svetu 1116

MEDNARODNI ODNOSI:

JANEZ STANOVNIK: Sedem načel nove mednarodne gospodarske ureditve 1130

STANE PAVLIČ: Poti in stranpoti razoroževanja v svetu 1136

PRIKAZI, RECENZIJE:

ALOJZIJA ŽIDAN: Pregled publikacij v zbirki »Novi vidiki« 1148

Med novimi knjigami 1151

Bibliografija knjig in člankov 1153

Avtorski sinopsisi 1159

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja
let. 14, št. 9, str. 1001—1160,
Ljubljana, september 1977

CONTENTS

EDITORIAL:

- STANE KRANJC: The Subjective Factor and the Political System 1003

ARTICLES, DISCUSSIONS:

- BREDA POGORELEC: Social Aspects of the Slovene Language 1009

- BERNI STRMCNIK: Constitutional Transformation of Health-Service 1023

THE ROUND TABLE: ETHICS IN SOCIALISM:

In the discussion on the new book written by Vojan Rus are taking part: Boris Majer, Jože Šter, Andrej Kirn, Arif Tanović, Andrija B. Stojković, Vladimir Milanović, Adolf Bibič, Nikola Todorčevski, Božidar Debenjak, Risto Tubić, Vuko Pavičević, Dušan Nedeljković, Bogdan Osolnik in Vojan Rus 1036

INTERNATIONAL WORKERS' MOVEMENT:

- JANEZ STANIČ: The Eurocommunist »Schism« 1100

THE TRIBUNE:

- DUŠAN PIREC: On Emmanuel's Treatment of the Socialist Project in the Disintegrated World 1116

INTERNATIONAL RELATIONS:

- JANEZ STANOVNIK: The Seven Principles of the New International Economic System 1130

- STANE PAVLIČ: The Paths and By-paths of Disarmament in the World 1136

REVIEWS, NOTES:

- ALOJZIJA ŽIDAN: Survey of articles in the new edition of »Novi Vidiki« 1148

- A SURVEY OF NEW BOOKS 1151

- BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 1153

- AUTHORS' SYNOPSES 1159

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- СТАНЕ КРАНЬЦ: Субъективный фактор и политическая система 1003

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- БРЕДА ПОГОРЕЛЕЦ: Общественные аспекты словенского языка 1009

- БЕРНИ СТРМЧНИК: Конституционное преобразование здравоохранения (практические решения в Цельской области) 1023

ЗА КРУГЛЫМ СТОЛОМ:

ЭТИКА И СОЦИАЛИЗМ: В беседе по поводу нового труда Вояна Руса участвуют: Борис Майер, Иоже Штер, Андрей Кирн, Ариф Танович, Андрия Б. Стойкович, Владимир Миланович, Адольф Бибич, Никола Тодорчевски, Божидар Дебеньяк, Ристо Тубич, Вуко Павичевич, Душан Неделькович, Богдан Осолник и Воян Рус 1036

МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:

- ЯНЕЗ СТАНИЧ: »Раскол« еврокоммунизма 1100

ДИСКУССИОННАЯ ТРИБУНА:

- ДУШАН ПИРЕЦ: О трактовке Эммануэлом проекта социализма в дезинтегрированном мире 1116

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

- ЯНЕЗ СТАНОВНИК: Семь принципов новой организации международной экономики 1130

- СТАНЕ ПАВЛИЧ: Пути и отклонения в разрешении вопросов разоружения в мире 1136

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

- АЛОJЗИЈА ЖИДАН: Обзор изданий серии »Novi vidiki« (Новые аспекты) 1148

- Среди новых книг 1151

- Библиография книг и статей 1153

- Авторские снупсисы 1159

Subjektivni dejavnik in politični sistem

Med temeljne smeri in naloge razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja sodi celostnejša opredelitev položaja, vloge in metod dela subjektivnega dejavnika socialistične družbe — in v tem kontekstu še posebej uresničevanje idejnopolitične vloge zveze komunistov. Ta zahteva, ki jo moremo in moramo razumeti kot pomemben del nadaljnjega razvoja in krepitve političnega sistema samoupravljanja, utrjevanja in širjenja demokratičnih odnosov, izhaja po eni strani iz dosežkov v dosedanjem razvoju, zlasti v spreminjanju družbenoekonomskih odnosov in uveljavljanju delegatskega sistema, po drugi strani pa predvsem iz potrebe po temeljiti kritični analizi in osmišljanju stanja in problemov družbenopolitičnih odnosov, potreb razvoja in izpopolnjevanja političnega sistema v celoti, še posebej pa delegatskega sistema.

Če izhajamo iz razredne narave in vsebine demokracije, vloge delavskega razreda kot temeljnega revolucionarnega subjekta, iz družbenih protislovij, pluralizma samoupravnih interesov kot realne danosti — iz hkratne nujnosti, da se ti interesi artikulirajo, integrirajo in socializirajo — je razprava o vlogi subjektivnega dejavnika družbenopolitično in teoretično aktualna in nujna. To razčlenjevanje je v vseh bistvenih razsežnostih povezano z nadaljnjim razvojem in zvečevanjem stabilnosti in učinkovitosti političnega sistema samoupravljanja, z utrjevanjem odločujoče vloge človeka v celostnem procesu združevanju dela, njegovega vpliva na vse tokove družbene reprodukcije, s širjenjem socialne vsebine demokratičnih pravic in svoboščin, ki mora biti naravnana k premagovanju še številnih usedlin ekonomske in politične odtujenosti.

Opredelevanje, uveljavljanje in utrjevanje vloge subjektivnega dejavnika socialistične družbe v razmerah pluralizma samoupravnih interesov si lahko zamislimo le v kontekstu prizadevanj za uresničevanje temeljnih prvin in ciljev samoupravljanja, v okviru njihovega avtentičnega in izvirnega bistva. Tako lotevanje pa bo uspešno le tedaj, če bomo v teoriji kot v praksi to problematiko dosledno razmejevali od elementov večstrankar-

skega partijskega pluralizma (z njegovimi sestavinami in usedlinami reprezentativne oz. formalne demokracije) kot tudi od elementov enopartijskih oblik vladanja in posredništva. Recidivi obeh sistemov so še vedno navzoči v zavesti in vrednotah, pa tudi v še pričujoči praksi. Družbena stvarnost s svojimi protislovji ter težnjami, ki iz teh protislovij izhajajo, pa tudi družbena zavest še vedno ponujata tudi take teze in rešitve, ki bi bile korak nazaj in ki smo jih v našem družbenem razvoju že prerasli.

Zgodovinske izkušnje jugoslovanskega razvoja, doseženi uspehi, seveda pa tudi krize, omahovanja in enostranosti v opredeljevanju vloge subjektivnega dejavnika — in ne nazadnje tudi širše zgodovinske, mednarodne izkušnje boja za socializem v različnih delih sveta in v različnih razmerah — so lahko pomemben napotek za razmišljanje, iskanje in oblikovanje odgovorov. Napredek prav gotovo ni mogoč le ob apologetskem ponavljanju že sprejetih stališč, deklaracij in normativnih rešitev — prav tako pa tudi ne zgolj s proučevanjem in prikazovanjem trenutne in parcialne empirične danosti — brez natančnih idejnih in teoretičnih opredelitev, brez celostnih programskih usmeritev, brez ustvarjalne aktivizacije samoupravljalcev samih. Potrebujemo temeljito kritično analizo konkretne prakse in izkušenj o delovanju posameznih družbenopolitičnih in samoupravnih subjektov, kot tudi celotne strukture institucij, sistema kot celote.

V študiji Edvarda Kardelja Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja je največja pozornost posvečena prav položaju, vlogi in metodam dela subjektivnega dejavnika, pojmovanega v najširšem smislu. To je tudi razumljivo. Bistvena predpostavka in tudi pogoj socialističnega samoupravljanja je namreč v tem, kako je naravnana vloga družbenega usmerjanja in s tem najtesneje povezana usmerjevalna vloga zavestnih organiziranih socialističnih sil.

Vse od začetkov do danes je odnos med zavestnim in spontanim delovanjem ljudi, odnos med objektivnim in subjektivnim v človeški zgodovini ena izmed najbolj kontroverznih tém v socialističnem gibanju. Ta spor, ki ni bil nikoli zgolj teoretične narave, marveč je vedno zajemal tudi izrazito idejno-politične implikacije, sta spremljali — če stvar nekoliko poenostavimo — dve temeljni skrajnosti: na eni strani precenjevanje objektivnih družbenih zakonitosti, ki seže vse do skrajnega determinizma ali fatalizma — skupaj s popolnim ignoriranjem vloge zavestnih dejavnikov. Človek je le igrača zgodovinskih nujnosti, bodisi kot jih pojmuje tehnološki determinizem, različne tehnokratske, elitistične in druge podobne koncepcije. Revolucionarni subjekt, izražen v delavskem razredu, je le utopična fikcija. Družbene spremembe se dogajajo le evolutivno, so rezultanta delovanja ekonomskih zakonitosti, ki se izražajo kot nekakšni avtomatizmi. V duhu te koncepcije, iz katere so se izoblikovale razne različice teorij spontanosti, ni prostora za vodilno vlogo delavskega razreda, za kakršnokoli politično (samoupravno) angažiranje delovnih ljudi

sploh. Nepotrebna je tudi idejno-politična avantgarda, odveč je prav tako samoupravni angažma in aktivizem.

Razne sodobne različice koncepcij spontanosti družbenega razvoja — ne glede na to, kakšna je njihova temeljna argumentacija in naravnost — kažejo na nerazumevanje družbenih procesov, zanikovanje, da bi bili delovni ljudje sposobni in zmožni tega, da v procesu družbenega preobražanja uresničujejo tudi svojo srečo, ki jim je — kot pravi tovariš Kardelj — ne more dati niti država niti sistem niti politična partija.

Hkrati pa se srečujemo tudi danes, in to ne tako poredko, z drugo skrajnostjo, ki zanika kakršnokoli zakonitost v razvoju zgodovine, zanika objektivne predpostavke človekovega delovanja, ravnanja, razmerja družbenih sil itn.; ta drugi skrajni nazor izhaja iz predpostavke, da je bistveno le subjektivno spoznanje, zavest o svobodi. Od teh splošnih predpostavk do popolnega subjektivizma in birokratskega voluntarizma je le kratek korak.

Marksistična misel poudarja dialektiko odnosa med objektivnim in subjektivnim, med organiziranim in spontanim. Marksistična analiza in tudi kritika morata to upoštevati in izhajati iz te dialektične medsebojne odvisnosti in povezanosti. Le v tem kontekstu lahko razumemo bistvene opredelitve, strukturne razsežnosti, vlogo, funkcije in način delovanja subjektivnih sil v razmerah političnega sistema samoupravljanja.

Razmišljanje o vlogi subjektivnega dejavnika kot socialistične in demokratično ustvarjalne sile samoupravne družbe mora med drugim upoštevati tudi naslednja izhodišča:

prvič, položaj, vloga in način delovanja subjektivnih sil sodijo med ključne probleme pri nadaljnji graditvi političnega sistema;

drugič, načelne, fundamentalne teoretične in praktične opredelitve vloge subjektivnih sil so bile dane že v programu ZKJ, dopolnjene in konkretizirane v dokumentih X. kongresa. Zato gre zdaj predvsem za to, da skladno z razvojem političnega sistema samoupravljanja — in še posebej delegatskega sistema — kritično razčlenimo delovanje in funkcioniranje družbenopolitičnega sistema kot celote ter vloga subjektivnega dejavnika kot njegove notranje idejno-politične in moralne sile;

tretjič, razen nujnega teoretičnega in strokovnega dela, ki ga moramo razširiti in poglobiti, mora biti težišče politične in idejne akcije na takšni praktični usmeritvi subjektivnih sil z zvezo komunistov na čelu, ki bo krepilo demokratično moč, sposobnost in učinkovitost samoupravnega sistema z odločujočo vlogo združenega dela.

V kontekstu teh izhodišč naj navedemo (iz že omenjene študije) Kardeljevo opredelitev subjektivnega dejavnika, ki se nam zdi zelo pomembna:

»S subjektivnim faktorjem socialistične družbe razumemo ne samo zvezo komunistov in druge družbenopolitične organizacije, kot so socialistična zveza delovnega ljudstva, sindikati, zveza socialistične mladine itd.,

ampak tudi vse tiste družbene organizacije raznovrstnega tipa, ki imajo interes in vpliv v družbenih odnosih in ki na različne načine vplivajo na družbeno zavest in na reševanje družbenih problemov. Tu mislim na državne organe, znanost, strokovne službe in vse druge organizirane faktorje idejnega, političnega, strokovnega, materialnega, znanstvenega in kulturnega ustvarjanja. In končno, čeprav ne na zadnjem mestu, razumem s subjektivnim faktorjem socialistične družbe tudi spontano socialistično zavest, iniciativo in akcijo najširših množic ljudstva kot izraz elementarnih družbenih hotenj delovnega človeka in njegovih izkušenj. Skratka, s subjektivnim faktorjem socialistične družbe razumem vso socialistično ustvarjalno silo družbe, ki se mora svobodno in v polni meri izraziti . . .¹

To definicijo nismo navedli le zaradi njene celostnosti in preciznosti, ampak predvsem zato, da bi opozorili na idejnopolične in teoretične konsekvence, ki iz nje izhajajo. Če to povemo nekoliko poenostavljeno, gre za skupne in specifične vloge in naloge tako družbenopolitičnih organizacij z ZK na čelu, družbenih organizacij in združenj — ki se združujejo znotraj SZDL kot enotne fronte organiziranih socialističnih sil — kot tudi za državne in samoupravne organe, za vlogo znanosti in drugih oblik idejnega in strokovnega ustvarjanja — ter, ne nazadnje, tudi za spontano socialistično zavest, iniciativo in akcijo ljudi.

Niso redki primeri, ko se v praksi srečujemo z močno utesnjenimi in celo sektaškimi opredelitvami subjektivnih sil; to seveda zožuje fronto samoupravnih socialističnih sil, pači samo vsebino pluralizma samoupravnih interesov, podcenjuje ustvarjalno moč množic in. Zato je opredelitev subjektivnega dejavnika, ki zajema vse tu že našteje elemente, skupaj z jasno definicijo idejnopoličnega vidika vloge zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij temeljno izhodišče za pravilno pojmovanje njegove vloge v sodobnih razmerah — in seveda tudi napotek za konkretne akcije.

V teoriji in praksi jugoslovanskega razvoja in koncepta socializma je delavski razred temeljni zgodovinski subjekt, nosilec družbene preobrazbe. Marx je že zdavnaj ugotavljal, da je osvoboditev delavskega razreda lahko le delo tega razreda samega. Lenin je v istem smislu poudarjal, da je izgradnja socializma lahko le rezultat aktivnosti delavskega razreda in milijonov delovnih ljudi — ter da jih pri tem delu ne more zamenjati niti njihova lastna avantgarda. Morda se bo zdelo komu odveč, da ponavljamo te bolj ali manj znane resnice. To smo storili zato, da opozorimo na kontinuiteto marksistične misli ter na praktične konsekvence, ki iz teh izhodišč izhajajo: so namreč ena izmed središčnih točk nadaljnega dograjevanja političnega sistema in še posebej delegatskega sistema.

Navedena stališča, ocene in pobude za izpopolnjevanje in dopolnjevanje institucionalnih rešitev, za odločnejše odpravljanje neskladja med

¹ Edvard Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, izd. založba Komunist, Ljubljana 1977, str. 176—177.

normativnim in stvarnim stanjem v delovanju sistema terjajo tudi kritično analizo delovanja subjektivnega dejavnika kot celote in družbenopolitičnih organizacij posebej. Družbenopolitične organizacije in še zlasti zveza komunistov se morajo razvijati kot notranja idejnopolična in moralna sila samoupravljanja in političnega sistema sploh; biti morajo nosilke najnaprednejših idej in prakse. Njihove vloge v procesu artikulacije in integracije interesov v sedanji fazi in pri sedanji stopnji družbene strukture in odnosov ni mogoče nadomestiti. Seveda je vprašanje, koliko so za to nalogo tudi usposobljene, koliko so k tem nalogam naravnane, koliko so razvite njihove komunikacije s samoupravno bazo in tudi z drugimi političnimi ali samoupravnimi subjekti.

S tem, da poudarjamo notranjo integrativno in mobilizacijsko vlogo družbenopolitičnih organizacij, ki so dejavne v vseh strukturah in na vseh ravneh samoupravnega sistema, hočemo opozoriti tudi na njihovo dolžnost, da s svojimi stališči in metodami dela krepijo samostojnost in polno odgovornost vseh institucij političnega sistema — in sicer v okviru pristojnosti in dolžnosti, ki so opredeljene z ustavo in zakoni.

Družbenopolitične organizacije so z ustavo iz leta 1974 postale tudi normativno konstitutivni element političnega sistema, njegov del, ki ima specifične funkcije in naloge. Njihova dejanska politična vloga v samoupravnih in politični strukturi pa pogosto seveda zaostaja za institucionalno normativnimi določili. Inercija stare prakse, samostojno odločanje v imenu delovnih ljudi, pojavi političnega paternalističnega odnosa do samoupravnih organov ne kažejo le na napačno razumljeno bistvo samoupravne demokracije, ampak tudi na pojave birokratizma v teh organizacijah. V razpravah in akcijah, ki so pred nami, bi veljalo posebno pozornost posvetiti ustavno opredeljenim funkcijam družbenopolitičnih organizacij.

Družbenopolitične organizacije kot sestavni del političnega sistema izražajo vsaka zase del posebnih in splošnih interesov delovnih ljudi, vsaka zase je samostojna in enakopravna z drugimi. Toda to ne pomeni, da so v celoti popolnoma neodvisne druga od druge in od sistema kot celote. Afirmacija frontne vloge in organiziranosti socialistične zveze delovnih ljudi ni pomembna le za usklajeno delovanje družbenopolitičnih organizacij, družbenih organizacij in društev, ampak je tudi pomemben pogoj za dosledno uresničevanje ustavnih funkcij, ki jih imajo v političnem sistemu, v delegatskem sistemu in v procesih odločanja in sporazumevanja nasploh.

Izredno pomembna naloga, ki jo imajo družbenopolitične organizacije kot integralni del političnega sistema, kot njegova notranja usmerjevalna sila, terja od njih to, da se hitreje otresajo številnih slabosti in enostranosti v njihovem delu; te so bodisi posledica nerazumevanja njihove vloge, neustrezne organiziranosti, forumskega načina dela vodstev in še drugih dejavnikov.

Za učinkovitejše delovanje družbenopolitičnih organizacij nasploh, še posebej pa njihovih nalog v delegatskem sistemu, so med drugimi v prvi vrsti zastavljata dve med seboj odvisni nalogi: nadaljnja demokratizacija odnosov v organizacijah, se pravi večja stvarna možnost (in s tem tudi odgovornost) članstva, da vpliva na odločitve in stališča, resnično demokratična dvostranska in učinkovita komunikacija med bazo in vodstvi — ter večja akcijska in mobilizacijska učinkovitost organizacij, učinkovitost, ki je razen drugega predvsem plod spoznanih in subjektiviziranih interesov, zavestnega sprejemanja socialističnih, samoupravnih in humanističnih ciljev in vrednot.

Demokratični pluralizem samoupravnih interesov kot nova oblika političnega sistema — z delegatskim sistemom kot njegovo hrbtenico — terja od vseh subjektivnih sil, posebej še od ZK in SZDL, da se hitreje usposablja za nove vloge in naloge, da svojo organiziranost, metode in način dela prilagajajo zahtevam razvoja in krepite samoupravljanja, v čigar središču mora biti vedno delovni človek, organiziran kot samoupravljavec. K važnim pogojem razvoja in krepite delegatskega sistema in vloge subjektivnih sil sodi vsekakor tudi večja vloga znanosti in strokovnih služb. Samoupravno zasnovana in angažirana znanost, ki je naravnana k temeljnim problemom družbene prakse, je nepogrešljiva sestavina subjektivnih sil, njihove usmerjevalne in integrativne vloge. Ob tem bo tudi znanost sama hitreje napredovala, postala bo sestavni in neločljivi del celotne prakse političnega sistema.

Marksistične analize družbenih odnosov v vseh njihovih razsežnostih, ki vključujejo tudi sposobnost in pripravljenost za teoretično osmišljanje temeljnih problemov in smeri razvoja; nezamenljiva vloga organizirane socialistične zavesti (subjektivnega dejavnika v ožjem pomenu) z idejnopolitično vodilno vlogo zveze komunistov, ki mora biti srčika družbenih gibanj in nosilec zgodovinske odgovornosti za družbeni razvoj; vloga znanosti in sposobnost znanstvene in politične sinteze, kot tudi spontana iniciativa in akcija množic — vse to sodi med temeljne predpostavke za sodobno vlogo subjektivnih sil pri razvoju in utrjevanju političnega sistema samoupravljanja. Seveda pa terja sleherna izmed teh predpostavk — kot še marsikatera druga — razen globljega teoretičnega osmišljanja predvsem to, da sproti razrešujemo dileme, ki ovirajo uresničevanje teh predpostavk v družbeni praksi.

BREDA POGORELEC

Družbeni vidiki slovenskega jezika

Pismo o jeziku, ki ga je SZDL naslovila 1965 na vse člane naše skupnosti, naj bi zbudilo in oživilo premišljanje o slovenskem jeziku in njegovi kulturi. Ko je bilo spomladi 1975, ob desetletnici, ponovljeno, se je pokazalo, da je njegova vsebina še zmeraj aktualna. Kakor je bila živa potreba po takšnem, institucionalnem opozorilu, tako je vsak dan bolj jasna in živa potreba po širokem posvetovanju o slovenščini v javnosti, ki naj bo uvod v odprto razpravo o vlogi slovenskega jezika v današnji slovenski (zlasti še samoupravni socialistični) družbi; o njegovih sestavih, normah in standardih; o odgovornosti vseh za kulturno dediščino (kar jezik je) in za kulturno sooblikovanje okolja (tudi jezikovna raven sporočil, posebej še javnih, je znamenje razmerij v kulturi), kakor je posebej poudaril J. Goričar. Pogovoriti se je treba tudi o nalogah jezikoslovja in jezikoslovnih služb, za katere mnogi menijo, da je njih prva in edina dolžnost normirati jezik. (Prim. anketo Sodobnosti o jeziku, objavljeno v četrti in peti številki letnika 1977.) Sodoben jezikoslovec pri nas bi moral opazovati jezik kot družbeno tvorbo, ga sodobno kodificirati in normirati ter predvsem poskrbeti za kar najbolj široko pojasnjevanje, kako (slovenski) jezik deluje, kako je sestavljen in kakšno pot je prehodil v zgodovini. Skratka, s poglobljenim obveščanjem naj bi s strokovnega stališča vplival na sodobno slovensko jezikovno zavest.

Ker je jezik kot družbena, torej zgodovinska tvorba dediščina, ki prehaja — spremenjena in dopolnjena — iz roda v rod, smo zanj odgovorni vsi, ki ga govorimo, pišemo in tako predajamo naprej. Jezik raste, se razvija, živi z družbo, ki jo kot povezovalc tudi soustvarja. V njem so shranjena nekoč živa poimenovanja in so tako na voljo za poimenovanje novega.

Glavna naloga jezika je sporazumevanje med člani skupnosti, ki ga govorijo. Sporočanje, razumevanje, odgovarjanje v skupnem jeziku se razvija v časovnem teku in se počasi spreminja, kakor se nekatere hitreje, večinoma pa zelo počasi spreminjajo ustaljene navade jezikovnega vedenja. Jezik omogoča misel; ta je lahko izražena v besedilu le z izraznimi in

predstavnimi možnostmi, ki jih jezik ponuja; zato velja, da brez njega mišljenje ni mogoče.

Najsplošnejši jezik sporazumevanja določene skupnosti je knjižni jezik; nastanek modernih knjižnih jezikov Evrope sovpada z začetki velikih družbenih in duhovnih gibanj v visokem srednjem veku, z razvojem gospodarstva, s humanizmom in renesanso, večina njih (tudi slovenščina) ima pred tem obdobja pismenih jezikov, to je manj ustaljene oblike zapisov, ki so pod večjim ali manjšim vplivom vsakokratne govorne besede. Nadaljnji razvoj in razmerje knjižnega (sprva pretežno pisnega) jezika do drugih, zlasti govornih sestavov je odvisen od razvoja posamezne družbe.

Zlasti pri narodih, ki niso imeli državne uprave v lastnem jeziku, je boj za pravice jezika v novejšem času sestavni del boja za narodne oziroma človeške pravice. Tako je bilo tudi s slovenskim jezikom. Danes so njegove pravice zagotovljene z ustavo SFRJ in SRS, deloma zajamčene z ustavo LR Madžarske, medtem ko so nerešene v Italiji in Avstriji in različno realizirane. Pri večjem delu slovenske narodne skupnosti je načelna rešitev narodnega vprašanja v SFRJ v času, ko se je slovenska družba odprla kakor še nikoli v zgodovini, »odprla«, »osvobodila« tudi slovenski jezik.

Jezik je posebno, nadvse občutljivo izrazilo, ki o govorniku pove navadno veliko več, kakor povedo same besede, ki jih upoveduje: jezik (besedilo) izdaja govorčev temperament, stopnjo čustvovanja in obvladovanja, njegovo pravo ali namišljeno znanje, preprosto ali umišljeno naravnost k stvarem, čut za lepo, stopnjo osebnostne zrelosti — pokaže pa tudi nebrižnost, zaverovanost vase in samozadostnost, primanjkljaj v kulturni stopnji. Tako postane jezik — zelo vidno znamenje osebne in splošne kulture posameznika in z njim družbe. Jezik je potemtakem svojevrstno zrcalo cele vrste poglobitvenih razmerij.

V tej zvezi je odnos do jezika skupnosti nemara najbolj viden kazalec širine in globine kulturne ravni. V odprtih razmerah samoupravne družbe sooblikuje jezik vsak občan, ki kar koli javno sporoča; kdor govori na skupščinski seji ali na delavskem svetu, kdor na primer z napisi opremlja izložbe ali predlaga ime firme, napiše novico ali poročila pristojni skupnosti; kdor napiše znanstveno razpravo, strokovno poročilo, pa tudi pesem ali roman. Resda sooblikuje vsak po svoje in iz sebe — toda po pravilih, ki jih mora poznati. Iz jezikoslovne teorije vemo, kako malo — in kako veliko lahko razvoju jezika prispeva posameznik: z obstoječimi izrazi lahko prelije doživetje, izkušnjo, spoznanje z novo besedno zvezo; iz danih vzorcev napravi novo kombinacijo: novo poved (včasih tudi nov stavčni vzorec!); po znanih vzorcih napravi novo besedo.

Že pri spreminjanju ustaljenih tvega, da bo naletel na ugovor rodov, ki občutijo novino kot barbarizem, napako.

S takimi, posebej za knjižno normo značilnimi pridržki pri sprejemanju novine se razumljivo upočasnuje spreminjanje zlasti pisnega jezika. Ta je ustaljen, kolikor je to ob nezadržnem napredku mogoče, in zaradi tega jezik navadno ni ovira pogovoru rodov in s tem predaji izročila. Seveda so v zgodovini obdobja, ko je družbeni in duhovni napredek tako silovit, da novo izrazje skoraj na silo razmika postavljene okvire jezika. Pogosto so ob takih premikih močno prizadeta tudi ustaljena merila za »primerno« in »spodobno« za javno sporočanje, ob tem pa tudi merila estetskega, naj bo v umetnostnem ali v neumetnostnih jezikih. O poslednjem navadno sorazmerno premalo razpravljamo in ga skrivamo za označitvami, kakor »edino pravilno«, »lepo« in podobnimi, največkrat nedoločeni kategorijami.

Sprostitev jezika je mogoče opaziti tudi v preteklosti ob običajni stopnji napredka. Njeno smer in obseg določajo družbene razmere, nazor, duhovni razvoj in z njim vse tiste prvine, ki sestavljajo skupni način izražanja neke dobe; pravimo jim slogovni izraz, tudi slogovna usmeritev časa. Slogovni razvoj kaže, kako se spreminjata način in vsebina sporočanja. Omenjeni revolucionarni posegi, značilni za pomembne družbene spremembe, se seveda dotaknejo jezika neprimerno intenzivneje; odločilna zanje je zlasti vse večja družbeno odprtost. Kakor je odpiranje njenega jezika za vsako družbo pomembno znamenje širine družbenega razvoja, pride pri tem zelo lahko do nespoštovanja nekaterih ustaljenih pravil dosedanje norme. V povojnem slovenskem pisanju (zlasti v časopisju) se tako ponavljajo nekateri barbarizmi v kar ustaljenem okviru (imenovalnik/tožilnik besede *hči*, nedoločna oblika pridevnika za svojilnimi in tudi kazalnimi zaimki, deloma tožilniška vezava pri zanikanem povedku namesto roditeljske in podobno; pravila za ta zadnji primer so prezapletena, da bi primer lahko natančno pojasnila). Danes jih še razumemo kot posledico pomanjkljive poučenosti in sorazmerno malomarnega odnosa do sporočanja in mogoče je upati, da se bi izrazitejšemu prizadevanju za široko jezikovno kulturo posrečilo normo obvarovati. Od novosti se bodo obdržale tiste, za katere je v jezikovnem sestavu ustvarjena možnost za vključitev med obstoječa izrazna sredstva; tujki se sčasoma izčistijo ali vrednostno osamijo, največkrat brez prizadevanja puristov.

Na jezikovne navade v sproščenih razmerah vpliva tudi nejezikovno sproščanje, zlasti vidna sporočila (= vizualne komunikacije). Moda zgolj male začetnice in opuščanja ločil je zlasti pri mladih močno načela pravopisno disciplino. Čeprav teoretično poučeni — mladi marsikdaj odpovedo pri praktičnih preizkušnjah. Zgledi določenega vidnega sporočanja prihajajo često od zunaj, od drugih pisnih navad in najbrž bi — pač zaradi možnih posledic — tudi oblikovalci morali spoštovati sporočilno vlogo pisnih znamenj v sporočanju.

Za kulturno javno sporočanje je tako potrebno poznati in uporabljati priročnike, kakor so pravopis, slovarji, tudi slovnice; poznati pa je treba

tudi omenjena dejstva jezikovnega razvoja in delovanja. Zmeraj pa je potrebno razmisliti tudi o zunajjezikovnih razmerjih, ki jih jezikovno sporočilo nakazuje. Pri marsikaterem javnem sporočilu v SR Sloveniji na primer ni zmeraj mogoče razbrati, da je slovenski jezik v tej republiki prvi jezik. Nebrižnost, tudi nevednost glede obvezujočega jezikovnega obnašanja v SR Sloveniji je značilna za dokajšen delež javnega sporočanja (zlasti napisi, letaki, reklame, podnapisi v filmih itd.).

Prav zaradi vseh takih, ki z ravnodušnostjo (prav gotovo tudi iz pomanjkanja ustrezne poučenosti) oblikujejo podobo našega življenja, je potrebno, da se o jezikovnih vprašanih pogovorimo bistveno širše in globlje, kakor je to sicer pri nas v navadi. Glavni oblikovalec kulturnih navad je šola. Ta pa se pogosto še vedno iz življenja umakne v rubriko, od jezika — v slovnico, ki je sicer eno od poglavitnih, a vendar preozko področje jezika.

Širok in glasen pogovor o vrsti vprašanj v zvezi z jezikom in kulturo tudi kot nadaljevanje razmišljanja o človeku, delu, kulturi, je potreben iz več razlogov. Razmah življenja v odprti družbi nas je sprva našel nekako nepripravljene, da z intenzivnim in sodobnim pojasnilom nadomestimo meščanski paroli Ljubimo svoj jezik! Ljubimo svoj narod!, ki s prazno patetiko prav gotovo ne moreta biti primerna spodbuda za svobodno izbiro sredstev in kulturno oblikovanje besedil. Takoj po vojni so sicer v slavističnem društvu o tem veliko razpravljali, kaj vse je treba storiti za sodobno jezikovno vzgojo. Skupaj s kulturnimi delavci, eden najpomembnejših med njimi je bil Oton Zupančič, so razglabljali o potrebnih raziskavah in popularizaciji (po arhivu slavističnega društva). Veliko je bilo storjenega, še več začetega, predvsem pa se je marsikaj dogajalo prepočasi, ker ni bilo ljudi, sredstev, ker ni prostora. Danes imamo dva zvezka velikega slovarja, celo vrsto terminoloških slovarjev, slovnico, izdelan načrt pravil za tretji pravopis (z zanesljivo informacijo na ravni današnjega slovenskega jezikoslovnega znanja, z natančnim pravorečjem in obširnimi pravili podomačevanja). Vsaj v shemi je dognana predstava o slovenskem jeziku kot o prepletajočem se sestavu delnih sestavov (govornih) vrst in (predvsem pisnih) zvrsti. A za količkaj primeren prostor sistematične jezikovne (in kulturne) vzgoje je poskrbljeno za zdaj skorajda samo v usmerjenem izobraževanju (pedagoške smeri) — drugod sprememba programa in načrtov še čaka najboljših rešitev. Toda čeprav je v novih načrtih veliko prostora odmerjenega jeziku, ki ga doslej zlasti v srednjih šolah niso prida učili, je malo verjetno, da bo mogoče zares kaj spremeniti. Še zmeraj kaže, da za primerno jezikovno vzgojo ne bo namenjenega povsod dovolj časa. Malo verjetno je tudi, da bi lahko učinkovito pomagali drugi učitelji, saj za kaj takega niso študijsko usposobljeni. Poleg tega pa preskusi znanja pretežno s testi ustvarjajo pravi jezikovni primanjkljaj. — Skoraj nič ni v zvezi s tem storjenega za izobra-

ževanje odraslih, če izvzamemo radijske jezikovne pogovore in občasno televizijo. Nekatere stalne rubrike v časopisju kažejo na raven jezikovnega svetovanja danes; pomenljivi pa so tudi ob pripravah na posvetovanje začetki sistematičnih in plodnih informacij o jeziku v tovarniških glasilih, kakor je na primer ravenski Fužinar (Marijan Kolar).

V slovenskem jezikoslovju seže torej snovanje za knjižni jezik v čas takoj po vojni (Pravopis 1950, Slovenska slovnica 1947, Slovensko pravorečje 1946), v javnosti je bila pozornost razgibana ob izdajah priročnikov, stopnjevala pa se je nekako po Pismu SZDL 1965, kar sovpada z napori za uvedbo slovenskega televizijskega dnevnika, napisov pod filmi in podobno. Sicer pa se v letih pred tem kljub ustavi o slovenskem (narodu in) jeziku ni veliko govorilo, nekaj tudi zaradi še iz obdobja tako imenovanega jugoslovanstva znanih pojmovanj narodnostnega izenačevanja v nekakšen državni narod. (Še danes lahko zlasti v športu, pa tudi drugje slišimo o »nacionalni« = vsedržavni ligi in podobno!) Razumljivo je, da je dolgoletni molk o tako pomembnih zadevah odlagal sprotno reševanje in da je prav gotovo vplival v šoli, če že ne samo na predmet, predvsem na učni jezik. Posebej pa bo treba ugotoviti, kako na široko učinkujejo v zvezi s tem trditve, da smo z izbojevano zmago v NOB uresničili cilje boja in da poslej nekatere dosežene prvine niso več pomembne (močno poenostavljeno iz ankete o jeziku v Sodobnosti 1974, 4 in 5).

Prva naloga posvetovanja o slovenščini v javnosti je zaradi vsega tega razširiti zavest o slovenskem jeziku in uveljaviti odgovornost za jezikovni vsakdanjik in praznik. Vse to pomeni na široko obveščati in opozarjati zlasti na izbojevano in v ustavi zapisano pravico in na življenje, ki kaže marsikdaj drugače. In kultivirati.

Odnos do jezika je namreč znamenje celotne kulturne izoblikovanosti. Neustrezen odnos do jezika je zrcalo splošne kulturne zavesti, čeprav je za pomanjkljivo poučenost v teh zadevah pri mnogih od nas kriva vojna. Žal smo po vojni prav primanjkljaj na tej ravni pozabili odpravljati — ali pa smo ga odpravljali občasno, premalo zavzeto in ne da bi si do kraja razjasnili poglede in z njimi uravnali posamezne akcije. Zaradi tega je nepotrebno in prav nič v skladu z izročilom prizadeto življenje zlasti na podeželju, kjer je za sicer na pogled očitni vsesplošni materialni napredek komajda značilna tudi ustrežna kulturna rast.

Zelo vidno se kaže nekaj podobnega tudi v izrazu našega družbenega življenja, razpravljanja. Jeziku odtujena tuja formulacija pogosto zverži misel in izprazni pomen. Dejanska osvoboditev jezika je tudi osvoboditev spon privzetega, sproščena potreba po naravnem in razumljivem sporočilu, ne da bi bila s tem prikrajšana strokovnost in natančnost sporočanja. — Posvetovanje o jeziku bo zaradi tega doseglo svoj namen, če bo uspelo razširiti misel, da je ustrezno jezikovno sporočilo, s katerim podobno kot z vidnim sporočilom določamo naš slovenski prostor, izraz res kulturne

osebnosti in kulturne družbe. Družbe, ki ji je kultura vsakdanja potreba in življenje v vseh nadrobnostih. Le v takšnih razmerah je namreč ustvarjeno primerno naravno okolje za sporočanje (jezika kot kulturne) dediščine vse družbe: dediči jo ustvarjalno razvijejo le, če jo tudi prejmejo. (Ob vseh teoretičnih razpravljanih ob Chomskega študijah o »rojenem govorcju« je namreč najbolj pomembno, da otrok ustvarjalno razvija »svoj« jezik odvisno od okolja!)

Kar je bilo v skopo odmerjenem okviru doslej povedano o (slovenskem) jeziku, je pokazalo, kako raznovrstne vidike premišljevanja odpira pri nas jezikovno sporočanje. Ob strani so sicer ostali filozofski vidiki, ne le jezikoslovja, marveč sploh jezikovnega sporočanja pri nas, vseskozi pa se vidno kaže, kako pomembni so pri obravnavi družbeni vidiki.

Splošna izhodišča sodobnega jezikoslovja so razmeroma znana, tudi pri nas, in to ne le iz jezikoslovja, marveč tudi iz sociologije, psihologije, etnologije, filozofije in drugih ved, ki skušajo pojasnjevati o jeziku tisto, kar se je tradicionalnemu jezikoslovju doslej izmikalo. Danes je iz vsega tega tudi pri nas na splošno znano, da je jezikovno sporazumevanje nadvse raznovrstno. Odvisno je od govorceve zmožnosti izražanja in od sposobnosti, ki jih je lahko razvil v svojem domačem in širšem okolju, pri učenju, pri delu — najprej v svojem prvem jeziku (ki mu pravimo mestoma tudi materinščina) ali v dnevnem stiku z enim ali dvema jezikoma, če živi v jezikovno mešanem okolju. Posebna oblika večjezičnosti je tista, ki je značilna za velik del Slovencev: govorec tujih jezikov ne govori dnevno, uporablja jih na potovanjih ali pri srečanjih z drugače govorečimi, ker (različno) obvlada več tujih jezikov.

Opisani položaji v vsakem trenutku zahtevajo, da se govorec odloči za izbrano znamenje, za ta in ne za drugačen jezik. Vsaj pri govoru je odločitev bliskovita in navadno spontana reakcija na govorni dražljaj, govorec v trenutku presodi okoliščine, ki pomenljivo vplivajo na njegovo izbiro: lastne zmožnosti, govorne navade sobesednikov, ali gre za zasebno ali za javno priložnost (ta navadno celo vrsto izrazov prepoveduje, ne prenese ožjih interesnih govoric, kakor so slang, žargoni in podobno), starost sobesednika, izobrazbeno stopnjo; svoj izraz pa mora prilagoditi tudi vsebini sporočila in namenu sporočanja. Iz skupne presoje vseh teh prvin mora predvideti učinek sporočila; ta je v veliki meri odvisen od prave mere prilagajanja, osebnostne trdnosti in ne nazadnje znanja in sposobnosti. Navadno ima govorec pri nas v enojezičnem prostoru na voljo več govornih vrst slovenskega jezika, v dvojezičnem okolju tudi nekaj vrst drugega jezika, pozna pa pogosto tudi več zvrsti (pisnega jezika). Izbira lahko tudi med različnimi slogi (npr. poročevalskim, retorskim).

Če živi v večjezičnem prostoru in njegov jezik ni večinski, je pri odločitvi govorec še bolj intenzivno motiviran z zunajjezikovnimi dejavniki:

večinska oblast na različne načine pospešuje asimilacijo manjšine, pa tudi drugih vrst priseljencev (zdomcev). Gospodarskim pritiskom se pridružujejo moralni pritiski, ki navadno temeljijo na načrtni dezinformaciji in diskvalifikaciji ljudstva, ki mu manjšina pripada, in to glede političnih razmer, gospodarskih dosežkov, predvsem pa kulturnega ustvarjanja. Nepoučenost stopnjujejo navadno manjše možnosti manjšinskega šolstva, če je sploh urejeno, pa tudi pomanjkanje drugih sredstev pravega obveščanja. Tako se počasi ustvarjajo pogoji za sprejetje jezika večine. Začne se navadno pri otrocih, kajti starši kakršno koli družbeno zastavljanje otrok najteže prenesejo. Da bi jih obvarovali razočaranj in težav, ki bi lahko nastale zaradi jezikovno »neustreznega« porekla, jih začenjajo učiti tujega jezika; tako otrokom sporočajo namesto prvega jezika svoj drugi jezik, ki ga navadno ne obvladujejo ustvarjalno. Prvi jezik, materinščina, je tako potisnjen na družbeno najožji prostor, v družino — in še tu je to jezik starejših, staršev in še bolj starih staršev. Podobno je z jezikom pri zdomcih. Ker pride pri tem do primanjkljajev v obvladovanju obeh jezikov, s tem pa do težav v sporazumevanju, zahtevajo nekatere naprednejše zakonodaje dodatni dopolnilni pouk v jeziku zdomca.

Odločitev, kateri jezik oziroma vrsto izbrati v danih okoliščinah, je preprosta, če gre za prvi jezik določene družbe, to je obenem tudi jezik administracije in vseh družbenih in vodstvenih institucij. V takih okoliščinah so ustvarjene vse možnosti, da se jezik razvije za vse družbene potrebe. Razvoj knjižnega jezika, ki ima družbeno povezovalno vlogo, pa je v vsakem primeru izpostavljen zunanjim vplivom. Pri večini evropskih jezikov je mogoče zaslediti vplive latinščine, ki je bila stoletja jezik institucij, frazeologija je prepletena z metaforiko iz Biblije, od koder je velik del ponazoritvenega izrazja. Slovenščina je bila na nekaterih področjih deležna vplivov nemškega pravnškega in administrativnega jezika, ker je bil poslednja stoletja to prvi jezik uprave na našem ozemlju, slovenščina je bila šele drugi in poluradni jezik, ki se je le redko tudi zapisoval. — Izbira primerne vrste in zvrsti je seveda stvar posameznika, čeprav so nekateri položaji zlasti javnega sporočanja določeni in se od vsakdanjih razlikujejo: na primer obredja, svečanosti, nastopanja pred množico in podobno.

Veliko težja pa je odločitev v opisanih razmerah večjezičnosti. Pravica do svobode lastnega jezika je znana kot ena izmed temeljnih človekovih pravic in tako tudi priznana, vendar je pri malokateri manjšini zares tako tudi uveljavljena. Njeno uveljavljanje navadno materialno prizadene tistega, ki se je odločil kljubovati večini. Če za svoj jezik ni dovolj motiviran, se seveda vda pritiskom in bolj ali manj uspešno zamenja lasten prvi jezik za prvi jezik večine. Navadno pride do ovir pri enakopravnem osebnotnem razvoju v novem kraju, posebej če že v starem kraju jezikovne zmožnosti niso bile dovolj razvite. Malo verjetno je, da

bo tisti, ki je bil doma vaje sporazumevanja v vsakdanjih potrebah narečja, prav in hitro razumel zapleteni jezik tujega sporazumevanja in se v njem naglo in enakopravno vživel, saj tujih sporočil ne more zmeraj do kraja dojeti. Zaradi jezikovnega nerazumevanja pride do družbene podrejenosti. (Zanimivo bi bilo s tega vidika pogledati razmere v preteklosti: pri podrejanju ljudstev je razloček v jezikih prav gotovo opravljal veliko vlogo.) Do prave »pozabe« prvih jezikovnih — miselnih korenin pride navadno šele v naslednjih rodovih in z vključevanjem v družbo, ki je zdomca in njegovo družino vsrkala medse. Tako poteka temeljni proces prilagajanja in stapljanja ljudstev. Seveda za tistega, ki pri tem izgublja svoje korenine in pretrga s svojim svetom, to ni preprosta zadeva in ne poteka — tako vemo iz življenja in iz literature — brez prizadevanja.

Jezik je torej dejavnik, ki družbo na prvi pogled organizira navzven in kot oblika mišljenja tudi navznoter. Danilo Lokar je v anketi Sodobnosti zapisal: »Iz življenja s preprostimi ljudmi vem, da so za jezik, ki ga govorijo in poslušajo, občutljivi.« (Sodobnost 1977, 4, 327). Dejansko je ta pozornost v zgodovini ustvarila posebna, po večini nenapisana in s stilistiko tudi še danes komajda zajeta pravila za jezikovno obvladovanje posameznih položajev in sporočanje vsebin. Ta pravila se spreminjajo, v načelnem počasneje (to je v vrednostnem razmerju do sredstev), v izbiri izrazov ponekod z materialnim in duhovnim napredkom hitreje; jezik vsakega rodu izraža okus rodu, družbenega razmerja, nazor in hotenja. Odkrivanje vseh jezikovnih vrst in podvrst, zlasti pretiravanje v nižje pogovornem in poskus (ne prvi) uvajanja takih izrazov, če je to potrebno ali ne, v literaturo — je značilen za del najmlajšega rodu, ki mu pri tem ne gre samo za sporočilo, marveč predvsem za protest zoper normo prejšnjih rodov, ki deloma temelji, vsaj pri nas, na šolski normi meščanske prepovedi. Gre torej za učinek, in sicer spremljajoči nejezikovni učinek jezikovnega sporočila. Ta učinek sporočila, ki posreduje ne le določeno vsebino, marveč tudi nazor in kulturo govorca, njegov značaj in zrelost, je nadvse pomemben in zasluži posebno pozornost. Jezikovni izraz služi kot znamenje za nejezikovna razmerja.

Spričo same narave medija o učinku ubeseditve in upoveditve veliko lažje razmišljamo pri pisnem sporočanju kakor pri govoru. Navadno se — če o jeziku nismo dovolj poučeni — ustavljamo ob besednih pomenih, manj pogosteje preiščujemo o stavčnih vzorcih in nasploh o skladenjski sinonimiki. Kako pomemben je za sporočanje primanjkljaj v jezikovni zavesti, ki izvira iz pomanjkljive poučenosti, kaže primer Beneških Slovencev. Že več kot sto deset let — s kratkim presledkom med vojno — v Beneški Sloveniji ni slovenskih šol. Notranje sporazumevanje poteka v veliki meri v narečju, vendar jih nadvse moti, ker ob stiku z drugimi Slovenci opažajo, da govorijo drugače, drugačen pa je tudi knjižni jezik,

ki ga poznajo nekaj iz časopisja, nekaj iz radia (televizije), iz cerkve. K urejanju jezikovnega vprašanja je slabo pomagal tudi veliki jezikoslovec Baudouin de Courtenay, ki 1870 ni dojel slovenskega vprašanja in je imel zlasti Rezijane in Terce za posebno ljudstvo! (Merku v 8. številki letošnje Sodobnosti sicer navaja drugačna stališča v letu 1927, toda korespondenca ni mogla potisniti učinkov iz prejšnjih natisov, prav utegne priti nemara danes . . .). Benečani so preslabo obveščeni o vrstni in zvrstni delitvi jezikov nasploh, nezadostna je primerjava med slovenskim in italijanskim jezikom od narečja in pogovornih jezikov do knjižnega jezika z vsemi neumetnostnimi in umetnostnimi zvrstmi. Primanjkljaj v zavesti o funkciji lastnega narečja v okviru slovenskega jezika ter seveda šolanje jih odtuja v italijanski jezikovni in kulturni prostor. Popolna odtujitev je seveda že dobro stoletje cilj uradne politike do tega dela slovenske manjšine v Italiji. Zato danes vedo, da spada med pomembne naloge v iskanju polne identitete — obvladati »jezik«, kakor pravijo (tudi slovenskemu) knjižnemu jeziku.

Naš zgled zgovorno kaže potrebo po polni jezikovno-kulturni poučenosti, za katero naj v tesni povezavi z mejnimi strokami poskrbita jezikoslovje in družba s šolo. Splošna informacija o jezikih mora biti nujno izpolnjena z realno predstavo o njih notranji razvejanosti in družbeni pogojenosti: zlasti učenje tujih jezikov zgolj v neki idealni podobi brez informacije o družbeni in jezikovni razvrščenosti zmanjšuje možnost primerjati lastni jezik s tujimi jezikovnimi navadami, možnostmi, stopnjo kultiviranosti in vsem drugim, kar sestavlja ravnotežje v jezikovni zavesti. V ta sklop poučevanja-obveščanja spada tudi sodobno normiranje brez prepovedovanja. Vsakdo je za svoj izraz sam odgovoren, zato mora znati oceniti primernost izbranega izraza v besedilu, njegove pomenske razsežnosti v okviru jezika in zunaj njega. Sodobno normiranje, ki vidi življenje slovenskega jezika v vseh razsežnostih njegovega vsakdanjika in praznika, tudi ne propagira kakšnih psevdosocioloških parol o tako imenovanem ljudskem jeziku, znanih nazadnje predvsem iz časov med obema vojnama. Propagiranje ljudskega je imelo od Kopitarja naprej različne razloge, prvi je bil v nejasni in napačni predstavi, da je ljudski jezik čist in brez privzetih besed iz tujega jezika (kar ni res in smo ovrgli z analizo privzetih besed iz vsakdanjega sporazumevanja), tudi poznejši so imeli poleg jezikovnega ideološki pomen. Sprejemljivo je kvečjemu kolikor gre za funkcionalno oznako: ljudsko naj bi bilo tisto, kar je napisano ali povedano naravnost in razumljivo, v pomenu torej, kakor ga poznamo od Trubarja, ki je zapisal, da bo pisal »zastopno«, »po kmetiško«, kakor na Raščici govore. Tega namreč danes — ob primerjavi s podobnimi citati iz Lutra, ne razumemo več dobesedno, ampak s funkcijskega stališča: v nasprotju z nerazumljivo zavitim jezikom tedanje nemške pisarne. Oznaka ljudski jezik ima tako v naši preteklosti različne

pomene, naš rod jo je žal dobil ideološko obarvano, in to v času, ko se je slovenska družba začela naglo spreminjati v sodobno.

Ker pa je — kot povedano — jezikovna zavest del splošne kulturne oziroma zgodovinske zavesti, ki omogoča stvarno in sodobno razmerje do lastnega jezika, jezikovna vzgoja ne sme pogrešati te bistvene prvine.

Prav pri tem poglobljanju v okviru najširše zgodovinske zavesti prihaja do nesporazumov, ki izvirajo iz različnih pobud. Nekatere izvirajo kot parole iz obdobj, ki so zahtevala jezikovne svoboščine v boju za narodno osvoboditev; druge iz časov, kakor je današnji, ko je jezik osvobojen, pa je nemara zaradi drugih nalog potisnjen na rob naše pozornosti in se v avtomatizmih vsakdanjega sporočanja pravice pozabljajo. Čeprav je razumljivo, da v vsakem obdobju vsa družbena prizadevanja ne morejo biti enako intenzivna, je treba ugotoviti, katere prvine zgodovinske zavesti pogojujejo zares kulturni vsakdanjik skupnosti v celoti, jih sporočati, razvijati in gojiti. Tak cilj bi moral biti stalnica naših prizadevanj.

Za vsako kulturno zavest je namreč potrebno spoznati in vedeti nekaj osnovnih dejstev in stvar skupnosti je, da poskrbi — seveda kolikor je to v njenih temeljih, da se člani skupnosti ob primernem času seznanijo s temi dejstvi in si ustvarijo do preteklosti ustrezno razmerje. V pomanjkanju prave zgodovinske in kulturne vzgoje in če še jezikovna vzgoja ni utemeljena z opozorili na družbeni značaj jezika, pride do neustreznih pojavov, ki spremljajo sicer neustavljivi jezikovni razmah in razcvet.

Zgodovinska zavest terja seveda stalnega preverjanja, dejstva potrebujejo novih interpretacij, ki skušajo vsaj zmanjšati pogosto negativni vpliv nekaterih zgodovinskih mitov. V zgodovini jezika je eden iz serije mitov o nas samih, da je naš jezik mlad (če je razvoj od devetega stoletja sem mladost, ne vem . . .), da za cela področja manjka izrazov, poimenovanj, da nimamo terminologije in še kaj. Pa je res kvečjemu, da smo nadvse živi, da smo terminologijo razmeroma sistematično razvijali kljub pomanjkanju institucij, ki bi delovale v slovenskem jeziku, kar od osemnajstega stoletja naprej — seveda pa je bila za posamezna področja (teologija, upravno pravo) znana in uporabljana že zdavnaj prej, da ne govorimo o izrazih iz kulturnih področij vsakdanjega življenja, kakor so na primer kmečka opravila. Zbiranje in kodificiranje izrazov je bilo dolgo, resno početje slovenskega preporoda, ki si je prizadevalo uveljaviti slovenski jezik tudi v vseh področjih javnega življenja. Zoisu na primer pošiljajo njegovi oskrbniki in nadzorniki z bohinjskih posestev geološka poročila v slovenskem jeziku, zapisujejo in zbirajo rastlinska imena, veliko izrazov skupaj z rabo vred je v prvih slovenskih strokovnih knjigah v slovenščini, ki so namenjene najširšim krogom. Razvoj znanosti in tehnologije je v devetnajstem in dvajsetem stoletju terjal naglih menjav; procesu ni videti konca. Kodificiranje dosedanjih izrazov in normiranje standardov spremlja težnja po ustaljevanju, odprta pot spoznavanju in

splošni razvoj izražanja bosta vodila k spremembam. Toda brez živega, sprotnega dela terminologov in skrbi za najširše obveščanje in poučevanje o načelih tvorbe (»kovanja«) novih strokovnih izrazov utegnejo ostati dosedanji napor brez pravega odmeva. Kajti pri terminologiji je — kakor povsod pri normiranju — jezikoslovec lahko le svetovalec, pomočnik, toda brez njegovega nasveta ali znanja je ustvarjanje novega strokovnega izraza tvegano početje.

Pomembno pa je še nekaj: strokovni izraz v znanosti je del določene miselnega sestava, ta pa ima idejno izhodišče in spoznavni cilj; opis delovanja in funkcij pojavov je zmeraj bolj ali manj odvisen od obojega. Kulturi sporočila se nedvomno pozna, če govorec ali pisec ne obvlada omenjenih izhodišč, pa tudi če je ob tem njegova predstava o pojavih neustrezna; pravimo, da ne ve, kaj hoče povedati.

A če že ve, kaj hoče povedati, je pogosto v zadregi, kako naj pove. Vse posamično, pa tudi širše organizirano delo za terminologijo ne izzvanja v polno, če se mu v praksi ne pridruži vsak strokovnjak posebej z zavestjo, da določenega strokovnega področja tako dolgo ne more prisvojiti v naš slovenski miselni svet, dokler ga ne domisli in ne izrazi v strokovni slovenščini. Takšno zavest bi morala privzgojiti šola na vseh stopnjah, njeno delo nadaljevati samozavestna kulturna družba. V šoli za to potrebni čas ne bi smel biti vprašanje, čeprav seveda v srednjih (strokovnih) šolah ne more biti ves pouk slovenskega jezika (in književnosti) namenjen zgolj vprašanjem strokovne jezikovne kulture, saj je ob pomanjkanju časa (beri: razumevanja) in predvsem jasnih konceptov prizadet splošni kulturni profil: vsako zvajanje jezikovnega pouka zgolj na strokovni jezik bi namreč otežilo izpolnjevanje drugih smotrov in ciljev tega predmeta v šoli. (V neki srednji strokovni šoli za študij ob delu so odmerili slovenskemu jeziku baje eno uro prostora — sporočeni podatek ni preverjen, vendar pojav verjetno ni osamljen. Da je to premalo za oblikovanje kulturnega odnosa do jezika in kakršne koli kulturne zavesti, je jasno.)

Kaj iz tega nastaja: na eni strani stalno in razmeroma uspešno prizadevanje za terminologijo (večno pomanjkanje sredstev seveda povzroča primanjkljaj, ne nazadnje v vzgajanju primernih strokovnjakov terminologov), potreba po tem je vse večja. Na drugi strani in pri marsikom nepoučenost o teh prizadevanjih, ki jih stopnjujejo sprotne težave, značilne za vsako novo poimenovanje v katerem koli jeziku. Od tod mit, da slovenska terminologija ni razvita. Pri tem je kvečjemu res — in zlasti po drugi vojni smo bili priče tega v marsikateri disciplini, da odpiranja novih področij ni spremljala sprotna enako močna potreba po sodobni jezikovni kulturi vsakega od na novo izkrčenih strokovnih in znanstvenih področij. Posledica tega je marsikje praktična: nizka raven izražanja (prim. A. Inkret, Delo, 17. 9. 1977) in — revna misel.

Drugi mit nosi ganljivo ime »malega jezika«. Zanimivo bi bilo ugotavljati miselna in čustvena ozadja takega poimenovanja, ki izvira iz posploševanja naše številčnosti, dejstvo, da je oblikovanje predstav v slovenskem jeziku in sporočanje usmerjeno pretežno navznoter, in to na ne velikem ozemlju. Mit se je razumljivo širil po navadi z robov, kjer so se mnogi čutili ob stiku s tujci ogrožene, v središče. Spominjamo se ga iz časov vseh vrst ilircev; ti so hoteli v opreki s Prešernom in drugimi besednimi ustvarjalci pri meščanih (tudi izobrazencih) institucionalizirati namesto nemščine (v njej so bili šolani!) za kulturni jezik vodilne družbene skupine bodisi Gajevo štokavščino bodisi umišljen vseslovanski jezik, vse z željo, da bi se Slovenci pridružili večji narodnostni skupini. V tem znamenju so potekali celo poslednji poskusi jezikovnega poenotenja pred vojno in po njej (tudi ob geslih »tržne miselnosti«!).

Doslej se je temu upiralo življenje, zlasti ustvarjalno življenje na vseh ravneh. Seveda pa gre pri tem za zapleteno igro nasprotnih si pogledov in prizadevanj. Podatki iz preteklosti tako mita o malem jeziku zares ne vzdržijo. Čemu je bil neki potreben gigantski napor razviti sodobno sredstvo slovenskega sporazumevanja v vsej vrstno-zvrstni prepletenosti? Prav gotovo za sodobno življenje slovenske družbe, zato njeni dosedanja graditelji niso klonili pod psihičnimi pritiski, ki so izpodjedali prav jezik. Naš svet je šel v razvoju doslej najdlje, zato je skrajni čas, da zares razširimo spoznanje kulture, zlasti še jezikovnega izraza v žarišče zavesti po možnosti vseh članov samoupravne družbe; spoznanje, ki ga izražajo vsi naši družbeni in politični dokumenti.

Neštetokrat ponovljen, tako da je že kar stalni obrazec, kliše, je mit v imenu velikanov naše preteklosti. Kdo od nas še ni slišal ali bral kulturne spodbude v njih imenu: »od Trubarja do Prešerna in Levstika in Cankarja in Župančiča (včasih še Prežih in Kajuha in Bora . . .)«? Ta mit parola je med naštetimi najbolj nevaren, ker je kot naštevanje brez natančne utemeljitve prazen in neprepričljiv. Našteti so najvidnejši besedni ustvarjalci (glasbeni in likovni ustvarjalci so naštetih posebej in ob drugih priložnostih), ki pomenijo le vrh življenja, ki je v Slovenskem prostoru, od kar so se Slovenci tu naselili, izdajalo njih kulturo. Življenja, ki se je zdaj bolj — zdaj manj, a zmeraj po svoje odzivalo pobudam od zunaj in nanje odgovarjalo. — Stopnjevanje tega mita vsebuje različico o »čudežih«: o Dalmatinovi Bibliji, ki naj bi se rodila iz duhovne puščave, Prešerna, ki je zažarel kot ptič Feniks na našem majhnem nebu — in tako dalje, pozneje je kulturna »osamljenost« menda bolj skupinska. Šele v novejšem času — in brez pravega uspeha — mit je trdovraten, se v strokovnih krogih uveljavljajo nova spoznanja o razmerah, ki so vse te dosežke pripravljale in omogočale. S tem nočemo zmanjševati odločilnega ustvarjalnega deleža velikanov, želeli bi le ustvariti razumna razmerja do življenja v preteklosti, ki nam je v velikih dosežkih kulture na vseh področjih življenja (tako v besedni umetnosti kot v gojenju gozdov in polj)

predalo svoje izročilo. — Ugovor, da so bili omenjeni miti pomembni v NOB, ni natančen: resda so bili oddelki partizanske vojske poimenovani z imeni velikih ustvarjalcev našega življenja (ne samo besednih umetnikov), velikih borcev zanj — z imenom pa je živelo tudi sporočilo teh velikih borcev, torej ideja v tisti veljavi, ki omogoča zaželjeno vlogo v življenju skupnosti kot celote tudi kulturi. Oživiljanje spomina na velike ustvarjalce v okviru vse družbe (proslavljanje Trubarja, Prešerna, Cankarja, Kosovela, Župančiča) ima zaradi tega lahko predvsem namen, spomniti na mesto in delež kulture v našem življenju. Tudi sodobne. In zares uspešno bo, kolikor bolj bo brez mitov in na široko postavljeno. Seveda mitov okrog naše družbe, jezika, ustvarjanja s tem nisem izčrpala. Zaradi mita — sheme je prizadeta predstava o družbenem sestavu v našem prostoru in zvedena na obrazec: gospodar tujec, delavec, kmet, tlačan domačin. Četudi shemi na površini ni kaj oporeči, jo spodkopuje novo pojasnjevanje doslej zanemarjenih dejstev, ki vse bolj odkriva pomembnost jezikovno-etnostno sredotežnih (tudi asimilativnih) dejavnikov v razvoju slovenskega naroda.

Je vse to za jezikovno zavest potrebno omenjati? Najbrž, saj je verjetno odločitev, ki se opira na dejstva, drugačna od tiste, ki sledi mitu. Zelo pomembna so ta spoznanja tudi za umetnost, posebej za razvoj umetnostnega izraza. Ta se razumljivo spreminjajo z vsako dobo, vendar navadno ne odrezano, temveč z nadaljevanjem. Prevrednotenje ni razvrednotenje. Za razvoj jezika je umetnost odločilnega pomena, vsako besednoumetnostno dejanje je virtuoznost oblike, skrajna izraba vseh možnosti jezikovnega znamenja (natančne analize kažejo na primer pri Cankarju izjemno izrabljanje ne le večjih enot, marveč tudi manjših sestavnih delov). Danes velja, da sta vsebina oblika, oziroma oblika vsebina umetnostnega dela, enakopravni prvini, ki ju ločujemo le iz nevarne navade. Njun delež seveda v vsakem obdobju ni enak, ni pa seveda umetnosti brez estetike. Tu se spet dotaknemo družbenega in idejnega, ki je s to estetiko tesno povezano. Slovenska umetnost danes pospešeno priteguje v spoznanje prvine vrstno-zvrstne razvejanosti slovenskega jezika, proces, ki je zelo star, poslednjo fazo z odkrivanjem govora pa dokazujemo od secesije, torej od Moderne naprej.

Kot rečeno, ima pri tem posebno vlogo nižje pogovorna plast, tudi kvanta, kletev. Toda v nasprotju z znanimi prepleti vrstno-zvrstnih različnih prvin, ki so bili v umetnostnem preoblikovanju deležni požlahnitve z ustreznim okoljem, ki je utemeljevalo rabo nenavadnega izraza, se danes s tem ne trudijo več. Zato navadno nizko izrazje ne učinkuje funkcionalno (takega ga poznamo na primer že od baročnih poetik sem!), ampak kot izziv. Le da v imenu česa in čigave kulture? Tovrstno razpravljanje navadno pri nas spremlja nekaj krjaveljstva, zato se ne moremo dogovoriti, koliko je mogoče sprejemati v slovenski prostor, s slovensko jezi-

kovno estetiko, (ta se je gradila stoletja in je nekako nadvse zanimivo prodrla najširše) tuje kulturne navade zgolj zaradi modernizma. Mislim, da s tem nisem nesodobna, čeprav se utegnem nabrati takšnega vzdevek. Opozoriti tudi želim, da družbene analize jezikovnih vrednosti slovenskega jezika ne moremo v nedogled opravljati na podlagi tujih teoretičnih shem, čeprav so nam lahko v pomoč. Jezikoslovčeva edina in glavna naloga — tako sledi iz tega vse presplošnega in nadvse nepopolnega razmišljanja — potemtakem ni, kakor smo brali v Sodobnosti, samo normirati, marveč je veliko večja: prizadevati si mora kar najgloblje razumeti jezik v njegovi družbeni vlogi in ga takega pojasnjevati (tudi sproti normirati in kodificirati, vendar zmeraj v dogovoru z vsemi, ki ga ustvarjajo.)

Ustavna preobrazba zdravstva

(izkušnje s celjskega območja)

Uvod

Snovanje in uresničevanje nove samoupravne organiziranosti na področju zdravstva celjskega območja* se ujema s časom splošnih družbenih naporov za preosnovo družbenoekonomskih in samoupravnih odnosov, kot jih opredeljuje nova ustavna ureditev, oziroma kot jih določa zakon o združenem delu. Bolj kot za ustrezno spreminjanje starih odnosov, gre pri tem pomembnem delu za ustvarjanje novih odnosov v skladu s spreminjajočimi se razmerji v naši družbi nasploh.

Celotno dosedanje delo in aktivnost (priprava in sprejem ustreznih samoupravnih sporazumov, statotov TOZD, referendumov in drugo) so spremljale številne ovire in težave. S pravno formalne poti je bila velika ovira v tem, da trenutno veljavni zakon o zdravstvenem varstvu ni usklajen z ustavo in tudi ne z zakonom o združenem delu, kajti posamezne strukture so se krčevito oklepale njegovih določil in tako onemogočale, da bi hitreje premagovali zakoreninjene odnose in iz njih izvirajoče navade, ki pa v današnjih razmerah niso več sprejemljive. Nosilci celotne dejavnosti za ustavno preobrazbo zdravstva na celjskem področju in prizadevanj za čimprejšnjo uveljavitev nove samoupravne organiziranosti, zlasti to velja za komuniste s področja zdravstva, pa so do sedanjega zakona o zdravstvenem varstvu zavzeli aktiven odnos ter se na tej osnovi lotili celotne izredno obsežne in zahtevne naloge. Med objektivne težave, ki so spremljale naše delo, moramo šteti tudi to, da v času pripravljanja temeljnih samoupravnih dokumentov še niso bile znane sistemske rešitve uresničevanja svobodne menjave dela, pa je bilo zaradi tega potrebno pri vzpostavljanju dohodkovnih odnosov in iz njih izvirajočih razmerij iskati izvirne rešitve, kar je terjalo mnogo ustvarjalnih naporov.

In ne nazadnje, uresničevanje ustavne preobrazbe je močno ovirala tudi čvrsta eksistenca na dolgoletni tradiciji temelječe hierarhične organi-

* Razprava zajema samo problematiko samoupravne organiziranosti v zdravstvenih organizacijah združenega dela. — Op. avtorja.

zacije dela, ki je v vseh svojih konstitutivnih prvinah nasprotna odnosom, kakršna terjajo razmere današnjega in zlasti še jutrišnjega dne. Seveda pa je treba dodati tudi še odpore posameznikov, ki zaradi nezadostnega poznavanja novo nastajajočih družbenih odnosov in zaradi obremenjenosti z malomeščanskimi pogledi niso bili sposobni, da bi izstopili iz zakoreninjenih ustaljenih spoznanj in se tvorno vključili v skupne napore.

Pri celotnem delu so se porajale tudi napake. Tiste, ki smo jih spoznali, smo sproti odpravljali, tiste, ki jih nismo spoznali, pa so vtikane v naše delo in tudi skozi ta tekst jih samokritično izpostavljamo.

I. Stanje, s katerim smo se morali spoprijeti

Štiri delovne organizacije zdravstvene dejavnosti na celjskem območju: Splošna bolnica Brežice, Splošna bolnica Celje, Regionalni zdravstveni dom ter Zavod za socialno medicino in higieno Celje, so se na osnovi samoupravnega sporazuma spomladi 1976 povezale v sestavljeno organizacijo združenega dela *Združeni zdravstveni zavodi Celje*. Dve delovni organizaciji, Splošna bolnica Brežice ter Zavod za socialno medicino in higieno Celje sta bili po organizacijski plati enoviti, torej brez TOZD, medtem ko so v Splošni bolnici Celje obstajale tri temeljne organizacije in v Regionalnem zdravstvenem domu trinajst. Skupno je bilo v vseh štirih delovnih organizacijah zaposleno nekaj nad 2600 delavcev.

Že prve primerjave med obstoječo samoupravno organiziranostjo in osnutkom zakona o združenem delu so pokazale, da se bo treba lotiti korenite preosnove zlasti v nekaterih temeljnih organizacijah v posameznih delovnih organizacijah. Dvoje primerov:

1. Celotna zdravstvena dejavnost Splošne bolnice Celje, ki je osredotočena v Celju, je bila dokaj nefunkcionalno organizirana v eni sami temeljni organizaciji združenega dela z domala tisoč delavci. Tako številčna in po svoji funkcionalni strukturi heterogena TOZD ni mogla zagotavljati pogojev, v katerih bi delavci lahko uresničevali svoje dolžnosti in pravice ter postopno ustvarjali možnosti za izenačevanje svojega družbenoekonomskega položaja z delavci v materialni proizvodnji.

2. Delavci vseh dispanzerjev Regionalnega zdravstvenega doma (dispanzer za šolsko mladino, pediatrični dispanzer, protituberkulozni dispanzer, diabetični dispanzer, kožnovenerični dispanzer, gerontološki dispanzer in dispanzer za žene) so bili organizirani v svoji temeljni organizaciji združenega dela »TOZD dispanzerske službe«, ki je v svoji sestavi združevala tudi polivalentno patronažno službo. V vsebinskem smislu teh delavcev v bistvu ni povezovalo nič drugega kot to, da je večini dejavnosti skupna *dispanzerska metoda* dela, ki pa so jo strokovno medicinsko uveljavljali na posameznih področjih medicine, ki med sabo nimajo prav nič skupnega. V vsebinskem smislu uresničevanja programa zdravstvenega varstva, ki ga sprejemajo občinske zdravstvene skupnosti,

tako sestavljeni dispanzerji praktično v svoji TOZD niso imeli skupno identificiranih interesov, kar se je med drugim kazalo tudi v dokajšnji nezainteresiranosti delavcev pri obravnavanju in razreševanju »skupnih zadev«.

Prevelike in interesno ter delovno močno heterogene TOZD niso ustvarjale pogojev za racionalnejše poslovanje in delavcev k takim naporom niso spodbujale. Vse to je povzročalo mnoge slabosti. Nerazčiščeni dohodkovni odnosi v delovnih organizacijah so povzročali, da delavci v večini TOZD niso poznali razmer, v katerih delajo, in zaradi tega niso kazali interesov za hitrejšo in radikalnejšo odpravljanje pomanjkljivosti ter za poglabljanje samoupravnega odločanja.

Delitve dela, tako potrebne za še hitrejšo napredovanje na vseh področjih medicine, kljub vsem naporom nismo izvršili, niti v taki meri ne, da bi medsebojno uskladili delo in odpravljali vsaj tiste storitve, ki so jih po nepotrebnem opravljali dvakrat ali celo trikrat, kar vse je povzročalo nepotrebne stroške in upravičeno negodovanje med uporabniki zdravstvenih storitev. Nikakor ni bilo mogoče premagati tradicionalno zakoreninjenih in pogosto tudi umetno ustvarjenih nasprotij med hospitalno in osnovno zdravstveno dejavnostjo, ki v marsičem ovirajo hitrejši razvoj obeh področij in celotnega zdravstvenega varstva.

Temeljne organizacije združenega dela v dosedanji organiziranosti niso zaživele tako, kot bi bilo potrebno, za kar je bilo veliko razlogov; temeljni razlog je v nedodelanem sistemu formiranja in delitve dohodka ter v nerazčiščenih dohodkovnih odnosih med samimi TOZD. Neurejeni dohodkovni odnosi so povzročali slabosti tudi na drugih področjih, zlasti pa se je to kazalo v relativno neenotnem programiranju zdravstvenega varstva v regiji, še vedno različni metodologiji planiranja, v neenotnem vrednotenju delovnih programov, neusklajenosti v programiranju in šolanju kadrov, neenotni štipendijski politiki, neusklajenem razvoju specializacij, premalo učinkovitem razreševanju stanovanjske problematike, zlasti za deficitarne kadre, in v prešibki skrbi za reševanje problemov s področja družbenega standarda zdravstvenih delavcev oziroma delavcev v zdravstvu kot celoti.

In ne nazadnje so se pomanjkljivosti dosedanje organiziranosti kazale tudi na področju medicinske strokovnosti, kjer ni bilo mogoče odpraviti strokovne nepovezanosti hospitalne in osnovne zdravstvene službe, kjer je bila prisotna neusklajenost razvoja specialističnih in subspecialističnih strok, prešibko je bilo povezovanje preventive in kurative, kar je vse povzročalo slabo razvito delitev strokovno medicinskega dela in preprečevalo bistvenejše prestrukturiranje porabe denarja, odmerjenega za zdravstveno varstvo. Koliko problemov je povzročalo to, da je bilo enako delo zdravstvenih delavcev v okviru iste regije v posameznih delovnih organizacijah različno tretirano in vrednoteno, kar je pripeljalo

do nesprejemljivih razlik, povzročalo malodušje med delavci in včasih preraščalo tudi v politične konflikte.

Kljub veliki stiski za denarna sredstva se je dogajalo, da so se neuskla-jeno nakupovale aparature, ki so podvajale že obstoječe kapacitete, med-tem ko so mnoge prepotrebne naprave, ki omogočajo več kot rutinsko poseganje na področje diagnosticiranja in zdravljenja, ostale samo ne-uresničene želje. Malolastniško razumevanje družbene lastnine je pora-jalo kategorično delitev na »naše« in »vaše«, kjer tudi samoupravne in-teresne skupnosti niso bile dovolj močne, da bi dosledneje uveljavile racionalna stališča.

Funkcionalna nepovezanost izvrševalcev zdravstvenega varstva in stroga organizacijska delitev na hospitalno in ekstrahospitalno službo sta povzročali neracionalno porabo že tako in tako skromno odmerjenega denarja, kajti navidezno racionalni ukrepi na eni strani so povzročali dosti večje stroške na drugi strani, ker vse je bilo vzrok, da je bila struk-tura celotne porabe za zdravstveno varstvo združenih sredstev nenor-malna.

Dodati je treba le še to, da samoupravni sporazum o združitvi vseh štirih delovnih organizacij v SOZD ni bil dovolj trdna podlaga za prera-ščanje zatečenih slabosti. Razlogov za to, da se lotimo koncipiranja nove samoupravne organiziranosti, je bilo, če hkrati upoštevamo nujnost, da odnose ustavno transformiramo, torej več kot dovolj.

II. Izhodišča in cilji nove organiziranosti

Temeljno izhodišče pri koncipiranju nove samoupravne organizira-nosti je temeljilo na spoznanju, da je celotno zdravstveno varstvo enovit kompleks, ki ga sicer uresničujemo na različnih ravneh, kar pa ne zahteva različnega prijema tudi na področju organizacijskih rešitev. Poskušali smo se povzpeti nad doseženo stanje in na novo samoupravno organi-ziranost gledati s kakovostno nove ravni, ki ni obremenjena niti s hospi-talnimi, niti ekstrahospitalnimi tendencami. S tem, da smo enovito zdrav-stveno varstvo postavili v izhodišče snovanja nove samoupravne organi-ziranosti, smo sprostili inovativen prijem, ki je pripeljal do tega, da smo oblikovali nekatere rešitve, ki bi bile brez tega spoznanja nemogoče.

Dominantno je na oblikovanje izhodišč ustavne preobrazbe zdravstva vplival vse jasneje opredeljeni mehanizem svobodne menjave dela kot osnova za oblikovanje dohodka v družbenih dejavnostih. Iskanje orga-nizacijskih rešitev je temeljilo na natančni opredelitvi subjektov menjave dela, o čemer bomo govorili kasneje.

Prav tako pomembno izhodišče iskanja novih možnosti za povezo-vanje sredstev in dela se je izoblikoval s spoznanjem, da moramo vse veje zdravstvenega varstva medsebojno *funkcionalno* povezati. Oprede-

litev funkcionalnega načela je omogočila tkanje novih razmerij med obema kompleksoma doslej institucionalno ločenega varstva, saj so delavci hitreje identificirali skupne interese, ki jih doslej niso mogli uresničevati.

V toku celotne aktivnosti in v javni razpravi še posebej je bilo nedvomno opredeljeno stališče, da se v procesu združevanja nihče k nikomer ne pripaja (ne bolnica k Zdravstvenemu domu, ne narobe, to velja seveda tudi za Zavod za socialno medicino), temveč gre za svojevrstno združevanje dela in sredstev na kakovostno povsem novih osnovah, ob skupno identificiranih interesih in jasnih ciljnih združevanja. Večina delavcev, zbori so to potrdili, je take opredelitve hitro sprejela ter se je na tej podlagi kasneje tudi odločala.

Izredno pomembno vlogo pri oblikovanju izhodišč nove samoupravne organiziranosti je imelo upoštevanje mesta in vloge samoupravnega planiranja. Dejstvo, da pripada temeljnim organizacijam tudi na tem področju odločujoča vloga, je vplivalo na to, da smo težili k oblikovanju takih prihodnjih TOZD, ki bodo vsebinsko, torej glede izvrševanja določenega področja zdravstvenega varstva, čimbolj zaokrožene. V celoti smo želeli preprečiti, da bi se na določenem, sicer relativno enotnem področju zdravstvenega varstva, pojavili dve ali celo več temeljnih organizacij, ki bi s svojo dejavnostjo druga drugi posegale na delovno področje. Na področju zdravstvenega varstva žena na primer je bilo stanje tako, da je to izredno pomembno področje zdravstvenega varstva bilo doslej predmet planiranja in izvajanja dveh TOZD v dveh različnih delovnih organizacijah, pri čemer pa delo ni bilo razdeljeno, še več, le malo ali skoraj nič ni bilo med njima sodelovanja. Zavrlo tega ni bilo mogoče — oziroma je bilo le izredno težavno — pripraviti popoln pregled nad doseženim stanjem zdravstvenega varstva na tem področju, še zlasti, ker je, denimo, osrednji dispanzer za žene pri zdravstvenem domu posegal na področje dela specialističnih ordinacij pri ginekološko-porodniškem oddelku bolnišnice, in narobe, tudi te ordinacije so posegale na področje, ki je značilno dispanzerske narave.

Poleg funkcionalnega načela pa smo upoštevali tudi *teritorialno geografsko* načelo, saj predvideni Zdravstveni center kot enotna združena delovna organizacija s svojo dejavnostjo posega na območje sedmih občin celjske regije. V bistvu smo torej uresničili kombinacijo funkcionalno-teritorialnega načela, pri čemer smo prvega izpeljali v samem centru, kjer je koncentracija zdravstvene dejavnosti največja. Še več. Pri tem smo se v celoti oprli na relacije, ki izhajajo iz načel posredne menjave dela prek občinskih zdravstvenih skupnosti in regionalne skupnosti. Ker je občinska zdravstvena skupnost nosilec programa zdravstvenega varstva in mesto dogovarjanja o njegovem uresničevanju v okviru občine kot družbenopolitične skupnosti, je razumljivo, da smo morali tudi v tej smeri iskati ustrezne rešitve glede organiziranja TOZD. Ob upoštevanju

kriterijev 320. člena zakona o združenem delu smo opredelili stališče, da mora biti v okviru občine najmanj ena TOZD, ki bo nosila izvrševanje programa zdravstvenega varstva za prebivalstvo tiste občine.

Tako postavljena izhodišča pa so opredelila tudi cilje, ki jih bomo dosegli v prihodnje, kajti možnost, da jih uresničimo, odpira tudi uveljavitev nove samoupravne organiziranosti.

Kot temeljni globalni cilj, ki ga bomo dosegli v dolgotrajnejšem procesu, smo postavili zahtevo po postopnem izenačevanju družbenoekonomskega položaja delavcev v zdravstvu z delavci v materialni proizvodnji. Osnova za to, da dosežemo ta pomembni cilj, je združevanje dela in sredstev na novih kakovostnih osnovah ob doslednem upoštevanju določil zakona o združenem delu. V neposredni povezavi s tem je tudi cilj, da bomo v razmerah nove samoupravne organiziranosti postopno ustvarjali možnosti za dosledno uveljavitev ustavno opredeljenih načel svobodne menjave dela, bodisi posredno prek interesnih skupnosti, bodisi neposredno z delavci v materialni proizvodnji.

To bo povzročilo hitrejšo materialno krepitev novo oblikovanih TOZD, saj so dohodkovni odnosi postavljeni tako, da delavci v TOZD v celoti odločajo o pogojih ustvarjanja dohodka in njegove delitve. Glede na dosedanjo prakso je tak položaj delavcev v TOZD resnično nova kvaliteta. Vse to pa bo omogočilo, da bo hitreje napredoval tudi strokovno medicinski razvoj, saj bo interes delavcev za to, na drugi strani pa bodo tudi materialni pogoji boljši. Nova samoupravna organiziranost sama na sebi prav gotovo ne bo prinesla več sredstev. To je iluzija! Omogočila pa bo pomembno prestrukturiranje sedanje porabe in omogočila racionalnejšo uporabo tistih sredstev, ki so že na voljo. Položaj, v katerem se bodo znašli delavci v novih TOZD, bo spodbujal racionalno porabo razpoložljivega denarja, saj bodo delavci neposredno zainteresirani, da gospodarijo tako, da bodo s čim manjšimi stroški dosegli optimalne cilje. Omogočiti delavcem v zdravstvu, da bodo resnično odločali o pogojih ustvarjanja in delitve dohodka v okviru svoje temeljne organizacije, je pot k največji racionalizaciji, ki jo sploh lahko dosežemo!

Ne nazadnje so med cilji opredeljene tudi koristi, ki jih mora nova samoupravna organiziranost prinesiti uporabnikom zdravstvenih storitev, zlasti v smislu še kakovostnejšega in sodobnejšega zdravstvenega varstva na vseh področjih. Ker smo menili, da nova samoupravna organiziranost na področju zdravstva ne more biti le pravica in dolžnost delavcev, ki so tu zaposleni, temveč da se morajo o njej izreči tudi uporabniki, smo javno razpravo organizirali tako, da so bili vanjo vključeni vsi družbenopolitični dejavniki, še zlasti pa občinske konference SZDL in občinske zdravstvene skupnosti, katerih delegatske skupščine so natanko proučile predlagane različice rešitev in se enotno izrekle za eno delovno organizacijo z 20 TOZD in eno delovno skupnostjo skupnih služb.

III. Oblikovanje temeljnih organizacij združenega dela

Odločilen vpliv na oblikovanje prihodnjih TOZD je imelo dejstvo, da smo pri tem izhajali iz načel svobodne menjave dela. Opredeljevanje subjektov menjave je nakazalo potrebo po dveh »tipih« temeljnih organizacij, pri čemer pa ne gre za razlike v ustavno pravnem in dohodkovnem smislu. Oba »tipa« TOZD se ločita med seboj le glede na to, za koliko občinskih zdravstvenih skupnosti bo neka TOZD izvajala program zdravstvenega varstva. Ločili smo med tistimi TOZD, ki bodo izvajale le program svoje občinske interesne skupnosti, in onimi, ki so po vsebini regionalne narave in bodo torej s svojo dejavnostjo izvajale programe vseh občinskih zdravstvenih skupnosti.¹

Na tem izhodišču smo oblikovali enajst TOZD, ki bodo posredno menjavo izvrševale samo v odnosu do svoje občinske zdravstvene skupnosti, in devet TOZD, ki so regijski centri in bodo posredno menjavo dela izvrševale prek regionalne zdravstvene skupnosti, v kateri bodo občinske skupnosti združevale po posebnem sporazumu tisti del sredstev enotnega in dopolnilnega programa, ki se izvršuje v TOZD regionalnega pomena.

Upoštevanje kriterijev zakona o združenem delu, kot so določeni v 320. členu, je terjalo jasno opredelitev, kaj ti kriteriji na področju zdravstva dejansko pomenijo. Po vsebinski strani smo upoštevali to, da mora biti v prihodnjih TOZD delo relativno zaokroženo, kar terjata povezovanje kompleksa določenih opravil, ki so po strokovni strani relativno zaokrožena celota, oziroma dajejo možnosti za uveljavljanje enotne medicinske doktrine. Na podlagi tega spoznanja smo se lotili povezovanja enakih ali vsaj sorodnih področij, oziroma tistih, kjer se delo medsebojno dopolnjuje. Pri tem smo pazili, da bi iz sestave posamezne TOZD ne izpadla dejavnost, ki je v svojem bistvu pogoj ali organsko nadaljevanje procesa diagnosticiranja in zdravljenja. S takim povezovanjem enakih ali sorodnih področij medicinskega dela smo zagotovili preraščanje nekaterih dosedanjih naspotij med osnovno in hospitalno dejavnostjo, ki so povzročala prešibko sodelovanje tudi tam, kjer bi ga za korist pacienta in zaradi racionalne uporabe družbenih sredstev moglo in moralo biti največ. Novo oblikovanje TOZD po tej strani temelji torej na tesnem medsebojnem povezovanju vseh v procesu diagnosticiranja in zdravljenja sodelujočih dejavnikov, zlasti na nekaterih področjih. Povezani v manjših TOZD, združeni na podlagi enakih interesov z identičnimi cilji, bodo delavci v zdravstvu lažje kot doslej, strokovno ustrežnejše in družbeno bolj utemeljeno načrtovali obseg širitev in prihodnji razvoj posameznih medicinskih dejavnosti.

¹ V času oblikovanja TOZD še niso bile znane sistemske rešitve na področju svobodne menjave dela. Kasneje se je pokazalo, da se naša izhodišča s sprejetimi sistemskimi rešitvami pokrivajo, saj tudi ta rešujejo posredno menjavo na dveh ravneh, in sicer na ravni občinske zdravstvene skupnosti in na ravni regionalne skupnosti.

V dohodkovnem smislu so novo oblikovane TOZD zaokrožene celote, v katerih se bo oblikoval dohodek na podlagi obračuna storitev, skladno s sporazumi o menjavi dela. Vse TOZD bodo poslej svoje storitve direktno zaračunavale tistim občinskim zdravstvenim skupnostim, od koder prihajajo uporabniki storitev. Le TOZD *vzdrževalno preskrbovalne enote* bo svoje storitve fakturirala tistim temeljnim organizacijam, ki bodo storitve naročale. Le-te bodo v ceno svojih storitev vključevale tudi stroške potrebne vrste. Da bi preprečili dosedanje stihijsko, pa tudi subjektivno opredeljeno prelivanje dohodka med TOZD, so se delavci v sporazumu o združitvi TOZD v *zdravstveni center* dogovorili za omejeno subsidiarno odgovornost do višine 50.000.— din.

Zelo težavno je bilo vprašanje, kakšno je najmanjše število delavcev, ki še lahko oblikujejo svojo temeljno organizacijo. Rešitev smo našli v tej smeri, da smo v prvi fazi število delavcev v celoti zanemarili in optimirali prva dva pogoja, kar je samo na sebi odgovorilo tudi glede števila delavcev. Tako imamo najmanjšo TOZD s 17 delavci in največjo s 350 delavci. Večina preostalih pa se giblje v razponu med 70 in 150 delavci, kar je dokaj idealno število za uresničevanje družbenoekonomskih odnosov, ki jih terja zakon o združenem delu.

S tem, da smo upoštevali opredeljena izhodišča in dogovorjene kriterije, nam je uspelo izoblikovati TOZD, ki funkcionalno spajajo hospitalno službo in osnovno zdravstveno službo v samem Celju, kjer je koncentracija zdravstvenih institucij največja. Celoten kompleks zdravstvenega varstva žena se bo poslej izvajal v okviru enotne TOZD *center zdravstveno varstvo žena*, ki povezuje ginekološko porodniški oddelek nekdanje bolnišnice in ženski dispanzer nekdanjega Regionalnega zdravstvenega doma. Enako je na področju varstva otrok in mladine, saj so se delavci tega področja iz obeh poprej ločenih delovnih organizacij organizirali v TOZD *Center zdravstveno varstvo otrok in mladine*, ki združuje poleg hospitalne pediatrije tudi šolski dispanzer, pediatrični dispanzer in mladinsko zobozdravstvo. Delavci poprej razdrobljene (in vsebinsko in tehnično podvojene) laboratorijske službe so ustanovili enotno temeljno organizacijo TOZD *laboratoriji*. Vrsta dispanzerjev poprejšnjega zdravstvenega doma, ki so po svojem dometu regijske narave, se je združila v TOZD *center notranje infekcijske in kožne bolezni*, v svojo TOZD pa so se povezali tudi delavci poprej ločenih fizioterapij in obeh rentgenoloških služb. Delavci s področja kirurških strok so se organizirali v TOZD *center operativni oddelki z anestezijo*, medtem ko so na področju osnovne zdravstvene službe v Celju še TOZD splošna medicina, TOZD medicina dela in TOZD zobozdravstvo. V vseh zunanjih občinah so se delavci v Zdravstvenih domovih organizirali kot TOZD, z izjemo v občini Laško, kjer sta nastali dve TOZD, in sicer TOZD zdravstveni dom Laško in TOZD zdravstvena postaja Radeče.

Vsaka temeljna organizacija združenega dela ima svojo specifično notranjo strukturo, kot jo narekuje narava njenega delovanja. Povsod so oblikovane *delovne enote*, ki v zdravstvu dobivajo specifičen organizacijski izraz, in sicer kot oddelki, dispanzerji, ordinacije ali druge celostne in zaokrožene dejavnosti, ki sicer ne izpolnjujejo pogojev, da bi se njihovi delavci organizirali kot temeljna organizacija. Oblikovanje delovnih enot v okviru TOZD je bilo v našem primeru pomembno z dveh vidikov: prvič zaradi možnosti oblikovanja samoupravnih delovnih skupin² in drugič zaradi odločitve delavcev, da bodo imeli na ravni TOZD kolegijske poslovodne organe.

Razumljivo je, da smo pri oblikovanju delovnih enot in opredeljevanju samoupravnih delovnih skupin takoj trčili ob vprašanje, ali sta ti dve obliki organiziranja delavcev identični. Analize so pokazale, da ponekod so (vprašanje števila delavcev), drugod pa ne, zato smo v statutih jasno opredelili vsebino odločanja v delovni enoti in v samoupravni delovni skupini. Opozoriti velja, da smo v samoupravnih sporazumih o združevanju dela delavcev v TOZD (novost, ki jo prinaša 336. člen ZZD) zapisali, da bomo delovne enote tudi stroškovno spremljali, kar bo omogočalo sprejemanje odločitev, ki so na tej ravni mogoče. Sicer pa smo pri oblikovanju delovnih enot upoštevali pogoje iz 471. člena ZZD, in sicer v TOZD zunaj Celja določilo: »če delavci skupine opravljajo delo v različnih krajih«; in v Celju samem določilo: »če to zahteva organizacija dela«. Tako bodo lahko delavci v tako oblikovanih delovnih enotah odločali tudi o delitvi sredstev za osebne dohodke in uporabi sredstev za skupno porabo, ki jih ustvarjajo s skupnim delom. Prepričani smo, da so tako organizirane delovne enote pomemben dejavnik samoupravnega uveljavljanja delavcev pri odločanju o tako občutljivih vprašanjih, kot je področje delitve sredstev za osebne dohodke.

Oblikovanje delovnih enot pa je dobilo posebno vlogo tudi glede odločitve delavcev, da bodo v TOZD (enako tudi na ravni delovne organizacije) imeli kolegijske poslovodne organe. Čemu taka odločitev delavcev? Razlogov je več, temeljni pa je gotovo v tem, da so izkušnje preteklih let pokazale, da se je v posameznih TOZD hitreje razvijala tista dejavnost, ki jo je vodila oseba, ki je hkrati opravljala poslovodne dolžnosti v TOZD. To je privedlo do predimenzioniranja v razvoju in je ustvarjalo strukturna neskladja, kar vse je povzročalo veliko težav. Drugi razlog je v tem, da dobiva tehnokratizem v zdravstvu posebne, specifične oblike

² Zakon o združenem delu samoupravne delovne skupine ne opredeljuje, vsebuje pa pomembna določila o delovnih skupinah in sicer v členih 183, 470, 471, 491/1/3, 492/1 in 521/1; glede določanja položaja delovne skupine so zlasti pomembni prvi trije. Medtem, ko 470. člen v bistvu obravnava le »delni zbor delavcev«, ki ga sestavljajo delavci v delovnih enotah, pa 471. člen prinaša pomembno novost, ki omogoča tako ureditev samoupravne delovne skupine v statutu TOZD, ki bo imela pravico neposrednega in samostojnega odločanja o delovnih razmerjih. Seveda pa morajo biti za oblikovanje take samoupravne delovne skupine dani posebni pogoji, ki jih zakon tudi določa.

(glej sklepe XVIII. seje predsedstva CK ZKS!), ki jih je moči kakovostno preraščati tudi tako, da se poslovodno odločanje v TOZD opredeli kot kolektivna odgovornost. V statutih TOZD je določeno, da so kolegijski poslovodni organi sestavljeni tako, da jih sestavljajo delavci s posebnimi pooblastili iz delovnih enot. Predstojnik posamezne enote je torej po položaju tudi član kolegijskega poslovodnega organa. S tem smo dosegli, da so vsi deli TOZD (vse delovne enote!) enakopravno zastopane tudi v KPO (kolegijski poslovodni organ), kar bo omogočalo, da bodo odločitve medsebojno usklajene in bodo dejansko rezultat medsebojnega dogovora. S tem, da smo izoblikovali delovne enote in upoštevali navedena izhodišča, pa smo hkrati rešili tudi vprašanje števila članov KPO, saj je število delovnih enot hkrati tudi število članov KPO, po svojem položaju pa je član tega poslovodnega telesa tudi glavna sestra TOZD, katere dolžnosti (zapisane v statutu) opravlja ena izmed glavnih sester v delovnih enotah.

Enako smo rešili tudi vprašanje predsednika KPO, pri čemer nas je vodilo spoznanje, da so v vsaki TOZD na področju zdravstva v bistvu prisotni trije medsebojno močno prepleteni, pa vendarle tako ali drugače relativno samostojni kompleksi odnosov, in sicer: strokovno medicinski, organizacijski in ekonomski. Vsem trem smo določili tudi nosilce in pri tem ugotovili, da je nosilec strokovno medicinskega kompleksa v TOZD lahko samo zdravnik. Ker pa je opravljanje nalog s tega področja neločljivo povezano z odločanjem v poslovodnem smislu, je razumljivo, da je KPO v TOZD nujno sestavljen pretežno iz zdravnikov in da je njegov predsednik v trenutnih razmerah (perspektivno gledano ni nujno, da bo vedno tako, kar pa je povezano z mnogimi vprašanji) brezpogojno le zdravnik, pa čeprav je v nekem določenem oziru (!) vendarle samo »primus inter pares«. Če se torej strokovni kompleks odnosov realizira prek predsednika KPO, potem smo za nosilca organizacijskega kompleksa določili glavno sestro TOZD. Tretji kompleks odnosov pa dobiva svojega »nosilca« v sekretarju temeljne organizacije, ki ga kot novost uvajamo v strukturo, ki v poslovodnem smislu vodi temeljno organizacijo. Odločitev, da uvedemo v TOZD delavca, ki bo opravljal zahtevno delo sekretarja TOZD, temelji med drugim tudi na tem, da moramo zdravnika, ki bo predsednik KPO, vendarle ohraniti za opravljanje njegove primarne funkcije, to je za delo s pacienti. S tem bodo predsedniki KPO bistveno razbremenjeni dobršnega dela neposredno operativnih opravil, ki jih bodo opravljali sekretarji TOZD, ki morajo biti delavci z visoko izobrazbo različnih profilov.

Seveda pa je treba gledati na oblikovanje TOZD na področju zdravstva z dinamičnega vidika, kar pomeni, da je oblikovanje in število TOZD primerno le trenutnim razmeram in da se bo število TOZD v prihodnje brezpogojno spreminjalo. Pri tem je nesporno le to, da se število TOZD v nobenem primeru ne bo zmanjševalo!

IV. Združevanje TOZD v delovno organizacijo

Združevanje temeljnih organizacij v Zdravstveni center Celje temelji na skupno opredeljenih ciljih razvoja, izhajajoč pri tem iz predmeta poslovanja vseh dvajsetih TOZD in upošteva dogovorjeno delitev dela. Zdravstveni center je pravna oseba, za njegove obveznosti odgovarjajo vse TOZD v njegovi sestavi z vsemi svojimi sredstvi, za obveznosti temeljnih organizacij pa odgovarja posamezna TOZD z vsemi svojimi sredstvi. Za obveznosti, ki jih sklene Zdravstveni center za račun posamezne TOZD, odgovarjajo vse druge temeljne organizacije omejeno subsidiarno do višine 50.000.— din, s tem da TOZD, katere obveznosti se tako poravnajo, sklene posebno pogodbo o pogojih vrnitve izposojenih sredstev.

Tako opredeljena odgovornost TOZD je velik korak naprej v pre-raščanju dosedanje prakse, ko se je dohodek nenadzorovano prelival med posameznimi TOZD, pri čemer je bilo prioritavno, da delovna organizacija kot celota poslovanja ne konča z zgubo. Taka praksa delavcev ni spodbujala k dobremu gospodarjenju, saj so TOZD, ki so ustvarjale »dohodek«, ta dohodek po zaključnih računih zgubliale, da so z njim pokrivali zgube tistim TOZD, ki so poslovale slabše. Tako je bil tisti, ki je posloval dobro, kaznovan, tisti z zgubo pa je porabil vse »svoje« in še dobršen del tujega povrhu. Tako stanje je ustvarjalo med delavci slabo voljo in jih je v njihovih prizadevanjih za boljše gospodarjenje v zadnjih letih v celoti pasiviralo. Še več, povzročalo je politično škodo, kajti močno je upadlo zaupanje v proklamirane odnose, kajti praksa je hodila svojo, nezadržno negativno pot.

V novih razmerah bodo delavci v TOZD na podlagi dohodkovnih odnosov, kot so postavljeni, dejansko odločali o pogojih ustvarjanja in delitve dohodka, s tem, da bodo na osnovi skupno dogovorjenih meril in osnov uresničevali posredno in neposredno menjavo dela z delavci v materialni proizvodnji in na drugih področjih družbenih dejavnosti.

Na ravni delovne organizacije bodo delavci oblikovali skupni razvojni plan in program, s tem da bodo vse TOZD samostojno sprejemale svoje plane in letne programe dela, koordinirane s programi in plani drugih temeljnih organizacij in usklajene s sprejetimi programi zdravstvenega varstva občinskih in regionalne zdravstvene skupnosti. Pri tem se bodo delavci v TOZD ravnali po skupno dogovorjenih elementih poslovanja in v skladu s skupnimi plani razvoja zdravstvenega varstva v občini, regiji in na ravni republike. Osnovne skupne elemente planov in programov določa po poprejšnji obravnavi v TOZD delavski svet Zdravstvenega centra. S srednjeročnimi programi se na ravni delovne organizacije urejajo naložbe v razširjeno reprodukcijo, večje adaptacije, osnove kadrovske politike ter določajo prioritete naloge na področju izvrševanja zdravstvenega varstva.

Da bi lahko delavci v TOZD lažje, hitreje in kakovostneje urešičevali nekatere skupne interese, so se s samoupravnim sporazumom o

zduževanju TOZD v delovno organizacijo dogovorili o zduževanju sredstev in določili namen njihove uporabe. Tako je dogovorjeno, da bodo zato, da bi čim zadovoljiveje dosegali skupne cilje in ustvarjali pogoje dela, da bi lahko stalno razširjali materialno osnovo zduženega dela, da bi omogočali strokovno medicinsko rast delavcev in boljše izkoriščanje materialnih in tehničnih sredstev, da bi dosegali boljše kvaliteto zdravstvenega varstva in da bi celotni razvoj potekal hitreje, zduževali del sredstev za skupne namene in skupne naložbe. Za skupne namene bodo zduževali sredstva za raziskovalno dejavnost, za financiranje izdelave razvojnih programov, za informativno dejavnost, za potrebe družbene samozaščite in ljudskega odpora. Temeljne organizacije pa lahko zdužujejo sredstva tudi za skupne naložbe v osnovna sredstva, za večja vzdrževalna dela, za zidavo stanovanj in za objekte družbenega standarda, za usposabljanje in dopolnilno izobraževanje ter štipendiranje in družbeni standard. Zduževanje je mogoče le na osnovi posebnega samoupravnega sporazuma med zainteresiranimi temeljnimi organizacijami in v skladu z vsakoletnimi finančnimi načrti.

Za opravljanje zadev skupnega pomena so delavci poprej ločenih delovnih organizacij ustanovili enotno delovno skupnost skupnih služb, katere delavci sklepajo z delavci v TOZD sporazum o menjavi dela; ta sporazum določa takšne odnose, da je dohodek delavcev v delovni skupnosti v celoti odvisen od dohodka temeljnih organizacij. Delovna skupnost je organizirana v petih sektorjih, o strukturi in obsegu teh sektorjev pa so odločali delavci v TOZD, ki so se sporazumeli, da bodo naloge skupnega pomena opravljali v zdravstveno-organizacijskem, plansko-analitskem, splošno-kadrovskem, finančno-računovodskem sektorju in v sektorju za avtomatsko obdelavo podatkov. Zapisati velja, da je znašal seštev vseh delavcev v delovnih skupnostih pred zdužitvijo 192 delavcev, v delovni skupnosti Zdravstvenega centra pa zdužuje svoje delo 157 delavcev, kar je pomembna racionalizacija.

Odločitev, da mora vsaka temeljna organizacija imeti svoj žiro račun, je elementarnega pomena za dosledno uresničevanje dogovorjenih dohodkovnih odnosov in postopno ustvarjanje pogojev za odločanje o gospodarjenju v TOZD. Analiza finančnega poslovanja na področju zdravstva in iz nje izhajajoče ugotovitve so nas pripeljale do spoznanja, da je smotrno in utemeljeno tudi na področju zdravstva ustanoviti *Interno banko*, vendar samo s pogojem, da v smislu 50. člena zakona o temeljih kreditnega in bančnega sistema pri tem enakopravno sodelujejo tudi interesne skupnosti. S posebnim samoupravnim sporazumom se bodo vse temeljne organizacije in občinske zdravstvene skupnosti, povezane v regionalni skupnosti, sporazumele za skupno ustanovitev interne banke, ki bo pravna oseba in katere delovna skupnost se bo formirala iz delavcev finančno-računovodskega sektorja Zdravstvenega centra in Regionalne zdravstvene skupnosti. Pri tako oblikovani interni banki bo imela svoj žiro vsaka

občinska zdravstvena skupnost in vse temeljne organizacije združenega dela. To bo omogočilo dokajšnjo koncentracijo razpoložljivih finančnih sredstev ob hkratni popolni decentralizaciji odločanja, ki ima vsebinsko mesto v TOZD in v občinskih zdravstvenih skupnostih. Taka interna banka bo nadaljnji korak pri racionalizaciji poslovanja, saj bo sodobno organizirano delo v tej denarni ustanovi, temelječe na razvejani avtomatski obdelavi podatkov, terjalo manj delavcev, kot pa jih trenutno dela v ločenih finančnih službah. Še obstoječa podvajanja pri zbiranju in obdelovanju podatkov bodo v celoti odpadla, še zlasti, ker so se delavci v sporazumu o združitvi TOZD v *Zdravstveni center* odločili tudi za skupen razvoj avtomatske obdelave podatkov, in to ob sodelovanju z regionalno zdravstveno skupnostjo, zavedajoč se, da sta le enotna politika in njeno izvrševanje najkrajša in edina možna pot do kar najbolj skrbne in družbeno utemeljene izrabe za zdravstveno varstvo odmerjenega denarja.

Odnosi, kot jih prinaša nova samoupravna organiziranost na področju zdravstva celjskega območja, so samoupravno dogovorjeni in zapisani v sporazumih; zagotovljene so torej osnove, da jih začnemo v prihodnjih procesih uresničevati, kajti potrebno bo veliko naporov, da bo to, za kar smo se dogovorili in sporazumeli, postalo praksa našega vsakodnevnega ravnanja in vedenja. Marsikaj bomo morali v prihodnje dopolniti in izpopolniti, kajti vse stvari smo postavili tako, da jih je mogoče spremeniti in na podlagi novih spoznanj, ki jih bo prinesla praksa, preoblikovati v nekaj novega, še kvalitetnejšega in boljšega od tega, do česar smo se dokopali v sedanjih razmerah.

Etika in socializem*

BORIS MAJER

Odpiram razpravo, ki jo organizira MC pri CK ZKS o knjigi dr. Vojana Rusa »Etika in socializem«. Namen današnje razprave ni samo, da govorimo zgolj o tem, brez dvoma pomembnem teoretičnem delu, temveč da bi nam bilo to delo hkrati izhodišče in pobuda za široko vsestransko razpravo o problematiki etike v naši samoupravni socialistični družbi.

Prosimo tov. Štera za uvodno besedo.

ŠTER JOŽE:

Za uvod v našo razpravo bi rad rekel nekaj besed o pripravi te »okrogle mize« in o nekaterih bolj ali manj znanih problemih v zvezi z marksistično etiko in moralo.

Ni samo fraza, če rečem, da je antropološko-etična tematika eden najbolj neobdelanih problemov v marksizmu. O tej tematiki se je sicer — tako v svetu kot pri nas — veliko pisalo, toda malo reklo.

Ni neznano, da niso med teoretiki enotna stališča v pojmovanju etike in morale v marksizmu (ne samo v raznih obdobjih, temveč tudi v istem času pri avtorjih ene dežele itn.). Že na tej ravni se srečamo z zelo različnimi koncepcijami, od tiste, da o etiki in morali v marksizmu sploh

* Objavljamo redigirane oziroma avtorizirane diskusijske prispevke udeležencev posvetovanja, ki ga je pripravil Marksistični center pri Centralnem komiteju ZK Slovenije 13. maja 1977 na Bledu. Vsem avtorjem, ki so se odzvali vabilu in svoje prispevke pripravili za tisk, se najtopleje zahvaljujemo. Kot je v uvodnih prispevkih že pojasnjeno, je bil neposreden povod za razpravo o problematiki etike v samoupravni socialistični družbi izid knjige dr. Vojana Rusa »Etika in socializem« (o teoretskih sestavinah socialistične morale) v založbi Mladinska knjiga, Ljubljana 1976, str. 680.

Na razgovoru so sodelovali: dr. Adolf Bibič, redni profesor na FSPN v Ljubljani, dr. Božidar Debenjak, izredni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani, dr. Andrej Kirn, docent na FSPN v Ljubljani, dr. Boris Majer, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani, dr. Vladimir Milanović, redni profesor na Medicinski fakulteti v Beogradu, dr. Dušan Nedeljković, redni član Srbske akademije znanosti in umetnosti, Beograd, Bogdan Osolnik, podpredsednik zveznega zbora skupščine SFRJ, dr. Vuko Pavićević, redni profesor na Filozofski fakulteti v Beogradu, dr. Vojan Rus, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani, dr. Andrija Stojković, redni profesor na Filozofski fakulteti v Beogradu, mgr. Jože Šter, profesor na politični šoli pri CK ZKS, dr. Arif Tanović, redni profesor na Filozofski fakulteti v Sarajevu, Nikola Todorčevski, asistent na Filozofski fakulteti v Skopju in dr. Risto Tubić, izredni profesor na Filozofski fakulteti v Sarajevu.

ne moremo govoriti, do nasprotne, da je prav morala temeljni ali celo edini problem marksizma. Tudi z vidika znanstvenosti marksistične etike imamo protislovne koncepcije: po eni je etika možna kot znanost, po drugi pa nikakor. Enako velja za vprašanje predmeta etike.

Še bolj se razhajajo avtorji glede »vsebinskih« vprašanj morale, še posebej komunistične (socialistične) morale in njenega mesta v izgradnji človečnega sveta.

Vsa ta razhajanja in številna nerešena vprašanja so imela močne in negativne posledice, ne samo na teoretični, vzgojnoizobraževalni in sploh kulturni ravni, temveč tudi — in to je najvažnejše — v praksi graditve socialistične družbe. Če bi vložili več prizadevanj in iskrenosti v raziskovanje morale in če bi bila jasno ločena in rešena temeljna vprašanja etike marksizma, bi bilo gotovo manj možnosti, da socializem doživi, da njegove lastne sile podvomijo o njem, da doživi takšna nazadovanja in nečlovečnosti, kot jih je.

Spoznanje pomembnosti humanizma ni — kot nekateri pravijo — le vprašanje socializma s človeškim obrazom, temveč prav vprašanje samega bistva in obstoja socializma.

Sodimo, da je Vojan Rus z delom *Etika in socializem* prinesel mnogo nove svetlobe v ta vprašanja, zato se je Marksistični center pri CK ZKS odločil, da zbere za to »okroglo mizo« tako reprezentativno sestavo etikov in drugih teoretikov ter nekaterih »teoretizirajočih praktikov«, da bi skupaj kritično ovrednotili in ugotovili, kaj delo Vojana Rusa resnično novega prinaša v marksistično znanost in koliko lahko to prispeva tudi k uspešnejši praksi socializma.

Čeprav tako sestavo povabljenih zahteva že sama vsebina etike, ker je zelo interdisciplinarna znanost, znanost, ki vsebuje tako filozofski aspekt kot sociološki, psihološki in politološki in druge aspekte, ker je etika v bistvu praktična znanost — ne praktična v kakšnem banalnem pomenu besede, temveč v filozofskem pomenu besede — so takšno sestavo vabljenih narekovali še drugi razlogi. Takšna sestava »teoretikov« in »praktikov« za »okroglo mizo« se redko zbere zaradi razprave o raznih teoretičnih delih, zaradi filozofskih pa sploh ne, čeprav je na raznih drugih področjih (npr. v umetnosti) — in upam reči, manj pomembnih, to je že dolga praksa. Takšno sestavo in obliko sta torej spodbujali na eni strani sama posebnost etike in pomembnost knjige *Etika in socializem*, z druge strani pa ju je spodbujala želja, da tako začnemo neko novo pot in obliko razprave o pomembnih marksističnih teoretičnih delih. V tej naši nameri nismo v celoti uspeli in morda celo lahko rečemo, da je majhen odziv »praktikov« v nekem smislu zaskrbljujoč.

Preden odprem razpravo, bi rad — zlasti zaradi gostov iz drugih republik, ki jim to verjetno ni znano — povedal, da je Vojan Rus za delo *Etika in socializem* prejel nagrado sklada Borisa Kidriča.

In na koncu: Bleda kot kraja naše »okrogle mize« nismo izbrali zaradi nekakšne simbolike — ker je bil tu leta 1960 simpozij filozofov,

ki so ga kasneje pogosto omenjali, ali ker avtor izhaja iz tega lepega kraja — vendar kljub temu upamo, da se bodo še dolgo spominjali, ne morda naše »okrogle mize«, temveč njenega predmeta, t.j. dela *Etika in socializem*.

ANDREJ KIRN:

Glede dela prof. Rusa menim, da je izredno kvalitetno zaradi miselnih inovacij, zaradi bogate kategorialne razčlenitve etičnega fenomena, zaradi avtorjeve miselne samostojnosti, ki ni zaupljivo nekritično zavezana nobenim filozofskim in drugim avtoritetam in zaradi povezanosti etične problematike z družbenimi in individualnimi situacijami in zlasti s perspektivo graditve in uveljavljanja socializma. V svetovni literaturi bomo na tem področju težko našli delo takšne kvalitete.

Avtor je delo sicer zasnoval predvsem kot teoretično logično analizo, ki pa se tu in tam konkretizira z družbeno zgodovinskim materialom. Sam pravi, da se je tem primerom marsikje moral odreči, ker bi drugače delo postalo preveč obsežno. Toda najbrž ne more iti samo za zgodovinsko ponazoritev s primeri, marveč za to, kako naj bi tesneje in dosledneje povezoval strukturno analizo z logiko družbene zgodovinske analize. Zdi se mi, da bi bila kvaliteta dela še večja, če bi se avtorju posrečilo smiselno tesneje povezati oba prijema, tako pa sodim, da je logična strukturna analiza enostransko potisnila v stran logiko družbene zgodovinske analize. Sodim, da so v delu prof. Rusa dani nastavki in načela za takšno zvezo že prek njegovih ponazoritev in še bolj prek nekaterih njegovih zvez. Dobro pojasnjuje npr. da je naraščanje proizvodnje materialnih potreb vodilo k večjemu teoretičnemu interesu zanje in k temu, da so priznali vlogo, ki jo imajo materialne potrebe. Žal ti nastavki niso tako vsestransko izkoriščeni, kot bi lahko bili. Povezava morale z delitvijo dela in zlasti z dvema velikima zgodovinskima tipoma, ki ju reprezentirajo drobna predindustrijsko individualna, družinska poljedelska in obrtniška proizvodnja ter industrijska blagovna kapitalistična proizvodnja je izredno pomembna afirmacija zgodovinskega družbeno materialističnega prijema. Ta klasifikacija je bolj splošna kot tipologija razrednih družb in družbenoekonomskih formacij, ker so se v okviru teh dveh stopenj družbene delitve dela zvrstile različne razredne družbe in začetki brezrazrednih socialističnih družb. Marx je npr. podobno celotno tehnično osnovo produkcije do kapitalizma ne glede na njene notranje kvalitativne stopnje subsumiral s skupno splošnejšo oznako konservativne tehnične osnove.

V tej zvezi sem razmišljal, kako bi bilo mogoče zgodovinsko klasificirati moralne sisteme in sem provizorično prišel do tele klasifikacije:

- morala v nerazviti kolektivni proizvodnji prvobitne skupnosti,
- morala prevladujoče naturalne oblike individualne družinske poljedelske obrtniške proizvodnje, ki se povezuje z različnimi tipi razrednih

družb, kjer pa hkrati, kot poudarja prof. Rus, obstajajo tudi oblike kolektivne vaške in državno organizirane proizvodnje,

— morala ob dominantni svetovni industrijski blagovni proizvodnji, ki razpade v štiri manjše grupe:

a) morala liberalne anarhične kapitalistične blagovne proizvodnje,

b) morala visoko razvite kapitalistične državne monopolistične proizvodnje,

c) morala blagovne etastične socialistične proizvodnje,

d) morala blagovne samoupravne socialistične proizvodnje,

— morala socialistično-komunistične proizvodnje kot morala združenih proizvajalcev na internacionalni planetarni ravni.

V vseh teh družbeno zgodovinskih sistemih morale vsi trajni strukturni elementi morale dobivajo drugačno vsebino, funkcijo, smisel. Logična struktura morale torej različno konkretno živi v teh zgodovinskih sistemih.

Za mene v načelu ni sporno prizadevanje prof. Rusa, da mora biti morala zasnovana tako družbeno antropološko kot kozmološko ontološko (str. 39), ker je človek tudi del svetovnih struktur in se tudi v morali kažejo strukture, kot so spremenljivost, trajnost, obče-posamično, možnost, dejanskost, celostnost-delnost idr. Toda tudi te svetovne strukture imajo svojo zgodovino in se njihova vsebina spreminja z razvojem človekovega spoznanja in z radikalnimi zgodovinskimi spremembami v družbeni biti. Vsaka logična analiza pojmov, tudi teh, ki se nanašajo na svetovno strukturo, je v bistvu samo poslednji presek v zgodovini pojmov, ki se oblikujejo na neki razvojni stopnji družbe ter akumulacije duhovnega dela. Vzročnost je in bo gotovo vedno obstajala, čeprav imajo tu in tam naravoslovci ideje o akavzalnosti v svetu elementarnih delcev zaradi izredno fantastično majhnih časovnih in prostorskih intervalov. Toda tu gre verjetno le za krizo dosedanjih predstav o vzročnosti, ki so izhajale (in bile preveč obremenjene) iz izkustva vzročnosti v makroskopskem svetu, ki je bil seveda navadno svet, v katerem se je človek zavestno gibal in v okviru katerega je izoblikoval svoje predstave in pojme o vzročnosti. Bogastvo tipologij vzročnih zvez pa se širi s človekovo znanstveno, tehnološko in družbeno prakso. V novejšem času imamo celo vrsto logičnih strukturnih analiz pojma vzročnosti, ki pa v glavnem ne upoštevajo temeljnih revolucij v zgodovini tega pojma in prav tako te prevrate izolirajo od prakseološkega zgodovinskega družbenega konteksta. Tako ta kategorija zgublja svojo zgodovinsko razsežnost in se spreminja v brezčasno kategorijo svetovne strukture. Zgodovinska vsebina kategorij še ne negira tega, da so te kategorije večne, strukturalne svetovne narave; pomeni pa, da njihova svetovnost in večnost dobiva zgodovinsko različno in vse bogatejšo vsebino z razvojem celotnega človekovega dela in je posredovana prek zgodovinskega sistema dela. Mislim, da isto velja za vse kategorije, ki konstituirajo tisto, kar prof. Rus imenuje svetovno strukturo in ki zajema tudi celostnost moralnega pojava.

Dotaknil bi se še problema moralnega ravnanja in vloge znanja v njem. V delu prof. Rusa igra kategorija moralne zamisli izredno pomembno in odločilno vlogo, s tem pa tudi racionalni spoznavni diskurzivni element v moralni zamisli in dejanju. Seveda pa je tudi res, da prof. Rus ne absolutizira te vloge in upošteva tudi intuitivno obliko moralne zavesti, kar izhaja že iz tega, da je intuicija lahko skrajšana kristalizirana racionalizacija, da se intuicija racionalizira in se racionalizacija spreminja v intuicijo. Vloga spoznanja v moralnem dejanju in zamisli ni konstantna in se povečuje s tem, čim več ljudi je postavljeno v takšne globalne sistemske situacije, kjer moralne odločitve ne zadevajo ozkega kroga ljudi, družine ali kvečjemu posameznika, temveč širšo skupnost, kolektive, narode in celo človeštvo. Gotovo pa obstoji velik del moralnih dejanj, kjer je vloga diskurzivnega spoznavnega elementa majhna. Manjša je vloga znanja v moralnem dejanju pri tistem proizvodnem načinu, kjer so po Marxu družbeni odnosi prozorni, in večja je njegova vloga, kjer so družbeni odnosi neprozorni, kompleksni. Diskurzivno racionalno in utemeljeno prepričano etično ne moremo ravnati če imamo pomanjkljivo znanje, hkrati pa zadostno znanje nujno še ne implicira etičnega ravnanja. Čeprav bi brez resnice moralnost zgubila svoj temelj, pa to še ne pomeni, da je resnica primernejša od moralnosti. Vsi tipi znanstvenih resnic nimajo neposredne zveze z moralnostjo. Mislim, da je težnja, da narašča moralna relevantnost različnih vrst znanja (tako naravoslovnega, tehničnega, medicinskega, družboslovnega), kolikor to znanje že v fazi, ko ga pridobivamo (npr. skoz eksperiment), in še bolj v fazi, ko ga uporabljamo, implicira ali sprošča neke določene posledice za človeka.

V 70. letih so to naravo dobila nekateri genetska spoznanja; tako so začasno, vzpostavili moratorij glede nekaterih vrst genetskih raziskovanj. Znanstvena spoznanja, ne samo družboslovna, so postala močan moralni, politični mobilizirajoči dejavnik protesta, obsojanja, vizij, organiziranja in iskanja drugačnih možnosti in rešitev.

Kolikor hoče človek vse samorasle predpostavke dosedanje zgodovine spremeniti v zavestno proizvedene, upravljane, toliko se neprestano povečuje vloga celostne moralne zamisli. Če je bil v ZDA v 70. letih ustanovljen urad za kompleksno oceno novih tehnologij in produktov, ta kompleksnost v sebi vključuje tudi moralno komponento. Seveda pa je druga stvar, koliko ta kompleksnost ni izigrana zaradi možnih monopolnih interesov in pritiskov.

Prizadevanje, da bi se v kompleksne tehnološko-ekonomske rešitve vgradilo čim bolj dolgoročne in sistemske vidike, skriva v sebi tudi moralno komponento. Nekateri upravičeno zahtevajo, da je treba pri mnogih rešitvah upoštevati tudi moralni odnos do prihodnjih generacij, ki jih še ni. Vprašanje, kako se moralno vesti do tistih, ki jih še sploh ni, se gotovo sliši nekoliko nenavadno. Toda takšna zaostrena moralna odgovornost se kaže npr. v zvezi z destrukcijo našega okolja in z radioaktivnimi odpadki, s katerimi bomo zaradi naših sedanjih potreb silno

obremenili prihodnje generacije. Hudo smrtonosno dediščino tako zapuščamo svojim potomcem.

Brez novih moralnih odnosov med ljudmi in narodi ter brez nenehne napore za optimalno moralno zamisel se bo ta faustovska kupčija slabo končala za človeštvo. Če pa moralni odnosi po svoje izražajo ekonomskopolitične odnose, to implicira tudi nove ekonomskopolitične odnose.

Problem odgovornega uporabljanja znanja bo v bližnji prihodnosti postal vse ostrejši. Že zdaj postaja nujno, da preprečujemo ali zadržujemo nekatere praktične aplikacije znanosti v posamičnih področjih človekove dejavnosti. Če se bo človek hotel izogniti hudemu tveganju, bo na nekaterih področjih tudi moral omejiti svoje znanje in svoje iskanje. Tako se moralnost tu postavlja nad resnico, spoznanjem. Zanimivo je, da v nekaterih razpravah filozofov in kibernetikov glede perspektivnega razvoja intelektualnih operacij računalnikov odpada tradicionalno racionalistično merilo razlikovanja med človekom in strojem, in se predstavlja v sfero etičnosti, družbenosti in emocionalnosti. Tudi v tem primeru se moralnost postavlja nad znanje, češ znanje lahko producirajo tudi stroji.

Mislim, da je pravilna ocena prof. Rusa na str. 106: »Moralni problem je torej na poseben način zaostren prav v sodobni dobi: kako delovati v novih, zapletenih pogojih tako, da povsod gradimo sodobno, težko razvidno, zelo kompleksno in zelo gibljivo celoto človečanstva.«

Za mene so v knjigi prof. Rusa sprejemljive take formulacije, kot npr., da ni ene same najvišje vrednote, norme, iz katere bi se lahko deducirale vse druge (str. 626), da so vrednote objektivni odnosi enega bitja do drugega (444), da je drama človeka trajna (311). Marsikaj pa seveda tudi nisem razumel, vendar pa za to prof. Rus ni kriv. Marsikaj pa mi je zvenelo tudi tuje, zlasti pri tistih formulacijah, ki po moji sodbi preveč ločujejo moralo od človeške skupnosti in jo povezujejo z obćim svetovnim kozmološkim tokom, npr. »da moralne zamisli nastajajo delno tudi po naravni poti, da v njihovem rojevanju deluje vedno tudi, vesoljni samotok, ki se podaljšuje v naši duševnosti, odkriva samoopazovanje, česa je sposoben normalen človek...« (str. 184); ali: »Iz naravnega izvora človeka prihajajo in bodo vedno na naraven način prihajale razne pobude za zamisli, ki nikakor ne bodo samo moralne in ne bodo zamišljanja z absolutno nujnostjo usmerjale samo v moralnost, ampak delno in vedno tudi v razdiralnost.« (Str. 186). Ne bi preveč poudarjal naravnih virov razdiralnosti, ker mislim, da še nismo dobro proučili, koliko biološko že ni na neki način preoblikovano družbeno, zgodovinsko. Genetika je v zadnjem času prispevala k temu, da je močno oživela diskusija o razmerju med socialnim in biološkim.

Neko nasprotje se mi razkriva med trditvijo, ko avtor po eni strani vrednoto definira kot objektivni odnos enega bitja do drugega (str. 444), po drugi strani pa trdi, da je »vsaka vrednota vedno samostojno bitje, vedno del širšega bitja in vedno tisti delujoči odnos med bitji — zlasti

med človekom in svetom, med ljudmi — ki gradi optimalno celovitost nekega bitja« (str. 311). Meni se kaže precej velika razlika med tem, če biva nekaj kot odnos ali pa je samostojno bitje, ki je hkrati v odnosih z drugimi. Nevarno je, če vrednote hipostaziramo, če jih spremenimo v samostojna bitja. Težko razumem, da so vrednote aktivne, delujoče. Ali niso aktivna, delujoča le bitja, ki vrednotijo? Če vrednoto razumemo kot tisto, kar ima objektivno veljavo za nekaj drugega (str. 319), se bojim, da se vrednotne relacije s tem izenačijo z vsako objektivno nujno povezanostjo med bitji, predmeti, procesi, kolikor jih te zveze in pogoji vzdržujejo in ne morejo obstajati zunaj njih.

Ali se s tem ne oslabi in odstopa od stališča, da je morala družben pojav (str. 319)? Ali tega stališča tudi ne slabi formulacija, da »vsa druga znana bitja sveta so vrednostno določena predvsem po drugih vrednotah« (str. 375)?

S tem bi končal. Zavedam se, da je veliko lažje postavljati vprašanja, ugotavljati, kje so pomanjkljivosti ograje že postavljenega mostu kot pa graditi nov most.

ARIF TANOVIĆ

Želel bi dodati nekaj opomb v obliki tez in postaviti nekaj vprašanj, ob izidu te knjige pa bi rad povedal tudi nekaj svojih misli.

Prvič: rad bi povedal, da je ta knjiga prof. Vojana Rusa pomembno delo, ki nam daje možnost za široko teoretično in idejno razpravo, in da je poleg del Dušana Nedeljkovića, Vuka Pavićevića, Radomira Lukića in še nekaterih, ki so pisali o vprašanjih etike, vreden prispevek v naši marksistični socialistični in jugoslovanski teoriji. Zato je bilo res vredno, da smo se sestali in spregovorili; delo je pred nami, zdaj se moramo potruditi, da — če le moremo — tudi kaj teoretičnega dorečemo.

Tu smo se zbrali z očitno različnimi teoretičnimi usmeritvami; ne bi rekel z različnimi ideološkimi usmeritvami, prav nasprotno, ideološka usmerjenost je pri vseh enaka, toda naši teoretični prijemi se razlikujejo. Strinjamo se, da je vrsta vprašanj na področju teorije odprtih; zato je to priložnost, da o teh vprašanjih razpravljamo, da sprožimo znanstveno-teoretičen dialog.

Etika Vojana Rusa je zelo zapleteno in teoretično kompleksno delo: v njej so navzoči ontološko-antropološka, pa tudi kozmološka dialektika in pa utemelitev etike na tej splošno-filozofski, metafizični podlagi. V delu je implicitna — deloma pa tudi eksplicitna — teza, da etika mora temeljiti na taki univerzalni kozmološko-antropološki dialektiki in na problematiki odnosa do sveta. Tu je tudi problem transcendiranja človeka v svetu; to je tudi problem, o katerem razpravljajo v naši filozofiji. Osebno mislim, da je človek bitje, ki se transcendirata tako v družbi kakor v zgodovini in v naravi. Toda ta transcendenca ni niti zakonita v smislu pri-

rodnih zakonov niti mehanična, temveč je zgodovinska. Bistvena je človeška produktivna zgodovinska, antropološko-ontološka, družbena praksa. Mislim, da je tovariš Boris Majer v prikazu, ki ga je objavil »Odjek«, pripomnil, da je v knjigi Vojana Rusa ta kozmološka dimenzija preveč poudarjena, da pa je zapostavljena ta družbeno-zgodovinska dimenzija. Vse, kar je prirodno, se v človeškem svetu preoblikovano s človeškim delom prikazuje kot po človeku transformirano, humanizirano in opredmeteno delo — človeški predmetni svet.

Drugič: vprašanje znanja in vrednotenja. Prof. Rus je kategoričen v trditvi, da deskriptivnega, torej empiričnega, znanstveno dokazljivega ni mogoče ločiti od vrednostnega. Za to tezo čutim precej simpatij, vendar pa imam tudi nekaj zadržkov. Če bi transformacije moralnih vrednot in moralnih norm raziskovali s sociološkimi, psihološkimi in drugimi metodami, bi prišli do nekih določenih spoznanj. Vprašanje pa je, ali bi nam to znanje — kakor tudi vsako drugo znanje — zadoščalo, da logično sklepamo o tem, kar naj bi bilo. To je problem, o katerem razpravlja pozitivizem, o njem razpravlja tudi logika; Lukacs o tem vprašanju razpravlja v »Etiki in politiki« glede na razredno zavest. Kardelj je govoril v Ljubljani, da se znanstveniku ni treba omejevat z golj na raziskovanje, ampak da se mora vključiti tudi v sprejemanje družbeno-političnih odločitev, naj torej ne izreka zgolj znanstvenih sodb, ampak tudi vrednostne. Kadar na podlagi spoznanega izrekamo norme, gre za vprašanje kompetentnosti. V isti funkciji znanstvenika, nosilca znanja, je mogoče reči tudi, kaj naj se stori, kaj je pravilno. Mislim, da je to intelektualno korektno, vendar je treba povedati, da so to različne miselne, duhovne funkcije iste osebe. Vendar pa je to resnični teoretični problem. Tu je tudi vprašanje etičnega naturalizma. Poznamo Spencerja, Darwina, Nietzscheja, Deweya. Vendar ostaja teoretični problem: ali je moralno tisto, kar je v skladu z zakoni narave, ali pa je moralno tisto, kar spreminja ali more in mora spreminjati objektivne zakone; torej: ne »mora biti« tisto, kar že je, temveč mora biti tisto, kar je možno in pravilno, dobro, vredno.

V interpretacijah marksistične pozicije v etiki lahko sicer opazimo dve konceptiji etičnega naturalizma. Prva izhaja s stališča, da je etično pravilno vse, kar je v skladu z zakoni družbenega razvoja, in vrednoto nasploh, pa tudi moralnost razlaga samo kot posledico objektivne nujnosti, vrlino pa kot podložnost spoznani nujnosti. Po tej konceptiji so v istem logičnem nizu nujnost, možnost, najstvo, moralnost. Med bitjo in najstvom ni razlike. Zato tudi socialistični humanizem obravnavajo kot posebno znanost, etiko pa spreminjajo v sociologijo morale. Tej poziciji lahko postavimo več vprašanj, in sicer: če je dobro vse, kar je nujno in uspešno, kako lahko potem obsodimo pojave in dogodke, ki so tudi bili zgodovinska dejstva, denimo, fašizem, vojna stalinizem itn. Znane so naturalistične konceptije etike, po katerih je moralno pravilno in etično upravičeno vse, kar je naravno, prilagojeno, adaptirano, biološko razvito.

Vsem oblikam naturalistične etike se je že davno postavilo vprašanje: če je dobro vse, kar je naravno, kako so potem lahko nekateri pojavi dobri, drugi pa slabi? Če je naloga etike, da izdelata splošna načela in najsplošnejša pravila, ki rabijo za napotek pri odločanju za dobro in izogibanju slabega, kako je potem etika sploh možna, če je vse, kar je »naravno«, to je, zakonito, hkrati tudi »dobro«? Očitno je, da v tej teoriji ni prostora za etične probleme. Zato tudi ne zadovoljuje odgovor, da je »dobro« tisto, kar je naravno v smislu »normalnega«, če pa vemo, da je izjemno včasih boljše od normalnega kot poprečnega.

Vzemimo zgled, ki je za nas relevanten; če družbenih zakonov, ki peljejo k prehodu iz kapitalizma h komunistični družbi, ne razumemo tako togo kot nujnost, ki je nikakor ne moremo spremeniti, temveč kot razvojne težnje, na katere lahko delujemo, ostane vprašanje, ali je moralno pravilno vsako ravnanje, ki je v skladu s temi težnjami. Potem bi bilo pravilno sleherno ravnanje, ki je v skladu s katerokoli težnjo, to pa bi vodilo k etičnemu relativizmu in k odsotnosti objektivnih kriterijev za orientacijo in ocenjevanje vedenja.

Če pa ni več razvojnih teženj, temveč vlada stroga zakonitost in se bo *volens nolens* zgodilo, kar se prej ali slej mora zgoditi, in ni mogoče spremeniti niti tempa, kaj šele smer in naravo zakonite transformacije družbe, potem tudi ni prostora za etiko, saj ji ni treba določati načel za vedenje. Če bi bilo tako, ne bi bilo nikakršnega razloga, da se ljudje angažirajo. Vse bi bilo že vnaprej določeno, nujno in moralno, v zgodovini pa tudi ne bi bilo zla. Ali pa če bi zlo bilo, bi ga ne bilo mogoče nikoli odstraniti. Vsakršno prizadevanje ali boj za boljše življenje bi bila odvečna poraba energije. Vendar v moralni človeški praksi ni tako; narava in spoznani zakoni nam sami na sebi ne povedo, kaj je dobro in kaj moramo storiti, kaj je pravilno. Povedo nam le, kaj je, kaj je mogoče in kaj z določenimi pogoji verjetno bo ali kaj bo z danimi pogoji, če se ne bodo bistveno spremenili zaradi delovanja drugih dejavnikov.

Drugače bi lahko sklepali, če bi za gotovo in ob vsaki priložnosti vedeli, katera razvojna težnja je bistvena, ali vsaj to, katera nas zanesljivo vodi h končnemu cilju. Vendar pa je v stvarni praksi vselej več razvojnih teženj ali pa sta vsaj dve — in ne vemo, katera bi prevladala, če bi ne bilo zavestne človeške akcije.

Po drugi koncepciji etičnega naturalizma, za katero menim, da jo lahko imamo za avtentično marksistično, je spoznana zakonitost zgolj predpostavka za vrednoto in etičnost. Na podlagi spoznanih nujnih razvojnih teženj, ki jih konkretni ljudje dobijo od zgodovine in ki jih tudi sami ustvarjajo — in ki vselej odpirajo več stvarnih možnosti —, si človek izbere eno izmed njih, namreč tisto, ki je zanj človeško najbolj smiselna. Smiselnost izbire in opredelitve določa razumevanje bistva človeške narave. Merilo ravnanja je tudi tu vselej neki ideal ali družbeni cilj; to se pravi, da prav moralno dobro ravnanje vodi k uresničevanju blaginje za družbo in za posameznika.

Marksizem ne priznava nadnaravnega ali nenaravnega »dobrega«; dobro je vselej družbeno in ga lahko objektivno ugotovimo glede na človeške potrebe. Etična načela, ki izhajajo iz Marxove teoretične pozicije, so prav tako dobro poznana. V Marxovi filozofski viziji je morala avtonomna in imanentna človeku kot generičnemu in konkretnemu družbenemu bitju, saj šele v skupnosti z drugim človekom človek postane človek in je lahko moralno bitje. Iz tega tudi izhaja marksistična pozicija v etiki, ko postavlja načela univerzalnosti, doslednosti in uporabnosti; ta etika je aktivistična, saj moralnost gleda v človeškem dejanju. Ne more biti formalistična, ker predpostavlja človeško občutljivost, bogastvo in nadaljnji razvoj človeških čutov, kakršni so čustva, ljubezen, volja ipd. Marxova načela humanizma izhajajo iz njegove filozofske in antropološke koncepcije človeka kot produktivnega bitja prakse. V tej koncepciji se spajata v enotnost filozofski naturalizem in etični humanizem, zato je komunizem kot cilj uresničenje enotnosti dopoljenega naturalizma in dopoljenega humanizma.

Tretjič: problem sodobne etične situacije v svetu. Kolikor mi je uspelo, da ta položaj rekonstruiram, se popolnoma strinjam z Vojanom Rusom, da je sodobna etika v svetu, če jo gledamo v celoti, postala siromašna, da je zožila etično problematiko zgolj na meta-etiko. Ta usmeritev prevladuje že več kakor sedem desetletij v anglo-ameriških in skandinavskih deželah, v zadnjem času pa tudi v zahodni Evropi. Celotno etično problematiko zožujejo na analizo logično-gnoseoloških vprašanj o pomenu in upravičenosti moralnih in drugih vrednostnih sodb, še posebej etičnih sodb.

Abraham Edel je napisal knjigo »Etična sodba«; v njej nasprotuje pozitivistični usmeritvi, ki spodbija validnost etične sodbe in se vzdržuje od tega, da bi izrekala vrednostne in normativne sodbe in kategorične imperative itn. Scheller in Hartmanna predstavljajo drugačno usmeritev. Imamo sovjetske pisce, Šiškina in druge, ki so pretežno normativisti. Moja teza in moje prepričanje sta, da mora biti etični študij integralen, da mora vključevati tako teoretično kakor deskriptivno in normativno, pa tudi zgodovinsko in aktualno. Mislim, da se glede tega ne razlikujem od Vojana Rusa; razlika je zgolj v poudarku, v težišču analize.

Četrtyč: etična situacija v Jugoslaviji. V Jugoslaviji imamo plodno filozofsko, teoretično in znanstveno produkcijo na področju etike. Omenil sem že nekatera imena, čeprav je število znatno večje. Vojan Rus se seveda na to področje vključuje zelo izvirno. On ni — tako kakor Lukić — pregledal vseh drugih piscev na področju etike in humanizma — toda dal je izvirno delo.

Mislim, da nam je naša socialistična revolucija dala osnovno bistveno napotilo tudi za teoretična razmišljanja v etiki, da so iz te naše izvirnosti socialistične revolucije — enotnosti razrednega in nacionalno-osvobodilnega — izšle osnovne vrednote sodobnega socialističnega samoupravljanja, osnovne koordinate te družbe, njegove etične in moralne usme-

ritve. Mislim, da je naša etika kot teorija blodila in da je preživela nekaj različnih usmeritev. Kolikor lahko rekonstruiram, smo v prvih letih po vojni imeli poudarjen socialistični humanizem, ki je bil pretežno normativističen, precej nekritičen, v teoretičnem smislu pravzaprav naiven, ideološko intoniran, teoretično pa nezadostno izdelan. Mislim, da sta v preteklosti delovala dva zelo pomembna negativna vpliva in da delujeta še danes. Najprej je tu meščanski pozitivizem, ki se pretenciozno izraža v meta-etiki kot poslednjem izumu — ki pa dejansko pelje zgolj v analizo zaradi analize. Analiza pomena pojmov, o katerih razpravljamo, in terminov, ki jih uporabljamo, je *conditio sine qua non* slehernega znanstvenega in intelektualnega dela. Toda če celotno etiko zožimo na meta-etiko, potem je to konec filozofije morale.

Potem pa imamo še abstraktni humanizem, ki je vidno navzoč v filozofiji, etiki, sociologiji, politologiji itn. Formulirali so tudi absurdno tezo — ki pa je na neki način teoretično utemeljena — da morale v socializmu ni treba. Ta teza je napeljala nekatere marksiste, da postavijo vprašanje o perspektivi morale v socializmu, da razpravljajo o problemu odmiranja ali krepitve morale v prihodnosti. Ponudili so sklep, da v načelu odмира samo odtujena, parcializirana in heteronomna oziroma avtoritarna narava morale, da pa se krepi ali pa bi se vsaj v načelu naj tudi v praksi krepila avtonomna splošna človeška morala kot univerzalni humanizem. Vendar pa radikalni humanisti na ta sklep odgovarjajo nekako takole: vprašanje o perspektivi morale v socializmu je napačno postavljeno, saj morala nima perspektive in je ne more imeti; teoretični problem ni v prihodnosti morale, pač pa je vprašanje, koliko je morala v socializmu oziroma v komunizmu sploh mogoča.

Vendar pa se zdi, da to stališče ni imoralistično, kakor je videti na prvi pogled. Avtorji te teze mislijo, da je nemogoča morala kot oblika ločene zavesti, kot samostojna sfera poleg drugih sfer, saj komunizem predpostavlja celotno zavest, ki se ne deli na moralo, politiko, znanost itn., pač pa je integralna, človeško ravnanje pa je zavestno, svobodno, ustvarjalno in avtentično. Vse to lahko najdemo pri Marxu in utemeljeno lahko trdimo, da se človeško ne izčrpava zgolj v morali, pač pa v totaliteti človeškega občevanja.

Toda če bi projicirali ideal v prakso, ki je od njega zelo oddaljena, če bi ga projicirali v smislu takojšnje, ne pa postopne realizacije, potem bi s tem praktično diskreditirali sam humani cilj. Če bi, na drugi strani, sprejeli tezo o možnosti, da odpravimo razliko med dejstvom in normo, kar je sicer težko obraniti, bi se postavilo vprašanje, ali ta teoretična pozicija ne pozablja konkretne človeškosti v imenu idealne človeškosti, realne splošne človeške moralnosti kot pridobitve kulture in civilizacije na ravni spreminjanja sveta in vzdigovanja človeka v imenu popolne humanosti, kakršna je mogoča in potrebna.

Nekateri tudi bolj ali manj uspešno poskušajo, da bi razvili etiko kot integralen študij. Vendar pa je še odprto vprašanje etike kot filozofske

discipline in kot znanosti v okviru marksizma in znanstvenega socializma. Moj odgovor je pozitiven: etiko moramo razvijati kot filozofsko disciplino, tj., marksistično moramo reševati vsa bistvena vprašanja in probleme etične teorije, toda s popolno zavestjo, da je etika neločljiva, posebna, toda ne ločena oblika celotnega teoretičnega mišljenja. Prav tako lahko moralo kot družbeni odnos in kot obliko družbene zavesti pravilno razumemo samo v totaliteti družbene prakse.

Petič: vprašanje moralne situacije v Jugoslaviji. O tem nekaj razpravlja Vojan Rus, toda morda je to tudi osrednja tema tega sestanka, zato bom nekaj rekel o tem. Mislim, da je moralna situacija v Jugoslaviji bistveno protislovna, saj je naša družba v prehodnem obdobju bistveno protislovna. Vse breme starega sveta je na naših ramenih. Nemara Engelsove teze iz »Anti-Dühringa« še zmeraj veljajo. Vzporedno obstajajo tri velike razredne moralne teorije in prakse: fevdalno-krščanska morala, moderna buržoazna morala in proletarska morala kot nukleus in osnova za splošno človeško moralo, ki nastaja. Lenin misli isto.

Pred našo teorijo in družbeno prakso je velika naloga, da razišče transformacije moralne zavesti in moralnih odnosov. Naši ljudje z vasi so prišli v nova industrijska mesta; s seboj so prinesli patriarhalno moralno zavest. In medtem ko v svojem plemenu ali v plemenski zvezi posameznik ceni človečnost in junaštvo, ki veljata le v zelo omejenem obsegu, pa življenje v samoupravni socialistični skupnosti zahteva univerzalizacijo teh vrednot. V socializmu gre za problem razredne in s tem splošne človeške pozicije, gre za človeštvo, ne za pleme. Verjetno bi morali sprejeti za načelo tisto, kar je pomembno za celotno človeštvo. Tu nastajajo veliki teoretični in praktični problemi, politične in moralne dileme in individualne drame, ko se posamezniki v sebi in v svoji okolici soočajo z zgodovinskimi protislovji moralne zavesti in ravnanja. Veliko delo je, če hočemo raziskati s sociološkimi in psihološkimi metodami transformacijo moralne zavesti v jugoslovanski družbi. Tu morajo biti v istem teamu etik, sociolog, psiholog in drugi. Mislim, da je to področje, do katerega je, če naj parafraziram tovariša Tita, naša etika »dolžnik«, dolžnik do raziskovanja transformacije družbene in moralne zavesti jugoslovanskih narodov v zadnjih nekaj desetletjih. To pa je velika zgodovinska transformacija. V Jugoslaviji se dogajajo najbolj nenavadne stvari! Revolucionarno lomljenje, pravzaprav prelamljanje zgodovinsko formirane družbene in individualne zavesti.

Moramo se resnično sistematično lotiti raziskovanja družbene zavesti in sistema vrednot v naši družbi. To pa pomeni, da bi se morali filozofi in teoretični sociologi neposredno vključiti v opredeljevanje nalog raziskovanja, v formuliranje metodološkega prijema, v določanje nalog — glede tega, kako in kaj naj raziskujemo. Upoštevati moramo procesualnost, ne pa statičnost, tj., ne samo upoštevati zgolj stanja, kakršno je bilo pred tridesetimi leti ali pa je danes, pač pa moramo videti gibanje in transformacijo zavesti. Naša naloga je, da opredelimo tematsko in meto-

določko delo, teoretik in raziskovalec se morata dela lotiti skupaj. V samoupravljanju mora biti kot dejavnik vselej navzoča ena izmed bistvenih razsežnosti in predpostavk samoupravljanja — moralna zavest. O tem se strinjam s piscem, četudi mislim, da je to malo pretiral, ko trdi, da je moralna zavest najvišja oblika človekove ustvarjalnosti.

Šestič: tematiko vrednot in razpravo o vrednotah je Vojan Rus zelo dobro razgrnil, poglobil, šel je dlje kakor drugi v analizi pojma vrednote. Še posebno je pomembna Rusova teza o etiki dejanja kot atomski celici etičnosti; mislim, da je to celo osrednja teza v delu; ta teza je materialistično, marksistično upravičena. To je ontološko-antropološka predpostavka, podobna Marxovi v »Kapitalu«. Logično zgodovinska metoda, ki je v »Kapitalu« bistvena, pa ravno začenja pri celici, pri blagu, in odkriva družbeni odnos. Vojan Rus je na sledi, da, ko analizira dejanje moralnega fenomena, rekonstruira tudi etični sistem. Vsako razmišljanje o etiki brez socialnega konteksta, brez človeškega dejanja, lahko pripelje v abstrakcijo, v čisto teoretiziranje itn. Ni pa mi jasno, v kolikšni meri je vse tu uveljavljeno, četudi je dejanje razčlenjeno na tri dele: moralna zamisel, potem akcija in posledica. Družbeno-zgodovinska in človeška situacija je za marksizem zelo pomembna. Tu nam instrumentalizem in pragmatizem na neki način konkurirata. Vendar pa mi obvladamo tolmačenje dialektike kot konkretne dialektike. To jaz zelo cenim in sam uveljavljam. Toda konkretna dialektika je situacijska, pravzaprav zaznamuje celotnost odnosov; če ne poznamo konteksta in celotnosti odnosov, ne moremo reči, kaj je resnično in pravilno. Vsaka resnica je povezana s konkretno situacijo. Za to tezo imam veliko simpatij in jo podpiram, vendar mislim, da jo moramo še precej dopolniti glede na tisto, čemur pravimo moralna zavest družbe. Zakaj tu je etična zamisel, vrednostni sistem spada v etično zamisel, načelo, v imenu katerega se nekaj dela; ljudje umirajo za načela. Ali se vse to vključuje v etično zamisel? To je namreč družbena zavest, ki vsebuje tudi načela, ki urejajo človekovo delovanje. Človek resda moralno deluje tudi, če se ne sprašuje, kaj je načelo, deluje neposredno in intuitivno; toda več situacij je, ko deluje tudi s preudarkom. Sicer pa mislim, da preudarek in intuicija ne moreta drug brez drugega.

Sedmič: na koncu — jezik. Mislim, da profesor Rus vnaša nekaj novih kategorij v našo teorijo o morali, in mislim, da ima prav. Osebnost mislim, da je celo potrebno, da ustvarjalno spreminjamo in izpopolnjujemo celotni kategorialni aparat. Če morala več ne pomeni človeškosti, potem lahko odмира, vendar pa ostajata človeškost ali človečnost. To je lahko tudi vprašanje konvencije, teoretične in jezikovne konvencije. Toda vprašanje je vsebinsko, saj moramo ta kategorialni aparat filozofije, še posebno etike, vendarle izpopolnjevati in predlagati nove termine. Nekateri teoretiki in nekateri kritiki so proti slehernemu novemu terminu. Mislim, da je Vojan Rus na dobri poti, vendar pa mora doreči smisel uporabljenih terminov.

Lepo se zahvaljujem za pozornost.

Najprej bi se rad iz srca zahvalil organizatorjem našega diskusijskega srečanja, ki ga je kolega Šter primerjal s srečanjem, ki je bilo tudi tukaj na Bledu pred 17 leti, novembra 1960. Vendar pa je kar takoj vidna bistvena razlika med dvema blejskima znanstvenima srečanjema jugoslovanskih filozofov in teoretikov družbenih ved. Srečanje leta 1960 je imelo za temo odraz in prakso in njegov cilj je bil — to se mu je, žal, v marsičem posrečilo — da jugoslovanske teoretike med seboj razdeli in spre ne samo strokovno, pač pa tudi ideološko politično; današnje srečanje pa prav narobe teži k temu, da jugoslovanske filozofe in druge teoretike združi, da v ustvarjalnem boju mišljenja na podlagi ideologije in politike Zveze komunistov Jugoslavije okoli rezultatov knjige Vojana Rusa prispevajo h konstituiranju naše teoretične in praktično-normativne etike. Prepričan sem, da bo naše srečanje izpolnilo upe organizatorjev in sodelujočih.

Moj prispevek k diskusiji je sestavljen iz dveh delov. V prvem bi rad zgoščeno analiziral in ocenil prispevek kolege Vojana Rusa, v drugem pa si prizadevam, da bi konstituiral normativno etiko naše samoupravne socialistične družbe. Moj tekst bo v celoti objavljen v srbohrvaščini v neki reviji, brali so ga kolega Rus in sodelavci našega razgovora iz Beograda. Zato bom prvi del teksta le povzel, v drugem delu pa bom obširnejši.

Glede knjige kolege Rusa menim, da je treba povedati tole. Njen glavni predmet je vprašanje moralno etične komponente marksizma kot znanstvenega socializma oziroma moralni temelji socialistične revolucije našega časa s posebnim poudarkom na naši samoupravni družbi. Prejšnji razpravljalci, še posebej kolega Tanović, so omenili nekatera stališča, ki jih zastopajo ne samo nemarksisti, pač pa tudi nekateri marksisti, stališča namreč, da je marksizem neetičen. Za različico tega stališča bi lahko imeli prepričanje nekaterih antropoloških marksistov, da marksizem prehaja moralno-etično stališče z nečim drugim, višjim; pokazalo se je, da je takšen koncept individualistično-malomeščanski in da ne ustreza naši družbi. Ko je prof. Vuko Pavičević analiziral to stališče, je dokazal, da tako v socializmu kot v komunizmu še ostane »to, kar je treba narediti, kar je obvezno, kar je imperativne narave« — in da s tem obstoj normativne etike v socializmu in v komunizmu ni vprašljiv, vendar pa gre za etiko neke druge, ne buržoazno-moralistične niti prisiljene etatistično-socialistične vrste; gre za etiko samoupravno-avtonomne socialistične vrste. Materialna podlaga za takšno etiko je prav gotovo združeno delo kot nov proizvodni odnos. Stališče o neetičnosti marksizma potemtakem ne prenese kritike. To stališče, pripisujejo ga Pašukanisu, so pri nas prevzeli pretežno od zahodne antropološke filozofije, največ bržčas od heideggerjanskega eksistencializma ali od neopozitivistične meta-etike, o kateri je govoril kolega Tanović. Kakor vemo, pozitivistično meta-etično

mišljenje ostro loči indikativne sodbe od vrednostno-normativnih in meni, da so samo prve predmet znanstvene etike, zunaj katere pa ostajajo normativna etika. Prav narobe pa so — in to je v svoji knjigi podčrtal že kolega Rus — vse pomembnejše etične koncepcije vsebovale in še vsebujejo tako teoretični kot praktično-normativni del, ki je bil zmeraj resnična preskušnja življenjskosti teoretične etike.

Iz tega izhaja, da sta teoretična in praktično normativna etika marksizma oziroma socializma neločljivo povezani. Koncepcijo o etični komponenti marksizma je v svoji knjigi sijajno razložil kolega Rus; s tem se vključuje v smer družbene prakse in teoretičnega mišljenja o enotnosti znanstvenega in vrednostno-normativnega v marksizmu kot znanstvenemu socializmu, ki je značilen za jugoslovansko socialistično, socialdemokratsko in komunistično gibanje na sploh; to stališče poleg kolege Rusa pri nas zastopajo predvsem etiki Vuko Pavičević, Dušan Nedeljković in Arif Tanović. Svojo teoretično-filozofsko nalogo kolega Rus rešuje kot filozofski antropolog, vendar ne antropolog enostranske in abstraktno rigidno-praksistične vrste, pač pa antropolog, ki avtentično marksistično razume totalnost: za osrednjo filozofsko disciplino ima antropologijo, vendar poudarja, da filozofije marksizma nikakor ni mogoče omejiti nanjo, pač pa se po njegovem »okoli te teorije lahko koherentno kristalizira vsa druga dejavna filozofija« marksizma — od kozmologije, prek teorije spoznanja, logike in metodologije do aksiologije; takšna integralna koncepcija je sprejemljiva tudi za jugoslovanske kritične dialektične materialistike od akademika Dušana Nedeljkovića in akademika Borisa Majerja naprej. Četudi v temelju držijo pripombe kolegov Pavičevića in Tanovića, da dr. Vojan Rus v svoji knjigi ostaja na splošnoteoretični ravni, pa je treba po mojem mnenju opozoriti, da se Rus spušča tudi v bolj specifične probleme, in da takrat, kadar ostaja na splošno-teoretični ravni, dela to izvirno. Še posebej je pomembno, da je fiksiral temeljne konstituente moralnega dejanja — »moralno zamisel«, »moralno situacijo«, »moralno akcijo« in »moralni učinek« —, saj ta njegova avtentično marksistična koncepcija odpira možnost za komplementarne raziskave družbenopolitične, sociološke, psihološke, psihiatrične razsežnosti in drugih razsežnosti moralnosti, v katere se sam v okvirih svoje knjige ni mogel podrobneje spuščati. Ko govorimo o njegovih specialno etičnih analizah in sklepih, moramo po mojem opozoriti na drugo poglavje njegove knjige, ki se posveča aksiološkemu vprašanju; praksi sodobnega socializma se kolega Rus še bolj približuje v tretjem poglavju svoje knjige, kjer razpravlja o problemih moralne norme in njenega odnosa do moralnega dejanja. Kolego Tanovića opozarjam na te dele Rusove knjige.

Analizo in oceno posameznih dosežkov v knjigi dr. Vojana Rusa prepuščam drugim udeležencem v naši razpravi, še posebej etikom-specialistom, ki bodo podrobneje opozorili na njene pomanjkljivosti; sam pa bi rad izrazil svoje globoko prepričanje, da ta knjiga z bogastvom svoje vsebine, ki je obdelana zelo sistematično in logično konsistentno z avten-

tično marksistično metodo, z vrsto novih rešitev po svoji vrednosti in aktualnosti zasluži, da jo prevedemo in objavimo v srbohrvaščini. Prepričan sem tudi, da jo bodo pozitivno ocenili in navajali tudi v tuji strokovni literaturi.

Drugi del mojih izvajanj je *plaidoyer za konstituiranje praktično-normativne etike združenega dela naše samoupravne socialistične družbe*. Analogno s pravilnim Leninovim načelom o konkretnosti resnice, po katerem »abstraktne resnice ni, resnica je vselej konkretna«, lahko trdimo, da tudi ni abstraktne morale, pač pa je morala vselej konkretna. Če je prizadevanje kolega Rusa prav *dejavno* usmerjeno, to pa se pravi, usmerjeno k izdelavi teoretičnih temeljev konkretne moralne preobrazbe graditeljev sodobne (predvsem naše) socialistične družbe in s tem te družbe v celoti — o čemer govorijo naslov in podnaslov in celotna vsebina njegove knjige —, potem moramo ugotoviti, da bi bilo nujno nadaljevanje njegovega prizadevanja delo, ki bi bilo posvečeno praktično-normativni etiki socializma, specificirani na našem samoupravnem socializmu. Takšna konkretna moralka manjka v našem filozofsko-teoretičnem fondu, oziroma jo pogreša naša družba na sedanji razvojni stopnji.

Po povojnih prispevkih naših normativnih etikov-moralistov, za katere je kolega Tanović pravilno rekel, da so bili v tistem času razumljivi in nemara nujni, a so bili do neke mere nekritični normativistični humanizem, so namreč ta prizadevanja presahnila, in naša družba je v krizi rasti moralnih odnosov v procesu zamenjave stare morale z novo v marsičem prepustila stihiji, da oblikuje moralne norme, tako da je danes naša zelo odprta samoupravna socialistična družba, ki vpliva navzven in sprejema vplive iz vsega sodobnega sveta, prišla v položaj, ki ga lahko imenujemo *moralni relativizem in pluralizem* in ki ne more pospeševati razvoja vrednot naše družbe, njegove etike združenega dela in samoupravnih družbenih odnosov nasploh. Zato menim, da je nujno, da se lotimo nadaljnjega konstituiranja, nemara v neki meri celo kodifikacije (kar nikakor ne pomeni tudi kanonizacije!) naše socialistične samoupravne normativne etike — še posebej v normi dela kot merila moralne vrednosti. V boju moralke naše družbe z ostanki podedovane fevdalno-patriarhalne in malomeščanske morale na eni strani in na drugi strani z ostanki že popolnoma nepresežene socialistično-etatistične morale in z ostanki individualistično-egoistične morale porabniške družbe izobilja in nasilja, ki pljuska na nas z Zahoda, na tretji strani, o čemer so govorili kolega Tanović in drugi, smo se že lotili kodificiranja posebne normativne moralke vrste poklicev in javnih služb; to delo, mislim, moramo dograditi s konstituiranjem moralke združenega dela in samoupravnih družbenih odnosov v celoti. O tej nalogi je govoril kolega Pavičević v predavanjih na politični šoli »Josip Broz Tito« v Kumrovcu; mislim tudi, da se moramo strinjati s kolegom Tanovićem, da lahko pri izvršitvi te naloge računamo z dobro podlago: ne le s programom ZKJ, u ustavo SFRJ in z resolucijami 10. kongresa ZKJ, temveč tudi z normativno etiko svetov-

združenega dela, kolega Vojan Rus s svojo najnovejšo knjigo dal pomemben prispevek, ki zasluži poleg nagrade sklada Borisa Kidriča, h kateri mu iskreno čestitam, tudi to, da knjigo prevedejo v srbohrvatski jezik, da bi močnejše odmevala tudi na najširšem jezičnem področju naše dežele. Denar za to delo moramo nekje najti — če tiskamo bogato opremljene knjige o lovcu Sandokanu in boksarju Mohamedu Aliju in druge knjige, brez katerih naša družba prav tako lahko napreduje.

Hvala.

VLADIMIR MILANOVIĆ

Nekaj izjemnih misli tovariša Vojana Rusa lahko postane podlaga za naša kritična razmišljanja (mogoče pa tudi za razhajanja). To sta predvsem: stališče, da je moralno delovanje, moralna praksa temeljna v problematiki etike; pojmovanje, da imajo v socialistični etiki osrednje mesto vsestranski in celostni človekov razvoj, človekovo dobro, človekova vrednost — naj je njihovo uveljavljanje v konkretni situaciji še tako omejeno. Povezanost morale s človekovo emancipacijo od vseh razmer, ki omejujejo njegovo človeško dostojanstvo in njegove ustvarjalne možnosti, sijajno izražata tezi, da je »moralna trajna oblika radikalnega človečnega preraščanja trajnih notranjih nasprotnosti in protislovnosti človeka,« in da sta »v samem človekovem jedru — praksi — stalno prisotni nasprotni možnosti: možnost nečlovečnega, nedobrega, metafizičnega in možnost človečnega, dobrega, celovitega življenja . . .¹ S tem nam je Vojan Rus izdelal učinkovit teoretičen model za razumevanje divergentnih moralnih usmeritev, ki nastajajo tudi v okvirih socializma. Vsa naša sociološko utemeljena etična razmišljanja so namreč hotela predvsem razkriti protislovja med buržoazijo in proletariatom, socializmom in kapitalizmom. Socializem kot gibanje, kot sistem institucionaliziranih odnosov, ki imajo tudi svojo etično vrhno stavbo, so v glavnem razumeli kot enotno celoto. Socializem je seveda res tudi svetovni proces in ima poleg globokih notranjih nasprotij nujno tudi nekatere najbolj splošne, skupne značilnosti in težnje. Ali pa ima tudi eno samo politiko, ekonomiko in etiko? Nasprotja so očitna. To pa pomeni, da zgodovinska in sodobna praksa socializma poleg filozofske, ekonomske, politološke in sociološke analize zahteva tudi, da jo etično analiziramo. Normativna analiza ni dala zadovoljivih rezultatov — norme in človeške kreposti, ki jih je ta analiza priporočala, se verbalno malone niso razlikovale od že davno formuliranih človeških vrlin in idealov. Ko se je socialistično gibanje — še posebej potem, ko se je politično in državno institucionaliziralo — začelo v vseh smereh razslojevati, ko so moralno-politični konflikti začeli snemati človeške glave, je manjkalo razmišljanje o tem vedenju. Po verbalnih formulacijah je bilo videti, da je žrtev sprejemala iste norme kakor

¹ Vojan Rus, *Etika in socializem*, str. 8.

njen rabelj. Toda zgodovinsko gibanje neizbežno sname pregrinjalo samoprevar, temelječih na pokorščini in samoponiževanju. Glede tega sta herojski odpor ZKJ informbiroju, pozneje pa zelo pomembno dejanje rehabilitacije po nedolžnem obsojenih in drugih Stalinovih žrtev po XX. kongresu v SZ bolje osvetlila moralno situacijo, moralno akcijo in moralne učinke nekaterih vrst vedenja v mednarodnem delavskem socialističnem gibanju kakor vsa literatura skupaj. Ta dejanja so k moralnemu prečiščevanju in k stvarnemu gibanju k socializmu prispevala več kakor kup lažno revolucionarnih »visoko letečih« fraz. Mogoče ta sklep ne bo zadovoljil vseh tistih, ki vidijo nalogo etike izključno v tem, da zgradi neki normativni sistem, nekakšno novo moralno dogmatiko. Vseeno pa se mi zdi, da je treba iti v smeri, ki jo je Rus zaznamoval z naslovom svojega dela — da si moramo prizadevati, da natančno, popolnoma in z vseh strani analiziramo odnos med etiko in socializmom, da raziščemo moralno akcijo, moralno prakso in to, kako ta praksa učinkuje ne le na sodobnost, temveč tudi na prihodnost človeka in človeštva.

Prav z analizo moralne prakse, pa tudi v družbenih odnosih v sodobnem socializmu lahko odkrijemo tudi ireverzibilne težnje. Revolucija in humanizem sta v samem bistvu socializma. Pa vendar tudi v socializmu opazamo strukture, ideologije in vrste vedenja, ki niso revolucionarne, temveč restavrativne narave. Res je, te oblastvene strukture so pod kakim Stalinom večidel nov pojav v zgodovini. Toda dominacija, despotizem, dehumanizacija v vseh odnosih so tisto, kar jih bistveno povezuje s preteklostjo, kar obnavlja stare odnose v novih oblikah. Kaj je socialna, institucionalna in psihološka podlaga tega novega nasilja, ki se razlikuje od starih despotij, ki so sicer zatirale celotna ljudstva, ni pa se jim posrečilo, da bi prodrle v intimne sfere človekovega zavestnega in nezavednega življenja? Ko je Gorki analiziral avtokratizem carske Rusije in pohlep po oblasti kot njegovo komponento, je izrekel bistro misel, ki je še do danes ohranila vso vrednost. »Država ubija človeka,« je pisal Gorki, »da bi v njem obudila žival; in ko z močjo te živali utrdi svojo oblast, se bojuje proti razumu, ki je vselej sovražnik nasilja. Sreča neke dežele je v svobodi njenega ljudstva; samo moč ljudstva lahko premaga mračne sile države.«² Socialna podlaga avtokratizma in despotizma v socializmu je birokratizem, katerega primitivna miselnost in brutalna surovost ostaneta tarča literarne in politične kritike celo pod Stalinom, četudi se njegove kompetence in funkcije množijo z geometričnim zaporedjem. Najpopolnejši institucionalizirani izraz nasilja je etatizem, ki državi daje svobodo organiziranja in usmerjanja, delovnemu ljudstvu pa svobodo izvrševanja in pokorščine. Psihološka podlaga tega vedenja je obsesiven, strasten pohlep po oblasti, ki, če spet navedemo Gorkega, »spreminja človeka v žival«³ in v njem ubija občutja lepote, razuma in

² Gorki, *O literaturi*, str. 270, Kultura, Beograd 1949.

³ Op. cit., str. 276.

humanosti, podrejšo vse njegove intelektualne in emocionalne in fizične moči težnji k vladanju, k upravljanju z usodo drugih. Na ravni moralne akcije etatizem ni samo pripeljal do fizične likvidacije neke miselne, ustvarjalne pleade revolucionarjev, temveč predvsem do njihove moralne krnitve, kar je imelo neizmerne moralne posledice za socialistično delavsko gibanje. In res je treba dati priznanje tistim silam v jugoslovanskem, sovjetskem in mednarodnem komunističnem gibanju, ki so zavrgle malo-meščansko modrost sprave žrtev z njihovimi krvniki, taktiko prikrivanja in lakiranja, lakajskega služenja nasilju in moči.

Delo Vojana Rusa jasno kaže, da so tudi v socializmu alternative — alternativa dobrote, svobode in humanizma in alternativa zla, alternativa nečloveškega. Prav gotovo imamo tudi v socializmu danes dve protislovni etiki: etiko, ki služi osvoboditvi dela, in etiko, ki služi lažnim svečenikom družbe. Toda »protislovja v življenju se morajo svobodno do konca razviti, da bi ob njihovem trenju zasijali resnični svoboda in lepota, oživljajoči kakor sonce«. ⁴ Praksa socialističnega gibanja čaka na svojo etično analizo in se je ne sme bati, saj bo iz te analize lahko dobila samo nove revolucionarne navdihe.

ADOLF BIBIČ

O knjigi *Etika in socializem* dr. Vojana Rusa bom govoril kot laik, tj. kot človek, ki ni strokovnjak za etiko, ki se ukvarja z drugimi, sorodnimi disciplinami, predvsem s politologijo. Zaradi tega moj poseg ne bo s strokovnega gledišča tako kvalificiran, kot so bili ali še bodo prispevki drugih, ki so poklicni filozofi ali celo etiki.

Če pa kljub temu posegam v to razpravo, me k temu hrabri znana Gramscijeva misel, da je vsak človek v nekem smislu filozof. In k temu bi lahko morda dodal, da je tem bolj vsak človek v nekem smislu etik. Zaradi tega mislim, da je prav, če je bilo v uvodu poudarjeno, da bi o tej knjigi ne smeli razpravljati samo strokovni ljudje: o njej naj spregovore tudi zainteresirani posamezniki zunaj filozofije in zunaj etične discipline, posamezniki, ki se iz te knjige prav tako lahko mnogo nauče, pri tem pa morda lahko z gledišča svojih posebnih izkušenj tudi kaj koristnega povedo.

Zdi se mi, da je eden izmed bistvenih prispevkov te knjige v tem, da razločno nasprotuje nekaterim enostranskim pojmovanjem morale in etike. Ta kritična poteza ni pomembna samo teoretično, marveč tudi praktično. Tako, na primer, se pisec ostro razmejuje od etičnega formalizma in od pojmovanja svobode, ki govori samo o svobodni volji, ne upošteva pa kompleksnih situacij, vsebine same akcije, njenega učinka itn. Na drugi strani pa se pisec, ko obravnava moralno dejanje, ne omejuje na nekakšno

⁴ Op. cit., str. 272.

fesionalnega kroga bralcev, osvetljujejo pa tudi konkretno angažiranost pisca.

Za stik med moralo in politiko, med etiko in politologijo, vsaj tako se mi zdi, so zanimiva tista poglavja v knjigi, ki govore o vprašanju interesov in vrednot. Gre predvsem za vprašanje »splošnega interesa«. Med koncepcijo najvišje vrednote, kot jo razvija avtor, in med koncepcijo »splošnega interesa«, kot jo razume del sodobne politologije, so ne samo stične točke, marveč tudi medsebojna prežemanja. Kot v etiki, se tudi v politični znanosti srečujemo z moralističnimi, substancionalističnimi, naturalističnimi, rasističnimi in drugimi pojmovanji splošnega interesa.

Kaj naj bi bil splošni interes, če gledamo nanj v neki marksistično-humanistični perspektivi? Menim, da moramo tudi vprašanje splošnega interesa v skrajni točki povezati s človekom. In to na razvoj človeka, njegovih sposobnosti, njegove ustvarjalnosti, njegovih možnosti, da zadovoljuje svoje avtentične potrebe. Tu se problematika interesov srečuje kot v žarišču s problematiko potreb in vrednot. In moram dodati: mar Marxova opredelitev komunizma s »človekom bogatih potreb«, ki jo najdemo ne samo v njegovih rokopisih iz leta 1844, marveč tudi v njegovi *Kritiki gothskega programa*, ne narekuje, da posvečamo tako v etiki kot v politologiji večjo pozornost potrebam? In problematika potreb se vedno povezuje s problematiko interesov, tako da lahko rečemo, da to ni tematika neke posebne znanstvene discipline, marveč problematika, ki bi morala prežemati vse (marksistično) družboslovje.

Nadaljnje in nič manj pomembno stičišče med moralo in politiko ter med etiko in politologijo vidim v problematiki svobode in odgovornosti. V knjigi je razločno poudarjen pomen teh vprašanj za moralno in etično problematiko, vendar mislim, da bi glede na njihovo »težo« bilo treba tem vprašanjem odmeriti tudi v sistematiki dela več prostora. Ta vprašanja so pereča prav v moralni problematiki socialistične družbe in postajajo toliko bolj aktualna, kolikor postaja problem integralne svobode (ki ga nujno spremlja problem integralne odgovornosti) eno vozliščnih vprašanj sodobnega socializma in glede na sodobni socializem.

Morda ne bi bilo odveč, če bi avtor posvetil še več pozornosti vprašanju protislovij med moralo in politiko, vprašanju, v kolikšni meri moralne norme nasprotujejo političnim, kdaj prihaja politični način mišljenja v konflikt z moralnimi normami, v kakšnih razmerah se to dogaja in kaj to pomeni. Vemo, da je Marx nekje dejal, da si mora delavski razred prizadevati, da uveljavi zakone pravičnosti in *nравnosti*, ki naj urejajo odnose med zasebniki, kot najvišje zakone v odnosih med narodi. Toda dokler obstajajo razredno heterogeni interesi znotraj narodov in konfliktna situacije med narodi (in kdo jih lahko danes zanika?), mar lahko politika deluje samo po takih načelih? Vzemimo samo zapleteno vprašanje državne in uradne skrivnosti (ta sega celo na področje znanstvenega raziskovanja, ki je po vsem svetu, ne glede na družbenopolitične sisteme, v

neki meri nedostopno javnosti). »Javnost« pa je vidik »iskrenosti« kot bistvene prvine vsake zasebne morale. Potem je tu kategorija »kompromisa«, ki je v vsej zgodovini delavskega gibanja igrala pomembno vlogo zlasti v zvezi z vprašanjem reforme in revolucije, sodelovanja z nedelavskimi strankami in neproletarskimi sloji in ki jo tudi danes pozna vsak poprečno razgledan občan kot problem »zgodovinskega kompromisa«. Kdaj je kompromis »moralen« in kdaj »nemoralen«? Kje so meje med načelnostjo in oportunističnostjo, med revolucionarnostjo in levičarstvom? Kakšno je razmerje med cilji in sredstvi v politiki in v morali (problem »makiavelizma«)? Tu smo na terenu, ki je zelo spolzek in na katerem je že marsikdo zdrsnil od skrajnosti absolutnega moralizma in absolutnega politizma v skrajnost moralnega nihilizma in političnega oportunističnega, ki ne razlikuje, denimo, med izdajo ter med moralno in politično dopustnim kompromisom.

Knjiga, o kateri razpravljamo, prispeva k razreševanju takih in podobnih vprašanj, ki jih ni mogoče razrešiti samo v čisti teoriji, marveč samo v plodnem stiku in prežemanju teorije s prakso, tj. v konkretnih zgodovinskih prizadevanjih.

Na koncu bi rad poudaril praktični pomen tega dela, o čemer so že govorili tudi nekateri drugi diskutanti. Mislim, da je »praktičnost« treba videti že v tem, da avtor skuša *teoretično* utemeljiti možnost normativne etike v socializmu oziroma možnost marksistično zasnovane normativne etike. To so tudi pri nas nekateri zanikali, kar je imelo tudi, vsaj tako se zdi, negativne posledice za našo prakso, pa seveda tudi za napore, da se taka normativna etika, ki bi bila primerna socialistični samoupravni družbi, izoblikuje.

Menim, da je ta knjiga praktično pomembna tudi v tem, kolikor navaja argumente zoper moralni relativizem in zlasti kolikor poudarja pomen moralne problematike za socializem in v socializmu. S tem poudarkom dviga moralno zavest in zavest o pomenu moralne zavesti, ki jo vse prepogosto po kratkem postopku zavračamo kot »moralizem«.

To delo tudi naravnost kliče po tem, da si bolj prizadevamo pri izoblikovanju primernih prijemov in pripomočkov v naši družbeno-moralni vzgoji, ki je bila doslej vse preveč izpostavljena površni improvizaciji in enostranskim aktualističnim redukcijam. Da je takšno stanje nevzdržno, o tem govori ne samo vsa obsežna problematika tega dela, marveč tudi vsakdanje življenje s svojimi družbeno deviantnimi ekscesi in pozitivnimi prizadevanji. Sama praksa zahteva moralno vzgojo, urezano po merilu družbenoekonomskih in drugih pravic ter svoboščin in obveznosti, normativno vtkanih v našo družbeno usmeritev. Tudi te praktične implicacije govore o tesni povezanosti moralne in politične problematike, o medsebojni komplementarnosti etike in politologije.

Gramsci je nekje zapisal, da moramo znanstveni temelj morale zgodovinskega materializma iskati v trditvi, da si družba ne zastavlja nalog, za

katerih rešitev še ni potrebnih pogojev, ko pa takšni pogoji so, postane rešitev naloge *dolžnost* in volja *postane* svobodna. To je zelo plodna navezna točka, ki načelno odgovarja na vprašnje glede razmerja med empiričnim in normativnim, kar je v središču vsake integralne diskusije o etiki in morali. Knjiga Vojana Rusa je prispevek k utemeljitvi, poglobitvi in dopolnitvi teze, da tisto, kar je *zgodovinsko* možno (torej ne vsako empirično možno), postane tudi dolžnost.

Tu je zopet pomembna stična točka med moralno in politiko, med etiko in politologijo. Kajti tako politika kot morala postaneta tako vidika temeljnega zgodovinskega procesa, v katerem postaja družbeno možno hkrati moralni imperativ in naloga politike, ki jo često opredeljujejo prav kot »umetnost možnega«. V tem stičišču je treba tudi videti pot za razreševanje protislovij med moralnim in političnim, o katerih sem prej govoril.

NIKOLA TODORČEVSKI

Zadržal bi se pri enem izmed vprašanj, ki se meni zdijo zelo pomembna za naše nadaljnje možno razmišljanje o etiki v socializmu in o etiki in socializmu. To je vprašanje o avantgardi in etiki, in to ne le o avantgardi nasploh, temveč o etiki in morali naše avantgarde — Zveze komunistov Jugoslavije. V knjigi je v delu o samoupravljanju zelo uspešno in logično povezano vprašanje morale v samoupravljanju s poskusi, ki so jih naredili v pariški komuni. Mislim, da bržčas pariške komune še nismo zadosti preiskali s stališča, da je ta fenomen pred-vprašanje marksistične etike. Morala je bila v pariški komuni tako pereče vprašanje prav zato, ker ni bilo neke idejno vodilne sile proletariata, avantgarde, seveda ne v smislu mehanizma kolese, ki v popolnosti delujejo — kar komuni in njeni organizaciji očita Trocki —, pač pa v smislu sile, ki bi skušala zagotoviti tisto celostnost, o kateri Rusova knjiga že v samih izhodiščih v prvem poglavju pravi, da je edina predpostavka za možno razmišljanje in moralno delovanje.

Mislim, da so v razpravi vprašanje raziskovanja moralnega položaja danes v Jugoslaviji zelo naravno povezali z možnostjo našega organiziranja okoli konstituiranja neke normativne etike združenega dela. Vendar pa je veliko vprašanje, ali je sploh mogoče konstituirati etiko združenega dela z izhodišč in v obliki, ki so jih predlagali v tej razpravi. Kolikor je to mogoče — potem je mogoče, če najprej razčistimo ali vsaj načnemo vprašanje o metodi, s katero bi ugotavljali situacijo in določali oporišča za moralno delovanje v naši moralni situaciji. Govorili so, denimo, da je zbrano gradivo o moralnem položaju in o zgodovinskem moralne gibanju v Jugoslaviji pred oboroženo revolucijo, med njo in po njej. Glede tega bi bil skeptičen, saj mislim, da nam tako zbrano gradivo nudi nekakšen diapazon optimističnih in pesimističnih pogledov na moralno situacijo in delovanje, da so ti pogledi zbrani na metodološko

zelo tradicionalen način, zato ne vsebujejo tistih kategorij in elementov, ki bi bili lahko izhodišče za ugotavljanje situacije pri konstituiranju normativne etike združenega dela. Pri tem lahko sprožimo tudi cele nize vprašanj o socio-zgodovinskih, političnih, psiholoških in drugih pogojih in razmerah, v katerih pri nas poteka proces združevanja dela; prav zato nisem optimist glede tega, da bi bilo mogoče hitro konstituirati normativno etiko združenega dela, četudi sem prepričan, da bi lahko na tem področju marsikaj storili.

Na drugi strani smo pri kodifikaciji družbene morale veliko naredili. Za primer naj navedem načela družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja, nadalje usklajevanje interesov, načela solidarnosti in enakopravnosti, ki delujejo v naši družbeni praksi. Prav tako tudi moralne norme, ki smo jih kodificirali in ki jih izdelujemo, ne da bi pri tem ali v tem nova ali prihodnja konstituirana etična znanost karkoli rekla ali bi bila zmožna karkoli reči.

Prav tako bi bilo zelo pomembno, če bi pri konstituiranju etike združenega dela načeli tudi vprašanje jezika. Ko človek bere povzetke na koncu knjige, dobiva vtis, kakor da ti trije povzetki sugerirajo ali intonirajo tri malone različne etične koncepcije zaradi vpliva različnih zgodovinsko-civilizacijskih krogov idej in moral, ki se izražajo tudi v jeziku, v katerem se obravnava predmet. To bi se verjetno zgodilo tudi, če bi knjigo, o kateri danes govorimo, prevedli v jezike narodov in narodnosti Jugoslavije — prav iz istih razlogov, namreč zaradi vplivanja tradicije na način izrekanja moralnih norm in sodb pri nas.

Ko knjiga govori o samoupravljanju in združevanju dela in o procesih moralnega delovanja, na nekaterih mestih sugerira — ali bi vsaj iz teh mest lahko razbrali —, da predpostavlja možnost voluntarističnega in aktivističnega odnosa do organizacije zavesti v samoupravnih družbenih procesih. Če bi to stvarno predpostavili, bi bila to ovira za konstituiranje etike kot tradicionalne znanosti z vsemi atributi, ki jih imajo tradicionalne znanosti, ali etike kot sistema vrednot in norm, ki odločilno vplivajo na družbene procese in njihove oblike. Če pa tega ne predpostavimo, se postavlja vprašanje, ali se brez strasti in aktivizma lahko lotimo graditve nekega novega etičnega in moralnega koncepta zavesti o samoupravljanju in samoupravljalcih, o združenih proizvajalcih, ki pri procesih združevanja dela stopajo v kompleksno celoto medsebojnih odnosov, med drugim tudi kot subjekti moralnega delovanja. Toda to je samo še vprašanje več za razmišljanje, h kateremu spodbuja ta knjiga.

Ko govorimo o konstituiranju nove etike in o moralnem delovanju v družbi, mislim, da bi si morali vzporedno prizadevati, da pri vseh konstitutivnih poskusih zagotovili celoto (pri tem moramo obdelati tudi vlogo avantgarde) dela in delovanja v vseh njenih družbenozgodovinskih oblikah, vključno z zadnjo možno obliko, ki jo poznamo — asociacijo svobodnih proizvajalcev. Izjemen prispevek tega dela je, da je odprlo številna vprašanja; na nekaj teh vprašanj sem želel še posebej opozoriti.

Po diskusiji, ki je bila že tako obsežna in široka, je težko povedati še kaj celovitega in vseobsegajočega, zato mi dovolite, da preusmerim našo pozornost na enega od parcialnih aspektov.

Diskusija je že poudarila, da imamo pred seboj dela, ki je pomembno tako po problematiki kot seveda tudi po obsežnosti in veliki izčrpanosti obravnave te problematike. Videli smo tudi, da je to delo rezultat obsežnega filozofskega opusa, na katerega se avtor tudi ves čas sklicuje; teoretski fundament Rusove »Etike in socializma« sta knjigi, ki sta v uvodnem delu tudi večkrat citirani: slovenska in srbohrvatska knjiga o »Dialektiki človeka, misli in sveta« oz. »Dijalektika čoveka i sveta«. Etika, kot predstavljena v tem delu, je zavestno utemeljena v formah »obče dialektike«; je izpeljana konsekvenco tako utemeljene in tako formulirane »obče dialektike«. Tu pa se odpira neko vprašanje: kaj pa je s tistim, ki nima za seboj točno tega opusa, točno te utemeljitve splošnih filozofskih stališč, temveč oblikuje svojo misel ob konfrontiranju z zgodovino in ob poudarjeni naslonitvi na zgodovino filozofije in pa na zgodovino marksizma od njegovih začetkov do današnjih dni, ki mu je torej tako zastavljena »obča dialektika« samo eden od zgodovinsko nastalih likov filozofije, eden od predmetov refleksije, ne pa filozofija, v katere edino upravičenost bi trdno verjel? S tega zornega kota se nam zastavljajo ob tej pomembni filozofski problematiki — etiki — prenekatera vprašanja dosti drugače in stopajo v ospredje vprašanja, ki v oni prvi obravnavi nalete le na periferno pozornost. Nekaj takšnih vprašanj sta pred menoj formulirala zlasti kolega Kirn in Tanović; podobno se problematika kaže tudi meni.

Problem, ki se mi zdi bistven, je, na kakšen način je v obravnavi etične problematike navzoča zgodovina filozofije, na kakšen način je narejena navezava na zgodovino, na filozofsko tradicijo, — zakaj samo na podlagi navezave na miselno tradicijo in s historizacijo pojmovnega aparata, z njegovo vpetostjo v konkrekcijo zgodovinskega toka misli mi lahko gradimo v današnji in jutrašnji dan. Avtorjev odnos do zgodovine pojmov je v neki zvezi z njegovim odnosom do zgodovine same: le-ta je pritegnjena v obravnavo le globalno, v generalnem planu, ki s konkretno izpeljavo etičnih kategorij nima neposredne zveze; etika je tu postavljena kot utemeljena v kozmični dimenziji, v obče-dialektskih shemah; kategorije, ki so kot odločilne za etiko navedene v uvodnem delu knjige, niso ne kategorije etike ne kategorije zgodovine, temveč ravno kategorije »obče dialektike«. Avtor izrecno pravi, da je na podlagi teh kategorij mogoče razsojati o upravičenosti ali neupravičenosti drugačnih sodobnih pojmovanj, pa naj gre za nemarksistična ali pa tudi marksistična stališča, ki se ne ujemajo s tistim, ki je razvito v knjigi. Za etiko naj bi bile torej odločilnega pomena splošno metodološke kategorije in splošno metodološka navodila.

Stališče, ki smo ga predstavili, je torej stališče ekstremnega sistematizma, v končni konsekvenci dedukcije etike kot specialne filozofske discipline iz ontologije (»obče dialektike«). Za stališče sistematizma je značilno, da mu zgodovina filozofije nastopa v pretežni meri le kot kraj, kjer najdemo sistematikovim podobne misli že formulirane, torej kjer so filozofi že tako ali drugače, bolj ali manj parcialno prišli do misli, ki jih diskutira avtor knjige. S tem pa se zgodi, kot je pri sistematizmu običajno, da filozofija neha biti vsakokratnost »njenege časa, zajeta v mislih«, kot jo je okarakteriziral Hegel, temveč postane philosophia perennis, da so njena stališča v bistvu vsa postala razpoložljiva brez časovnega zaporedja, časovnega premika in vpetosti v čas — na čemer prav nič ne morejo spremeniti poskusi, da bi se verbalno vendarle upoštevala konkrekcija zgodovine. Temeljno stališče sproti demantira vse te želje in vse te poskuse.

Izraz takšne želje je npr., ko avtor kot posebno zaslugo Platona in Aristotela poudarja njuno kritično poznavanje in kritično naravnost do takratne družbe. Toda ta impulz ostane na začetku poti in ne preseže ravni gole želje, zakaj manjka sleherni referenčni okvir, kakšna je ta družba bila in kako je funkcionirala. Platonova in Aristotelova etična stališča tu niso obravnavana na način, ki bi operacionaliziral znamenite besede iz *Nemške ideologije*, da »morala, religija, metafizika in siceršnja ideologija... tu ne ohranjajo več videza samostojnosti«, ker za materialistično pojmovanje »one nimajo zgodovine, one nimajo razvoja«, marveč so le aspekt zgodovine ljudi. Zgodovina etike, koncipirana s stališča *Nemške ideologije*, bi nikakor ne mogla biti samostojna zgodovina etike in samostojna zgodovina etičnih problemov, temveč le prikaz kontinuitete problema, ki se pa vzpostavlja ravno skozi vso zgodovinsko konkretnost in zgodovinsko vsakokratnost. S stališča historičnega materializma je treba pred primerjavo med stališči stare filozofije in stališči sodobne filozofije vzpostaviti historično podlago te primerjave, namreč stik med staro dobo in našo dobo. Ne s kakšno pereniteto, temveč le z analizo zgodovinskega toka dobimo vsakič znova odgovor, kaj in zakaj nam stara spoznanja govore še danes. Kot nobeno dialektično vprašanje tudi to ni rešljivo enkrat za vselej, temveč mora biti znova reševano v vsaki konkretni situaciji.

Tudi zgodovinsko sosledje za historičnega materialista ni mrtva zaporednost, ki bi jo bilo mogoče vreči čez krov in naštevati namesto tega filozofska imena, kot nam pač pridejo pod roko, npr. Hegla za Deweyem ali pa Kierkegaardom; takšno naštevanje je mogoče samo s stališča ekstremnega sistematizma, ki mu je čas — torej konkretnost zgodovine — niveliran, ki mu je torej inherentno, da obravnava vse filozofske probleme sub specie aeternitatis. S stališča sistematizma je tudi mogoče brezrezervno primerjati filozofeme med seboj in klasificirati stališča na »delna« in popolna (npr. »Dewey, delno Hegel«). Samo s stališča sistematizma je takšno postavljanje upravičeno.

Nam pa se postavlja vprašanje: kako se je, denimo, etični problem kazal v *celoti* Heglove filozofije in zakaj Hegel ni napisal ne knjige o etiki ne predaval o njej toliko kot o estetiki? Kako je v Heglovi *Fenomenologiji duha* navzoča etična problematika? In kakšna je vloga tistega, kar Hegel v svoji filozofski obravnavi družbene strukturiranosti imenuje »System der Zucht«? In naposled, za problem »etike in socializma v tej zvezi najvažnejše, na kakšen način je za Marxa in Engelsa aktualna Heglova zastavitev problematike, Heglova postavitev etičnega problema? In kako je z nadaljevanjem te misli skozi zgodovino marksizma do danes?

Kako pomembno je bilo Marxovo in Engelsovo srečanje s Heglovo mislijo o etiki, nam izpričuje dolgoletna navzočnost dialektike »plemenite« in »nizkotne zavesti« v njunih delih, začenši od *Moralizirajoče kritike in kritizirajoče morale*. Kljub pozornemu branju tega problema v knjigi nisem zasledil. Marx in Engels pa skozi to dialektiko prikazujeta in vrednotita celotno meščansko in malomeščansko etično stališče in njegovo realno usodo. S pomočjo teh dveh od Hegla prevzetih kategorij je karakteriziran Karl Heinzen, z njima je analizirana malomeščanska emigracija po letu 1848, nanju se opira karakteristika Willicha po konfliktu v Zvezi komunistov, in tudi *Gospod Vogt* je zgrajen na prikazu dialektike plemenite in nizkotne zavesti, to je, nenehnega sprevačanja plemenitega meščanskega ideala v nizkotno prakso. Obravnava te vrste vprašanj bi dala razpravi o etiki in socializmu še neko novo in nujno potrebno dimenzijo.

S tem vprašanjem je pri Marxu in Engelsu povezano še eno, centralno: dialektična napetost med vrednoto in realnostjo. Po Marxovi in Engelsovi oceni skozinskoz velja ta napetost, tako da vrednote, kakorkoli so idealne, visoke itn. itd., tudi v tistem, v čemer segajo prek vsakdanje nizkotne realnosti meščanske družbe, te meščanske družbe ne transcendirajo realno, temveč le iluzorično: njihova funkcija je pač že od vsega začetka ta, da jo sankcionirajo, da so moralično dopolnilo ravno te nizkotne meščanske prakse. To je problematika, ki jo je poln *Anti-Dühring*, ki jo izrecno obravnavajo *Grundrisse*, ki jo Marx in Engels izrecno omenjata na poglavitnih mestih svoje kritične ocene Proudhona in proudhonizma od *Bede filozofije* pa tja do Engelsove ocene Proudhona in Dühringa v *Anti-Dühringu*, da oba zastonj skušata izigrati meščanske vrednote proti meščanski realnosti, kar pa ni mogoče, saj so te meščanske vrednote ravno komplementarne tej realnosti sami.

S tem smo načeli verigo problemov, ki so za kontekst socialistične revolucije ključni in bistveni, zato tembolj pogrešamo avtorjevo stališče do njih, ki bi bilo v kontekstu obravnavane knjige izredno zanimivo in dragoceno; kakorkoli pozorno beremo tekst, je naš vtis, da mnogih od njih dotika le skrajno posredno, nekaterih pa sploh ne.

Naposled je tu avtorjevo stališče do klasikov marksizma. Za njegovo stališče je ilustrativno npr. mesto na str. 58, kjer pravi: »Do sedaj nisem v sistematskih razpravah podrobno citiral Marxa in Engelsa, ker sem

menil, da je prav v znanstvenem socializmu — bolj kot kjerkoli drugje — nujno dokazovati z dejstvi in z logiko, in ne s skrivanjem za citati pomembnih ljudi . . . « itn. Če gre tu le za željo, da bi izvajanje ne bilo videti kot skrivanje za citati, je to stališče etično upravičeno, čeravno na drugi strani temelji morda nekoliko na zmoti, češ da se citiranje in originalnost pretežno izključujeta. Vsakdo ve, da je Marxov *Kapital* eno najoriginalnejših del svetovne misli, a v njem je ekstremno veliko citatov. Marx citira tako pisce, ki so kaj odkrili ali razkrili, kot pisce, katerih stališče pobija ali razkrinkava. In prav zato najbrž ni upravičeno avtorjevo zapiranje pred citatom. Vrh tega pa pomanjkljivo navajanje misli prav lahko izzove očitek, da pisec knjige pripisuje klasikom filozofije ali pa klasikom marksizma drugačna stališča, kot so jih dejansko imeli, ali pa zožuje ta stališča in jih po svoje prikraja. Tak nesporazum je mogoč, če v knjigi kolege prof. Rusa preberemo na str. 415—18, da on sam v popolnem soglasju z Marxom postavlja abstraktno človeško delo za »najvišjo posebno vrednoto človeštva« — stališče, ki bi ga Marx označil pač kot »nekritični pozitivizem«! Ali pa, ko kolega Rus navaja Engelsov izvirni prispevek iz *Anti-Dühringa*, da obstoji v človeški morali nekaj skupnega, ob tem pa izpusti stavek na istem mestu, da je edina morala, ki dejansko v sebi nosi te skupne elemente, proletarska morala. Engels postavlja izredno pomemben akcent ravno na to, da te občečloveške narave morale ne nosi kaka abstraktna morala, temveč ravno proletarska, da torej ravno proletarska morala prenese to občečloveško v prihodnjo družbo onstran razrednih nasprotij.

Smisel pripomb, ki sem jih tu na kratko skiciral, ni bil v tem, da bi zmanjševal pomen dela, ki je pred nami, niti da bi reducirjal priporočilo, naj se pregledajo možnosti za jugoslovansko izdajo. Hotel sem le pokazati, da je mogoče o moralnem problemu razmišljati ne le s stališča sistematizma, temveč tudi — seveda drugače — s stališča historičnega materializma. Pomembnost problematike, ki jo obravnava knjiga, in tudi pomembnost obravnave te problematike in avtorjevega prispevka k njej je ravno v tem, da nas sili k razmišljanju. Podcenjevali bi avtorjev trud, če bi se panegirično pridružili ponujenim rešitvam. Bistveno je, da delo zaživi, da torej bralce izzove k razmišljanju in tudi k oporekanju — zakaj v nasprotnem primeru je knjiga le okrasek na polica. Že dosedaj izrečene misli in tudi ugovori dokazujejo, da je zbudila odmev in zaživela v živi teoretski diskusiji.

RISTO TUBIĆ

Takoj bi želel poudariti, da je ta knjiga profesorja Vojana Rusa pomemben prispevek k naši etični literaturi, da je pravzaprav ob knjigah profesorjev Vuka Pavičevića, Arifa Tanovića, R. Lukića in drugih pomembna obogatitev te literature.

Povedati pa moram tudi, da se bom na tem mestu zaradi časovne omejenosti in v nekem smislu tudi zaradi jezikovnih težav raje omejil na neki popolnoma splošni vidik teme; izhajal bom v glavnem iz naslova same knjige; toda to, da se ne bom spuščal v podrobnejšo obdelavo posameznih tem in problemov, ki so tesneje povezani s samo vsebino te dragocene knjige, me niti najmanj ne ovira, da ne bi dela in pisca brez zadržka pohvalil.

To je bilo predvsem veliko dejanje, delo ustreznega znanja in potrpljenja, delo, ki je vsekakor zahtevalo zanesljiv pregled nad etično literaturo — tako tisto zahodno, tradicionalno in sodobno — kakor nad literaturo s področja vzhodnih socialističnih dežel.

Vendar pa se ta knjiga Vojana Rusa, vsaj kolikor sem lahko ugotovil njen položaj in mesto v splošnem kontekstu evropske etične literature, po vsebini in strukturi, po splošni koncepciji in metodi, in nazadnje tudi po samem naslovu — *Etika in socializem* — v marsičem razlikuje od drugih del. Razlikuje se v glavnem zato, ker je ta zahodna literatura, za katero lahko brez zadržka rečemo, da je izjemno bogata etičnih in filozofskih idej o humanizmu, v glavnem ostala pri abstraktnem vidiku, pri vidiku interpretiranja, spekulacije in kontemplacije. Pa tudi vzhodni literaturi Rusovo delo ne pripada, saj je ta literatura ostala v sferi etičnega pozitivizma in je skušala s tem, da je nenehno poudarjala »objektivna« pozitivna dejstva, prikriti resnične probleme družbe in človeka.

Nobena izmed teh dveh literatur, ne vzhodna ne zahodna, ne rešuje nekaterih temeljnih človekovih problemov in ne daje rešitev, da bi človek lahko bolj ustvarjalno in svobodneje zaživel. Filozofi eksistence, personalisti, pa tudi neopozitivisti so, denimo, razvili obilo idej, dali so več abstraktnih predpostavk o humanizmu, medtem ko so te ideje in te predpostavke v vzhodnem t. i. socialističnem taboru v glavnem ostale še zmerom nezadostno razvite, pogosto hipostazirane, pa tudi mistificirane v nekaj standardnih, posplošenih trditvah o skrbi za človeka, kolektivnem interesu, krepitvi socialistične države in o absolutni vlogi partije ipd.

Videti je, kakor da se ta etično-politična literatura zadovoljuje z ugotovitvami, da je s tem, da je oblast iz rok buržoazije prešla v roke socialistične države, v *revoluciji* tako rekoč vse že narejeno. Na drugi strani pa je spet opazen napor etikov, da ne bi zaostali za dometom in rezultati meta-etične literature na Zahodu. Vzgledujejo se pri tej literaturi in si prizadevajo, da bi z neoanalitičnim in semantičnim aparatom — in z Marxovimi in marksističnimi moralnimi izjavami, ki jih iščejo — zgradili, konstruirali neki normativni etični sistem, ki naj bi pravzaprav po njihovem mnenju bil marksistična etika.

Tu se moramo očitno vprašati: kaj je s socialistično družbeno prakso? Koliko je pravzaprav vredno to, da si etiki tam prizadevajo, da bi zgradili koherenten normativni etični sistem, ki bi obsegal, pravzaprav predstavljal sistem socialističnih, komunističnih in marksističnih norm —

ko pa na drugi strani družbena praksa in stvarnost zgubljata zveze neposrednosti in demokratičnosti, dobivata oblike odtujitve in postvarelosti, ki jih potem deklarativno razglašajo za socialistične in komunistične. In medtem ko etiki v teh deželah in družbah skušajo predpisovati socialistične moralne norme in moralizatorsko zahtevati, kaj je treba delati in kako, pa lahko država in njen aparat, denimo, razdeljujeta osebne dohodke delavstvu in dirigirata celotni njegovi reprodukciji.

Z našega stališča pa ne gre za to. V resnični socialistični skupnosti ne govorimo in ne moremo govoriti zgolj o normiranju, o moralizatorskem predpisovanju pozitivnih pravil vedenja, kaj naj nekdo dela in kako naj dela, da bi zadovoljil zahteve nekih določenih norm, pač pa nam gre za to, da se sam posameznik zaveda in se doživlja kot samo-ustvarjalec; to pa je tisto, kar danes pravzaprav nudi jugoslovanska samoupravna družba: to, da posameznik v sebi vidi in občuti svojega lastnega, avtonomnega zakonodajalca. Gre torej za pogoje njegovega življenja, za graditev teh pogojev in te prakse, ki jo *sam usmerja in sam oblikuje*. Prav to je namesto moralizatorskih idealov in meščanskega etičnega kodeksa lahko tudi največja etična vrednota neke družbe.

Prav zato se tudi vprašanje o temeljnih moralnih vrednotah tudi postavlja prav s *praktičnega stališča*, to je v bistvu praktično vprašanje. Če bi se ga lotili kakorkoli drugače, bi nas to lahko zapeljalo v kako ubožno zasnovano aksiologijo, prišli bi do moralnega kodeksa, ki bi bil smiselno nepopoln in vsebinsko omejen in bi ostajal tostran družbene prakse.

Tako moremo in moramo tudi etična načela jugoslovanske socialistične družbe iskati predvsem v sferi proizvodnih odnosov, na področju celotne ekonomsko-politične dejavnosti v najširšem pomenu. Toda tudi na tem področju lahko seveda pride do sublimacije etičnih dejanj, do moralno vzvišenih ravnanj in občutij, in ta možnost bržčas ostaja vse do »skoka v kraljestvo svobode«.

Že zdaj pa lahko rečemo, da v meri, v kateri se razvijata samoupravnost in zavest o njej, upadajo imoralizem in njegove družbene determinacije. Pravzaprav doživljamo, lahko bi rekli, porast nekakšnega erosa družbene *neposrednosti*, ki se kaže (kakor smo lahko videli v številnih televizijskih oddajah, v tisku, radiu, na množičnih shodih itn.) v skupinskih in posamičnih zahtevah in protestih, denimo, proti tehno-birokratski samovolji, proti vsiljevanju delnega in posamičnega interesa kot občega interesa, še posebej proti t. i. uravnilovki v delitvi osebnih dohodkov ipd.

Naj so te zahteve po uravnilovki, torej zahteve po *enakih* nagradah ne glede na stopnjo kvalifikacije, sposobnosti, na delovni učinek itn., danes in tu predvsem primitivne zahteve, ki, kakor je videti, danes niso pri nas tako resen problem, pa vendarle lahko zavirajo razvoj proizvodnih sil, lahko paralizirajo razvoj proizvodnih in družbenih odnosov, lahko dušijo motivacijo po tem, da bi si delavci pridobivali višje kvalifikacije,

lahko destimulirajo družbeno-politično dejavnost okoli usmerjanja samoupravnih družbenih odnosov in procesov.

Dobro je znano, da je bil Marx proti uravnilovki primitivnega komunizma, da se ni niti najmanj zavzemal za enakost v bedi in uboštvu, da je nasprotoval slehernemu asketizmu odrekanja uporabi in uživanju materialnih dobrin. Nauk o družbeni enakosti oziroma neenakosti je veliko širši, kakor pa so gole zahteve po uravnilovki.

Rousseau ni zaman pisal, da vse zlo izvira iz družbene neenakosti. Družbena znanost je pravzaprav tudi nastala zato, ker obstaja neenakost, zaradi neenakih ekonomskih in političnih pogojev in položajev posameznikov in skupin v razredni družbi. Družbeni spopadi, razredni boji, spopadi različnih interesov in pretenzij so tudi temeljni predmet znanosti o družbi. Kaj pa je sicer Marxovo delo drugo kakor poskus, da bi znanstveno pojasnil ekonomske in politične neenakosti in nesvobode in da bi opisal — in ne le orisal — neko vizijo brezrazredne družbe — družbe izenačenih pogojev in možnosti za slehernega posameznika. In to že danes ne bi smelo ostajati gola proklamacija: socializem mora pravzaprav zagotoviti enake možnosti za družbeni »start« vsakemu posamezniku. Tu ne moremo sprejeti stališča, da je človek »slabo bitje« in da ga zato moramo prepustiti samemu sebi, naj se sam »znajde« pod nadzorom države ipd. V številnih deželah so izdelali cel sistem ukrepov, da bi ublažili posledice družbenih neenakosti, ki jih imajo tam za neizmežne in jih celo odobravajo (kakor Mendeville v 18. stol.) — pa se vseeno ne morejo sprijazniti s tem, da bi te neenakosti z vsemi posledicami zadobile moč družbene zakonitosti.

In četudi problem neenakosti ni le zgolj ekonomski problem niti zgolj moralni problem, temveč je eno in drugo hkrati, je torej ekonomsko-moralni problem, pa vendarle največje etično sporočilo socializma ostaja enakost. Jasno je, da mora biti to sporočilo in ta zahteva kriterij v samoupravnem organiziranju in razvijanju združenega dela, v ustvarjanju sistema in v splošnih in vsakdanjih odnosih med ljudmi. Drugače, če zgubimo zaupanje in optimizem glede možnosti, da prakticiramo to sporočilo, bi zgubili, bi rekeli, najpomembnejšo razsežnost naše družbe in moralne navzočnosti v sedanosti in prihodnosti — socializem bi bil tako oropan svoje družbeno-politične osnove in upravičenosti.

Dobro so znani vsi zadržki, ki jih je Marx v *Kritiki gothskega programa* izrekel v zvezi z načelom nagrajevanja po delu, ko je poudaril, da gre za uporabo *enakega merila v neenakih delovnih pogojih*, da je načelo še zmerom vsebuje nekatere značilnosti meščanskega prava itn. In ko to načelo danes prakticiramo v jugoslovanski samoupravni družbi, še zmerom ostaja nevarnost, da neenaki pogoji dela in gospodarjenja, neenakosti v ravni razvitosti posameznih panog in regij povečujejo lakoto po dobičku in s tem onemogočajo moralno uporabo tega načela. S tem se seveda povezujeta tudi načelo in praksa *solidarnosti*. Težave, ki tu prežijo, so, da bi subjektivne slabosti, nedelo, nedisciplino, neorganizaci-

ranost podtaknili kot t. i. objektivne težave in okolnosti — in to povzročča, da se potem zgube pogosto pokrivajo s pošteno pridobljenimi sredstvi, in to iz tistih delovnih organizacij, ki so lahko prvim za zgled v prizadevnosti, organiziranosti in produktivnosti. Jasno je, da tu lahko govorimo o izkoriščanju, celo o njegovi najčistejši obliki. Izkoriščanje se sicer vselej prikriva z delom in se uveljavlja prek raznih oblik nagrajevanja po delu. Zato bi z ekonomskimi instrumenti morali ugotoviti, ali je neko delo sploh *potrebno*, naj gre za proizvodno delo ali za delo zunaj proizvodnje, in če je potrebno, ali je plačano toliko, kolikor je vredno. Če ugotovimo, da delo ni potrebno ali da je plačano boljše, kakor je vredno, potem gre tu očitno za izkoriščanje. Seveda obstajajo številne težave v zvezi z natančnim ugotavljanjem, ali je, denimo, neko delo potrebno, kolikšna je njegova stvarna vrednost ipd.

No, vrednost slehernega dela se kaže seveda v *ustvarjalnih rezultatih dela*. Zato bi morali podpreti stališče, da se ne ocenjujejo delovna mesta, pač pa *opravila* in rezultati *dela*, za katere delovni ljudje dobivajo ustrezen osebni dohodek. Sicer pa je tudi Program ZKJ jasno poudaril, da je načelo nagrajevanja po delu enaka nagrada za enak vloženi trud.

Drugi pojav v naši družbi, ki je po mojem mnenju pretežno etično vprašanje, je neka določena navzočnost mentalitete tekme za oblast; ta pojav ima brez dvoma močno podlago tudi v inerciji politične in etične tradicije. To v glavnem opažamo pri mlajši generaciji (celo pri študentih, kadar gre za funkcije v mladinskih in študentskih in drugih organizacijah in forumih): za nekatere je sodelovanje pri oblasti in na oblasti zgolj sredstvo za nove privilegije. Drži pa, da v samoupravni družbi, v kateri je neposredna demokracija naš zgodovinski cilj, pravzaprav v proces, ki se je že začel, nihče ne more imeti družbene avtoritete po tem, kakšno funkcijo opravlja, pač pa glede na to, koliko prispeva družbi, glede na to, kar je ustvaril in dal družbi; takšno stališče pa tej miselnosti ni kdo ve kako blizu. Tu pojem oblasti pogosto razumejo v tradicionalnem, klasičnem pomenu: mislijo, da oblast že avtomatično zagotavlja monopol in privilegije v družbi in da to uhaja nadzoru najširše družbene baze; to pa je seveda nezdržljivo z družbo, ki gradi odnose samoupravnosti in neposrednosti. *Voluntaristični* moment bi se tu moral umakniti pred *etičnim*; zakaj to, da je nekdo vodja, denimo, delovne organizacije, pomeni zgolj, da je organizator dela, in ta vodja nima več oblasti nad ljudmi, temveč v delovnih ljudeh. Njihova vodilna moč, »oblast«, je torej v moči, v oblasti kolektiva in seveda v njihovi sposobnosti in podjetnosti.

S tem, da v razmerah samoupravnega socializma poudarjamo vrednost in dostojanstvo posameznika, in to ne kot egoističnega posameznika, temveč kot personalnega ustvarjalca, v katerem se združujejo proizvajalske in upravljalne funkcije, s tem ustvarjamo pogoje, da prevladamo politični anarhizem, liberalizem in voluntarizem: zakaj v taki družbi ne gre več za premoč močnejšega, temveč za asociacijo svobodnih proizva-

jalcev, v kateri posamezniki ne bodo več imeli potrebe, da hlepijo po oblasti, temveč jim bo šlo za uveljavitev *njihovih lastnih vrednot*, ki drugega ne bodo ogrožale in mu ne bodo ničesar kratile, pač pa mu bodo le pomagale in dajale.

To vsekakor ostaja etični ideal, ki ga ne bi niti bilo, če bi se z njim poistili. Temu idealu se bržčas ne bomo približali po zakonitostih nujnega zgodovinskega dogajanja: šele z organizacijo vseh zavestnih subjektov sposobnosti, ki so na voljo, lahko računamo z garancijo za napredek. Toda prav v tem, da je naša družba nenehno pripravljena, da se *kritično ponovno pretresa*, da samo sebe spoznava in da se popravlja, je tudi njen velikanski etični potencial.

VUKO PAVIČEVIĆ

Na začetku razpravljanja o delu Vojana Rusa *Etika in socializem* — razpravljanja, ki bo veliko krajše, kakor pa bi to delo zahtevalo — bi se rad prisrčno zahvalil marksističnemu centru pri CK ZK Slovenije, da je prevzel pobudo in organiziral razpravo o tem delu, s tem pa tudi o problemih, o katerih to delo razpravlja. Organiziranje takšnih razprav sodi v splošno nalogo centra, da spodbuja razvoj znanstvene marksistične misli, tako da je center tudi ob tej priložnosti pravzaprav le izpolnil svojo dolžnost. Toda to dolžnost bi ob takšnih priložnostih imele tudi ustrezne univerzitetne katedre, pa tudi posamezniki, ki se poklicno ukvarjajo z etično problematiko. Reči hočem, da sem bil tudi sam — kot najstarejši učitelj etike na univerzi — dolžan, da spodbudim razpravo o delu tovariša Rusa. Reči moram, da me je center prehitel, saj sem kolegom, ki se ukvarjajo z etiko, nameraval predlagati razpravo o stanju etike v Jugoslaviji nasploh, s tem pa tudi o pomenu Rusovega dela za razvoj te znanstvene veje. Mogoče bo naša današnja razprava potrdila, da bi bilo upravičeno pripraviti še eno razpravo o stanju etike pri nas nasploh.

Ko moram tu prikazati delo tovariša Rusa, moram reči, da sem v položaju, ki je zame hkrati lahek in ugoden, hkrati pa tudi težak. Kolikor naj bi namreč v svojem prispevku *prikazal* Rusovo delo in koncepcijo, na kateri temelji, lahko ugotovimo, da je že sam pisec svoje poglede in rezultate svojih analiz predstavil tako metodično in tako pregledno, da je pri prikazu težko zagotoviti še večjo preglednost in zgoščenost. Pa vendar se prikazovalec ne sme omejiti na to, da zgolj prenese avtorjeve formulacije. Drugič: če naj prikaz vsebuje tudi *kritiko*, moram že vnaprej povedati, da se kritika ne bo nanašala na temeljna teoretična in metodološka izhodišča tovariša Rusa, saj so ta izhodišča identična s tistimi, ki jih zastopam tudi sam. Gre namreč za skupni marksistični pogled na vprašanje o izviri in o smislu morale, poleg tega pa tudi za enak, skupni pogled na vprašanje o odnosu med marksizmom in normativno etiko — o čemer se sicer vsi marksisti ne strinjajo in si niso enotni. Če bo torej v tem prikazu tudi kaj kritike, se ne bo nanašala na osnovna

izhodišča, pač pa kdaj pa kdaj le na to, kako jih tovariš Rus v svojem delu zastopa, in na morebitne nepopolnosti v načinu argumentacije.

Kadar gre za prikaz in kritiko takšnega sistematičnega dela o etiki in morali, kakršno je Rusovo delo, lahko pričakujemo, da njegova posebnost in vrednost ni le v posameznih stališčih in rezultatih, pač pa tudi v metodi, ki jo avtor uporablja. Problem metode pa je v etiki posebne narave, še posebej zaradi dvojnosti njene naloge, zaradi dvojnosti, ki izvira iz same narave moralnega fenomena. Morala namreč obstaja v družbi kot dejstvo, kot sistem veljavnih in obveznih norm, ki jih etik lahko opisuje, analizira, lahko si tudi prizadeva, da bi v njih odkril morebitne splošne zakonitosti, vendar pa se pri tem vzdržuje slehernih *ocen* ali vrednostnih sodb, kakor, denimo, »konservativna« in »napredna«, »resnična« in »preživela« morala ipd. Veliko sodobnih meščanskih etikov omejuje svojo vlogo prav zgolj na to, da opisujejo in analizirajo moralo; menijo, da je naloga znanstvene etike lahko le v tem opisovanju — oziroma da je etika samo v tej meri lahko znanost. Če pa etik prestopi na normativno področje in poskuša določati načela moralnosti, ki bi morala veljati, potem naj bi po njihovem zapustil področje znanosti in postal moralist ali »pridigar«.

Tovariš Rus glede tega temeljnega metodološkega vprašanja zagovarja drugačno stališče. Ne omejuje se na globalno analizo in razlago dosedanje morale, temveč mu gre tudi za to, da bi formuliral norme nove socialistične moralnosti, za katero seveda meni, da je višja kakor poprejšnji moralni sistemi. Drugič: tovariš Rus meni, da je takšno normativno prizadevanje mogoče tudi znanstveno utemeljiti tako na analizi same človeške in družbene stvarnosti kakor na analizi samega predmeta etike, to se pravi morale nasploh. Zato je njegovo temeljno metodološko stališče, ki prežema celotno knjigo, enotnost metode na področju normativne etike, etične teorije (kot analize morale) in morale same kot predmeta etike. »Posebej je nujno,« pravi avtor, »— ob sedanjem stanju filozofske etike — poudariti *enotnost* med etično *metodo*, etično *teorijo* in njunim *predmetom*. Te enotnosti se študija poskuša vseskozi držati, ker me je raziskovanje predmeta etike — morale — prepričalo: nihče ne more v ta predmet vnesti nobenih čisto drugačnih sestavin (»onostranskih« ali subjektivističnih norm, najstev, idealov, vrednot), ampak le razviti, kar je že skrito kot možnost v sami moralni in družbeni stvarnosti (tako je etika le še eno potrdilo, da se znanstvena metoda mora povsem skladati s svojim predmetom, njegovim projiciranjem in razumevanjem, s teorijo). Zato morata biti etična metoda in etična teorija vedno primerni svojemu predmetu — morali. Ta primernost etike morali pa ne pomeni samo opisa danega moralnega stanja, ampak vedno tudi odkrivanje možnosti, ki tičijo v tem stanju, odkrivanje možnih prehodov z nemoralne ali nižje na višjo moralno stopnjo.« (Str. 72) ... »Zato ne more biti nikakršne absolutne pregraje med deskriptivno, teoretično in normativno etiko.« Rusovo osnovno metodološko stališče je torej enot-

nost teoretičnega in normativnega v etiki oziroma prepričanje o možnosti, da teoretično-znanstveno utemeljimo normativnost v morali (tisto, kar je treba, ideal).

Tovariš Rus je vsekakor upravičeno prepričan, da je ta njegov metodološki prijem marksističen, da se v njem izraža Marxovo stališče glede vprašanja o odnosu med normativnim, idealnim in stvarnim. Tako splošno zgodovinsko-materialistično razumevanje normativne zavesti kakor posamezne Marxove izjave o morali, res govorijo o težnji marksistov, da normativno ali idealno utemeljijo na stvarnem; pri tem s stvarnim mislijo tako osnovne človeške potrebe kakor tudi objektivne družbene procese in družbene sile, ki jih njihovi objektivni družbeni pogoji napeljujejo, da koncipirajo nove in višje oblike družbenosti in moralnosti. Tudi mi mislimo, da je ta zgodovinsko-materialistični prijem v morali in etiki še naprej ploden in nujen kot temeljno metodološko izhodišče.

Poudariti pa je treba, da so si meščanski filozofi, še posebej epistemologi, zelo prizadevali, da bi dokazali teoretično problematičnost marksističnih pojmovanj morale. Zdi se nam, da tovariš Rus kritiki teh prizadevanj ni posvetil pozornosti, kakršno zaslužijo. Še posebej obžalujemo, da tovariš Rus ni načel razprave z neopozitivistično tezo o odnosu med vrednostnimi sodbami in indikativnimi sodbami, tezo, po kateri vrednostno-normativne sodbe logično ni mogoče izpeljati neposredno iz nobene indikativne sodbe, pač pa le s posredovanjem neke splošne vrednostne sodbe, ki jo sprejemamo a priori, in to ne racionalno, temveč emocionalno in voljno, tako da po neopozitivistih normativna etika nikoli ne more pretendirati na znanstvenost (če bi izhajali s tega stališča, seveda tudi ne bi imeli pravice do naziva »znanstveni socializem«). Mislim, da bi bil teoretični obračun s to tezo nujen in da ga moramo opraviti prav s pomočjo tistih metod in sredstev, ki jih uporabljajo sami zastopniki te teze, to je, s pomočjo same gnoseološko-logične analize. Etike seveda ne smemo omejiti na logično-gnoseološko analizo moralnega presojanja ali na meta-etiko, toda etiko kot normativne znanosti ne moremo trdno utemeljiti, če ne uporabimo tudi tega orodja in te metode.

Seveda pa menimo, da moramo temeljno vrednost nekega dela ocenjevati po tistem, kar nam to delo daje, ne pa po tistem, kar bi nam še moralo — in gotovo tudi moglo dati. Sicer pa četudi manjka temeljna kritika neopozitivizma, je v delu navzoča kritika drugih smeri meščanske in predmarksistične etike in filozofije nasploh. Tovariš Rus nam prepričljivo pokaže, kako in zakaj ta filozofija oziroma etika zapade v enostranske rešitve in hipoteze, izmed katerih prav nobena ne more dometi in pojasniti *kompleksnosti* in *celostnosti* moralnega fenomena, še posebej moralne norme. Religiozno in objektivno-idealistično usmerjena etika je iskala vir norme v transcendentnem absolutu, ki si ga je zamišljala v obliki boga ali večnih idej. To je delala iz praktičnih razlogov, to je, da bi samim človeškim moralnim načelom dala neko »višjo« utemeljitev in da bi jih posvetila in jim tako zagotovila, da bi se uvelja-

vila v zavesti ljudi. Koren metafizičnih pojmov torej ni »čisto teoretičen« (»čisto teoretične« filozofije sploh ni), pač pa »praktičen«. Zato tudi moramo reči, da je bila religiozno-metafizična rešitev res stvarna rešitev za neko določeno fazo v razvoju človeške kulture. Če pa to rešitev gledamo kritično in kot teoretično hipotezo, potem ne vzdrži kritike, saj ne more odgovoriti na vprašanja, ki jih je postavil že Aristotel, namreč na vprašanja: kako to idejno in transcendentno, ki velja za eksistentno po sebi, prehaja v konkretno stvarnost in v posamična bitja, kakršno je človek, in kako naj pojasnimo spremenljivost in razvojnost morale, če je njen temelj transcendenten?

Na drugi strani pa, narobe, subjektivistično stališče, ki v moralni normi vidi izraz individualne ali skupinske volje — in zato zastopa etični relativizem —, ne more pojasniti trajnosti in občosti nekaterih moralnih norm. Zato Rus upravičeno zavrača ti enostranski stališči in številne druge enostranske poglede na naravo in izvir morale. Med takšna enostranska stališča sodi tudi, denimo, biologizem, ki skuša moralo »reducirati« na biološke značilnosti in s tem zanika njeno kvalitativno specifičnost in pomembnost, ki jih morala ima. Enostransko je tudi Durkheimovo sociologistično stališče in tudi razne oblike psihologizma, ki temelje morale reducirajo na eno izmed psiholoških funkcij (instinkt, emocije, razum, voljo).

Rus si v nasprotju z vsemi enostranskimi koncepcijami predmarksiistične in meščanske etike prizadeva, da bi zgradil *celotno* teorijo morale in to kot del neke *celotne*, enotne in dialektične koncepcije sveta in človeka. To predvsem pomeni, da izhaja iz ideje enotnega sveta kot spleta nasprotujočih si sil in zakonitosti, med katerim pa ostaja še prostor za moralni fenomen. Z drugimi besedami, Rus si prizadeva, da bi etični fenomen utemeljil ontološko. Nam se zdi to ontološko in posebej antropološko utemeljevanje morale prepričljivo, vendar pa mislimo, da je bilo treba *en* problem bolj nadrobno in natančneje obdelati v okviru tako *sistematskega* spisa o morali. Gre za svobodo volje ali za sposobnost človekove samoodločitve kot bistveni predpostavki za nastajanje etičnega fenomena. Sklicevanje na to (glej str. 44), da oči kavzalni nizi v naravnem dogajanju niso absolutno predeterminirani, enosmerni in zaprti in da zato dajejo možnost za intervencijo posebnih vzrokov, nam pojasnjuje samo to, da človeška (ali kaka druga) aktivnost lahko postane dejavnik celotnega dogajanja; vendar to ne zadošča, da bi razumeli samo človekovo sposobnost, da določa samega sebe kot prirodno bitje. Ta sposobnost je tako bistveno drugačna od vsake druge oblike obstajanja in delovanja v naravi, da ni nenavadno, če je zaradi nje idealistična filozofija s Kantom na čelu govorila o človeku kot spoju »dveh svetov« (fenomenalnega in numenalnega). Mislimo torej, da bi morali o tem problemu globlje razpravljati.

Vendar pa ima pisec popolnoma prav, da pri podrobnem in sistematičnem razčlenjevanju in določitvi moralnega fenomena *ne izhaja* iz

katerekoli *posamične komponente* same morale, kakor so, denimo, moralna sodba, moralna norma, moralno občutenje itn. — kakor zelo pogosto in neupravičeno počnejo v etični teoriji. Pozitivno določeno, pisec upravičeno izhaja iz *samega moralnega delovanja ali akta kot tiste dinamične strukture*, ki šele naredi, da postanejo razumljive tudi same posamične »komponente« morale. Tak način lotevanja moralnega fenomena je samo oblika splošnega marksističnega načina lotevanja razumevanja človeka nasploh in njegovega mesta in pomena v svetu. Komajda je treba pripomniti, da za marksizem delovanje ali praktično preoblikovanje sveta ni samo temeljna generična človekova odlika, pač pa tudi izhodišče za razumevanje vseh temeljnih filozofskih kategorij. Popolnoma zanesljivo se je pokazalo, da je tak način lotevanja problema morale zelo ploden. Tovariš Rus je ta način lotevanja uresničil na več kakor tristotih straneh svoje knjige, na straneh, na katerih analizira moralno delovanje. Pri tem pa je seveda moral ugotavljati razliko med moralnim delovanjem in drugimi oblikami človeškega delovanja (ekonomskim, tehničnim; ni pa moralnega delovanja primerjal z estetskim ustvarjanjem, kar je majhna pomanjkljivost tega kompleksnega posega v problem morale).

Tu ne moremo prikazati vseh rezultatov te Rusove analize zapletene strukture moralnega delovanja. Poudarili bomo samo tole. Prvič: ta analiza je zelo podrobna in seže dlje od splošnih etičnih kategorij s posebnim kategorijam, kakršne so kategorije moralnega znanja, moralnega občutka, presojanja itn. Drugič: analiza avtorju omogoča, da pokaže medsebojno določenost vseh komponent moralnega delovanja s tem pa tudi medsebojno določenost vseh kategorij, v katerih se to delovanje izraža. (Na primer: *svoboda* kot zmožnost samoopredelitve je neločljiva od pojma moralne *zamisli*, ki omogoča *oceno* sedanjega stanja glede na prihodnje stanje, ki ga je *treba doseči*; ipd.) Tretjič: Rus upravičeno poudarja, da med temi elementi ni nikakršne apriorne skladnosti in da se vloga vsakega izmed njih v zgodovini spreminja. Tako je (gl. str. 159) družbeno moralno *znanje* v razviti industrijski družbi veliko nujnejše kakor v patriarhalni predindustrijski družbi, kjer so odnosi med ljudmi lahko temeljili na nekih elementarnih občutkih, nagonih ali na zakoreninjenih navadah. Tovariš Rus upravičeno še posebej opozarja (gl. str. 432), da sta še posebej pri prehodu iz razredne družbe v socializem potrebna moralna vzgoja in zavestno razvijanje težnje, da »posamične pojave ocenjujemo v okviru širših in ožjih človeških celot vsakega obdobja«. Tako imenovana etika »dobrega srca« in čustvene »iskrenosti«, ki izhaja iz izkušenj v majhnih elementarnih skupnostih in ki ji ni do širšega znanja in težnje, v novih odnosih ne zadošča več. Četrtrič: pogosta Rusova vsebinska opredelitev moralnega delovanja kot delovanja, ki ga usmerja dojetje družbenega pomena posamičnega dejanja, je sicer bistvena, vendar pa tudi nepopolna, saj ne more zaobjeti vrste moralnih norm, ki so usmerjene prav k temu, da uveljavijo tisto, kar je osebno, individualno. Seveda pa se pri tem z veseljem dopolnimo, da je v poznej-

šem razpravljanju o moralnih normah ta enostranskost odpravljena in da je, navsedanje, pojem moralnosti upravičeno opredeljen s pomočjo pojma *človečnosti*.

Preden pa tovariš Rus preide k analizi moralnih norm in vrednot, nam v svojem delu nudi obsežen oddelek, v katerem razpravlja o vrednotah nasploh — ta del je pravzaprav sistematična obrazložitev pojmov in problemov splošne teorije o vrednotah ali aksiologije. To konkretno pomeni, da se tovariš Rus tu ukvarja najprej s problemom ontološke narave vrednote, potem pa se loti problemov klasifikacije raznih vrednot in odnosov med njimi. Pri prvem vprašanju je za Rusovo stališče značilno, da kritično zavrača tako imenovani idealistični absolutizem, za katerega so vrednote »bitja po sebi«, prav tako pa tudi subjektivistični relativizem in da sam zastopa relacionistično stališče, četudi tega termina ne uporablja. Po našem mnenju ima še posebno teoretično in praktično-vzgojno vrednost Rusov kritični obračun s subjektivističnim relativizmom in hedonizmom, ki skušata pojem vrednega in vrednote opredeliti s pomočjo subjektivnega doživljanja zadovoljstva. Pri tem vprašanju se tovariš Rus drži najboljše aristotelovske linije in podrobno dokazuje, zakaj zadovoljstvo samo na sebi ne more biti merilo vrednosti, še posebej pa ne testo zadovoljstvo, ki izvira iz receptivnega in ne iz kreativnega odnosa in povnanjenja. V nadaljevanju Rus poudarja pozitivno vlogo same bolečine in napa (Marx je nekoč rekel, da je človeško dojeto trpljenje človekov samoužitek). Ta drugi del Rusove knjige se končuje z razmišljanjem o človeški sreči (ki jo moramo razlikovati od zadovoljstva, to se namreč veže na človekovo receptivno stališče do sveta). Tu Rus pravi: »Največji občutek splošne sreče in blaženosti v človeku ni možen kot občutek spokoja, ker bi se s popolno harmonijo ‚rešil vseh nasprotij‘, ampak kot občutek, da se je rešil nesmiselnih, nečloveških nasprotij . . .« (str. 450).

Popolna harmonija bi celo uničila sam vrednostni fenomen, saj sta nasprotje in neravnotežje nujna, da bi ta fenomen sploh lahko obstajal. Z drugimi besedami, vrednostni fenomen je v bistvu dialektičen.

Razlage o vlogi subjektivnega občutja zadovoljstva logično in naravno preraščajo v razmišljanja o človeških potrebah in še posebej o problemu razlikovanja med pravimi in navideznimi potrebami. Tu ne moremo prikazati vseh avtorjevih stališč o občutljivem vprašanju, kako določiti kriterij za razlikovanje med pravimi in navideznimi potrebami. Rekli bomo samo, da so njegove razlage pomemben prispevek k razpravi o tej problematiki, so pa tudi, po našem mnenju, dragocen prispevek k splošni teoriji vrednot glede razlikovanja med pojmom »vrednote« in »protivrednote« in pojmom »pozitivnih in negativnih vrednot« (ki se ne pokrivate s pojmom dobrega in zlega).

Omenili smo že, da je sklepni oddelek svojega dela tovariš Rus posvetil razpravljanju o moralnih normah. Tudi tu se je uveljavil njegov

zgodovinsko-materialistični prijem. To pomeni, da norm ne obravnava enostavno kot pravila, ki »vodijo« akcijo, pač pa nanje vsebinsko gleda kot na rezultat same akcije in kot na izraz družbenih zakonitosti. Tudi tu ne moremo podrobno prikazati vseh rezultatov analize narave moralnih norm in vloge navade in organiziranosti pri uveljavljanju norm — s čimer se tovariš Rus prav tako ukvarja in kar nima le teoretične, temveč tudi praktično-vzgojno stran. Radi pa bi izrazili prepričanje, da je dal avtor pomemben prispevek etiki s svojo klasifikacijo moralnih norm na tele skupine: norme, ki varujejo goli biološki obstoj (ali »eksistentne norme«), norme, ki razmejujejo (»demarkacijske«), enakostno-menjalne (ekvivalentne) norme, altruistične norme (ali: norme, ki nalagajo »dajanje«) in abstraktno-humanistične norme. Ta razdelitev implicitno vsebuje staro razdelitev na norme, ki prepovedujejo, in norme, ki ukazujejo, pa tudi razdelitev na »norme pravičnosti« in »norme dobrohotnosti«. Toda Rusova razdelitev je veliko kompletnejša in, kar je bistveno, ta razdelitev je narejena po razvojnem ali genetsko-zgodovinskem načelu z namenom, da se pokaže, kako se je v procesu splošnega družbeno-zgodovinskega razvoja razvijala in bogatila (včasih pa tudi sprevrčala) osnovna moralna vsebina ali *človeška, generična* morala. Prepričani smo, da je tovarišu Rusu uspelo, da to genezo prikaže tako nasploh kakor v posameznostih, in da so njegova razmišljanja dragocen prispevek k zgodovini in sociologiji moralnih norm. Posebno zanimiva so razmišljanja o normah, ki razmejujejo (delimitacijske norme), posebej o normi »ne kradi«. Vir te norme avtor povezuje s človekovim prehodom z lovskega načina gospodarjenja k poljedelstvu in živinoreji, kjer je imela ta norma splošen humanističen pomen in vrednost, saj je varovala rezultate individualnega in skupinskega (zadružnega) dela. Ta ista norma pa v razmerah poznejše razredne družbe zadobi tudi nehumano vsebino, saj rabi kot sredstvo za varovanje razredne lastnine, ustvarjene z eksploatacijo tujega dela (str. 578). V razredni družbi se razvija tisto, čemur Rus pravi »fetišizem neposredne predmetne posesti«, zato se tudi pojem kraje — seveda s sodelovanjem razredne zakonodaje — omeji na neposreden odvzem nekega predmeta drugemu človeku, in to »bližnjemu«, tistemu, s katerim neposredno živimo. V resnici pa je legalna kraja z eksploatacijo *tujega dela* (ali s pomočjo trga, bančnega sistema itn.) neskončno večja kakor »klasična kraja« kot neposreden odvzem tujega predmeta. Toda tudi socializem ni brez tega posrednega jemanja drugemu človeku-delavcu. »Brez vsake osnove v rezultatih dela,« piše Rus, »so tudi nekatera posebna ‚nevidna‘ odzemanja, ki se dogajajo v socializmu, npr. če zaradi ‚uravnalovke‘ in administrativnega šablonizma prejemajo enak dohodek tisti posamezniki in skupine, ki po svoji subjektivni krivdi slabo proizvajajo in razmetujejo ‚državna‘, ‚občinska‘, ‚podjetniška‘ sredstva.« (str. 580)

Podobno sociološko in etično analizira tovariš Rus tudi, ko govori o ekvivalentnih in altruističnih normah. Pokaže na naravo vsake izmed njih, in reči moramo, da to ni lahko, saj brez globljega pogleda v njihov

smisel lahko razpravljanje postane celo dolgočasno. Prav ta globlji pogled v smisel teh skupin norm in pa poznavanje razlogov njihove geneze pa avtorju omogočita, da ni samo prepričljiv, temveč v svojem razpravljanju tudi zanimiv. Prav tako je pomembno, da prikaz geneze teh norm pripelje do socializma, to je, do njihove oblike in vsebine v socializmu. Prav tako kaže, kako se ločujejo in razvijajo elementi splošne, generične morale, ki jo socializem bogati. Socialistična morala pa je po tovarišu Rusu »središčna vez razvite socialistične, komunistične formacije« (643).

Ker pa so nekateri drugi udeleženci tega posvetovanja prevzeli nalogo, da prikažejo pomen Rusove knjige za socialistično etiko, se sam ne bom spuščal v nadaljnje razpravljanje o tem vprašanju. Osredotočil sem se na prikaz pomena tega dela za splošno teorijo etike. Tudi na podlagi teh kratkih izvajanj lahko rečem, da je obsežno, analitično in sistematično delo Vojana Rusa *Etika in socializem* pomemben prispevek k marksistično zasnovani splošni teoriji o morali. Izid tega dela me je resnično razveselilo.

DUŠAN NEDELJKOVIĆ

Ob koncu tega našega zelo plodnega dopoldanskega dela bi predvsem rad iz srca čestital žiriji, ki je znanstveno-raziskovalnemu delu tovariša Vojana Rusa *Etika in socializem* dodelila nagrado sklada Borisa Kidriča; prav tako želim čestitati organizatorjem tega vsekakor izjemno koristnega znanstvenega posveta, saj menim, da so pravilno nadaljevali tradicijo teoretičnega in znanstvenega dela kot posvetovanja in dogovarjanja iz časov vstaje, osvobodilne vojne in revolucije.

Dolžan sem torej predvsem dve čestitki, pa tudi veliko hvaležnost vsem udeležencem tega posvetovanja, ki so že skoraj vsi spregovorili o tem pomembnem delu — o delu, ki nas nezadržno spodbuja k pogosto nasprotujočim si, toda idejno bogatim in v celoti tudi novim in pravilnim razmišljanjem.

Če pravim »pravilna razmišljanja«, moram takoj povedati, kaj mislim s tem izrazom »pravilna«: s tem hočem reči dialektično pravilna.

Tu ni bilo nobenega prispevka — in mislim, da ga tudi ne bo — nobenega prispevka, ki bi se popolnoma ujema s kakim drugim prispevkom; vendar pa se na neki način v svojem bistvu in po svoji podlagi vsi prispevki vseeno ujemajo. Predvsem hočem poudariti to naše strinjanje, ki je dialektično, se pravi kritično in samokritično, razvojno in ustvarjalno; prav v tem smislu se vsi med seboj, pa tudi z delom in njegovim piscem in s tem celotnim našim početjem strinjamo. Ko se naša razpravljanja dejavno in v osnovi strinjajo, pa se hkrati razvijajo tudi v diskusije, iz katerih nekatere pripombe zablisnejo kot iskre in tako osvetljujejo in odpirajo še drugačne, nove perspektive in postavljajo nova vprašanja in nove probleme — in spodbujajo nove odgovore in nove rešitve tako od pisca *Etike in socializma* kakor od nas vseh.

Zdi se mi, da bi zato mogel in moral pripomniti in reči:

1. da je tisto, o čemer se mi vsi skupaj s piscem in z delom strinjamo, to, da je, *prvič*, etika bistveno dejavna znanost, ki, *drugič*, s socializmom samoupravljanja doživlja tako v dejavnosti kakor teoretično popolno in adekvatno osvetlitev, pride do svojih resnic in dobi ustrezne gibalne sile;

2. da je velika novost v delu Vojana Rusa, da je na takšni podlagi uporabil prav logično analizo.

Razumljivo je, da Rus kot strokovno in znanstveno formiran logik uporablja metodo logične analize; to, da je lahko tako ravnal, pa je razumljivo vsakomur, kdor se spomni, da si je lahko pri tem vzel za zgled podobni Marxov postopek v *Kapitalu*, ki se ne omejuje zgolj na to, da bi preprosto nadaljeval raziskovanja angleških ekonomistov z njihovo značilno meščansko empirično metodo, pač pa njihove raziskave pripelje do konca in celostno in korenito zobjame proces nujnega dialektičnega razvoja kapitalistične proizvodnje, proces, v katerem se kapitalizem nujno sprevača v socializem; metoda, s katero Marx to ugotavlja, pa se iz abstraktne meščanske empirično-logične analize sprevrne v konkretno logično, dialektično in družbeno-zgodovinsko analizo, katere konkretni rezultat že vnaprej potrjujejo prav tudi same začetne empirično-logične analize in zakonitosti, ki so jih odkrili meščanski angleški ekonomisti.

Vendar se moramo vprašati: ali je kolega Vojan Rus, kot je tako kompetentno uporabil metodo logične analize, to metodo v svojem delu *Etika in socializem* pripeljal do nekega razvojnega konca, na katerem bi ta metoda preseгла svojo logično abstraktnost in v analizi splošnega in osnovnega moralnega dejanja posegla v konkretna družbeno-zgodovinska nasprotja med dobrim in zlim, pa tudi zajela zakonitosti njihovega moralnega ustvarjalnega razreševanja v moralnem dejanju — prav kakor je Marx storil v analizi blaga in v njenem bistvu odkril same proizvodne družbene odnose in tudi same zakone njihovega gibanja in razvoja v vrednosti in v presežni vrednosti? — Ne, tega ni storil; pač pa je ostal pri sami logični analizi kot takšni, ta pa je s svojim diskurzivnim in formalnim abstraktnim bistvom usmerjena resnica k nečemu, kar samo je ali ni, in s tem zgolj k abstraktnemu bitju in metafizičnemu oblikovanju abstraktne ontologije, ki se kadar gre za človeško moralno dejanje, sprevača v abstraktno etično antropologijo abstraktnega generičnega človeka kot najvišje vrednote in s tem v takšen abstraktni humanizem, ki v svoji skrajni nedoločnosti ne ve, kam bi — in mora zato navsezadnje abstraktno logično in »ontološko« poseči po nekem absolutnem, razume se, da »božanskem« bitju, v katerem si najde metafizično oporo.

Vendar tudi takšna etika zgolj abstraktne logične analize in zgolj moralnega dejanja človekove abstrakcije generičnega bitja, ni čisto brez pozitivnih rezultatov, saj je tudi njen sklep socializem, sicer resda kot abstrakten model, pa je vendar tudi to pozitiven in za nagrado znanstven rezultat — v nasprotju s tistimi, ki s to metodo prihajajo do nasprotnih

individualističnih sklepov svojih malomeščanskih in liberalističnih abstraktnih humanizmov; tako se pokaže, da so ti sklepi poljubni.

Vendar pa sama *Etika* kolege Vojana Rusa prav zato, ker ostaja na ravni abstraktne logične analize abstraktno vzetega moralnega dejanja človek kot abstraktnega »generičnega bitja« ostaja v svojem nujnem sklepu socializma prav tako nujno zgolj pri abstraktnem, utopičnem socializmu in humanizmu kot najsplošnejšem modelu nasploh, in to prav zaradi svojega abstraktnega, antropološko-ontološkega izhodišča, saj se logična analiza, ki se ukvarja z abstraktnimi problemi, teh problemov tudi drugače ne more lotiti, kolikor se jih glede na svoje formalne in vsebinske možnosti sploh lahko loti.

Lahko smo pričakovali, da bo *Etika* tovariša Vojana Rusa to abstraktno logično analizo moralnega dejanja abstraktnega človeka kot generičnega bitja presešla v konkretno dialektično analizo in sintezo družbenozgodovinskega razvoja konkretnega moralnega dejanja konkretnega človeka z vsemi njegovimi konkretnimi občimi, posebnimi in posamičnimi družbenozgodovinskimi odnosi in protislovji, konkretnega človeka, v katerem dejavnem in ustvarjalnem razvoju je družbena zavest, potem ko je izšla iz prvotne skupnosti in prešla v razredno družbeno formacijo, dobila še obliko in vsebino moralne zavesti in spoznanja v novi luči razlikovanja med dobrim in zlim in ustvarjalnega usmerjanja svoje človeške dejavnosti spreminjanja sveta in same sebe in svoje človečnosti k pogojem in potrebam in k zakonitemu razrednemu in bistveno osvobodilnemu boju in njegovim zahtevam, imperativom, idealom in vselej novim in novim krepostim sodobne, korenito osvobodjene samoupravne socialistične in komunistične človečnosti na delu. To je tisto, kar vsekakor manjka v sistemu *Etike* tovariša Vojana Rusa, in zato ta sistem ostaja nedorečen logično analitični, antropološko-ontološki sistem zgolj nasploh in abstraktno vzetega moralnega dejanja, sistem, ki tudi tedaj, ko se hoče aplicirati na konkretno dano etično problematiko graditve samoupravnega socializma, ostaja abstraktno posplošen logično analitičen, statičen in pojmovno atomističen abstrakten humanizem človeka kot generičnega bitja.

Le malo mu lahko pri tem pomaga, da s tem preseže zelo podobno in duhovito zgrajeno aksiologijo tovariša profesorja Arifa Tanovića, pa tudi druga raziskovalna dela na tem področju, ki se te problematike lotevajo drugače; videti pa je, da niso niti najmanj presežena moja lastna dela, doslej številna objavljena, ki pa niso bila šolske, učbeniške, sistematične narave kakor delo *Etika* tovariša Vojana Rusa.

Naključje je hotelo, da se je prav takrat, ko so me povabili, da sodelujem v razpravi za to okroglo mizo, tiskal moj nekdanji dvosemesterski kurz *Etike* na filozofski fakulteti univerze v Beogradu v šolskem letu 1948—1949; ko sem pregledal poslani izvod šolsko sistematizirane *Etike* Vojana Rusa, mi je postalo jasno, da bo šele sam tekst mojega sistematskega tečaja *Etike* kot konkretne in dejavne dialektične teorije in zgodovine razvoja moralnega dejanja, moralnega izkustva in zavesti moj naj-

boljši prispevek k tej razpravi, še toliko bolj, ker so ta moja predavanja poslušali in se pri njih učili današnji odlični razpravljalci, od samega Vojana Rusa in Arifa Tanovića do Vlade Milanovića in Andrije Stojkovića.

Žal so naše tiskarne zaradi prevelike zasedenosti počasne, tako da vam lahko pokažem samo odtise zadnjih korektur, da jih lahko preletite. Celotna naša dopoldanska razprava pa nas s svojo izjemno plodnostjo obvezuje, da z njo ne nadaljujemo samo danes popoldne, temveč tudi pozneje in tudi v zvezi z drugimi važnejšimi poskusi na področju te pomembne znanstvene problematike marksizma. Marksistični center CK ZK Slovenije je že prevzel iniciativo za etična proučevanja, mi pa mu bomo to vrnilo tako, da si bomo kar najbolj marljivo prizadevali prav v ozračju idejnih priprav na 21. kongres ZKJ.

Glede vprašanja, ki so ga še posebej postavili, kako bi se namreč dalo prevesti delo, kakršno je *Etika* Vojana Rusa, v jezike naših narodov, pa mislim, da bi bilo to za rabo naših strokovnjakov odveč, saj morajo te jezike znati in jih tudi znajo, da pa bi jih bilo treba prevajati za druge bralce prej kakor številna druga tuja dela, ki jih prevajajo, a so našim bralcem popolnoma tuja. Vendar pa mislim, da je nujno, da takšna dela vsekakor prevajamo — toda v zgoščeni obliki na kakih desetih tiskovnih polah — da jih prevajamo prav zato, kar jih le tako lahko nujno ustvarjalno in edinole dokončno uresničuječe preverimo v delu »revolucionarne prakse« širokih delovnih množic proletariata in naših narodov in narodnosti, pa tudi družbenopolitičnih vodstev in samih drugih filozofskih in drugih znanosti v različnih razgovorih, razpravah in dogovorih, kakršen je ta, na katerem sem sam veliko slišal in se veliko naučil in za katerega sem sam izjemno hvaležen tako piscu te pomembne knjige in organizatorjem tega izjemnega znanstvenega posvetovanja kakor vsem vam, dragi tovariši in kolegi, ki sodelujete v današnjem delu in ki boste prav gotovo z isto vnemo nadaljevali ta naša ustvarjalna znanstvena raziskovanja, plodne razprave in ustvarjalne samoupravne socialistične dogovore. — Hvala.

JOŽE ŠTER

Sodim, da je delo Vojana Rusa *Etika* in socializem izredno in da sodi v vrh, ne samo v jugoslovanskih okvirih, temveč v okviru marksistične etike sploh. Mislim celo, da moja ocena velja tako za metodološko kot tudi vsebinsko stran dela.

Naj poskusim na kratko utemeljiti ali razložiti to svojo oceno.

1. *Zavestno in dosledno je uporabljena dialektika* kot metoda raziskovanja in sicer ne dialektika kot abstraktna in dedukcionistična metoda, temveč z vsemi specifičnostmi »etične dialektike«. Ne bi se strinjal s tistimi mnenji, ki so dokazovala, da je slabost dela v tem, ker avtor

etiko in moralo preveč ali izključno ontološko-dialektično utemeljuje, zanemarja pa antropološki in historični, družbeni vidik. Avtor na str. 635 pravi: »Morala in etika imata tako svojo temeljno normo in merilo za vse moralne pojave v najvišji antropološki normi. Znanstveno-humanistična etika izvaja torej svoje najsplošnejše in najvišje načelo iz znanstveno-filozofske antropologije (teorije človeka)«. Če avtor ob tem ne reducira antropologije le na »človeka« — kot je poudaril že Stojković — temveč mu pomeni, da tako rečem, človeka-v-svetu (in torej ne samo v družbi), vidim v tem prav *pozitivnost* in prednost tega dela, ne pa njeno negativnost ali slabost. Prav zanemarjanje najsplošnejših dialektičnih zakonitosti in struktur sveta je večini etikov že v samem izhodišču onemogočalo vrsto vidikov in rešitev ter jih pahnilo v različne enostranosti.

Rezultati takega avtorjevega metodološkega pristopa pričajo, da je edino resnično plodna pot znanosti taka pot. To dokazujejo tudi naša raziskovalna praksa, čeprav žal predvsem z negativnimi primeri.

Številna »empirična« (anketomanska) raziskovanja pri nas niso dala skoraj nikakršnih zanesljivih rezultatov o naši morali.

Prav tako jalovo je (bilo) tako rekoč neskončno navajanje Marxa in Engelsa.

Enako brezplodni so bili razni pozitivistično-dogmatski in tekstovno-analitični prijemi, ki so se pogosto reševali s stavkom: tudi tu, kot navadno, je resnica v sredini.

Ta avtorjev dialektični sintetično-analitični prijem je omogočal — ne pa tudi že jamčil — bistveno drugačne rešitve kot omenjeni trije metodološki koncepti.

2. V knjigi se ves čas *prepletata normativno in deskriptivno*. Pri nas — in sicer ne samo v etiki — je prevladujoče bolj la manj absolutistično ločevanje normativnega in deskriptivnega, kar ni bilo in ni brez hudih posledic, zlasti v vzgojnoizobraževalnem in političnem procesu. Ta dualizem je avtor presegel in sicer tako teoretično kot praktično (v eksplikaciji vsebine).

3. Naslednja, ne samo vsebinska, ampak tudi metodološka oblika dela je *celostnost*. Avtor izhaja v analizi predmeta iz moralnega dejanja kot celostnega atoma morale, šele nato sledijo podrobnejše analize posameznih strukturnih elementov morale. Tak prijem se mi zdi posebno pomemben zato, ker je večinoma tudi marksistična etika ostajala pri analizi in nizanju posameznih elementov morale (zavesti, volje, čustev itn.), ne da bi se spuščala v bogastvo medsebojnih odnosov, prepletenosti, določenosti ipd. v moralnem dejanju in delovanju ter ne da bi te elemente povezala v celoto, kakršna se dejansko v življenju kaže. To je sicer mnogokrat onemogočalo že samo zelo ozko sociologistično izhodišče, dogaja pa se to tudi drugim etikom, celo tistim, ki so moralo pojmovali kot specifično vrsto prakse.

Skratka, metodološki prijem v tej knjigi je značilen samo za najboljša marksistična dela.

O vsebinskih novostih v Rusovi *Etiki in socializmu* je skoraj nemogoče govoriti, ne da bi ponavljali znaten del knjige, zato naj omenim le osrednje.

1. Pojmovanje *morale kot prakse* sicer ni novo, toda tu prvič ne ostaja (kot se je doslej dogajalo) abstraktno, prazno, nedorečeno, temveč se je zelo bogato realiziralo skoz konkretno analizo. Avtor izhaja iz Marxove opredelitve prakse, dela — ker se je pri nas toliko redkeje dogajalo, kolikor pogosteje je bil govor o praksi — vendar ne ostaja pri tem, da enostavno aplicira ta pojem dela iz Kapitala na moralno problematiko, temveč je odkril *specifično strukturo in zakonitost moralne prakse*. S tem je bila pravzaprav doslej predvsem deklarativna opredelitev morale kot prakse šele prav utemeljena. Ta specifičnost strukture moralnega dejanja se po avtorju pokaže v štirih kompleksih: moralni situaciji, moralni zamisli, moralni akciji in moralnemu učinku. Analiza teh kompleksov pokaže njihove posamezne elemente: objektivno in subjektivno potrebo, spoznavanje, moralna spoznanja, svobodo, družbenost, moralno zamisel, čustva, voljo, fizične moči, proizvod, zadovoljitev itn. Že samo naštevanje elementov pokaže širino in številne novosti, še bolj pa je to razvidno iz analize vloge, medsebojne določenosti in spremenljivosti teh elementov.

2. Nič manj pomembne novosti najdemo v drugem delu, ki govori o vrednotah. Ne gre za absolutno nove rešitve. Večina etikov pri nas je že doslej vrednote opredeljevala kot objektivno-subjektivna bitja, toda občja vsebina vrednot in njihova specifičnost je ostala neopredeljena ali prikrita. Verjetno ni treba posebej poudarjati, da so tudi druga bitja človekova (npr. fizična proizvodnja, spoznanje) subjektivno-objektivna.

S tem ko je vrednoto opredelil kot bitje, ki lahko zapolni praznino, nesorazmerje drugega bitja, in s spoznanjem, da ima *vrednota tudi svojo objektivno eksistenco*, je bila odprta pot za *znanstveno* utemeljitev etike. To je ena najpomembnejših novosti v knjigi, pomembna zlasti z vidika jugoslovanske etične sedanosti, kjer v glavnem zanikajo možnost znanstvene etike in teorije vrednot sploh. Negacija znanstvenosti normativne etike ustvarja tudi v praksi (zlasti politični in pedagoški) mnoge nespozume, fiktivne dileme in stranske poti. Ni naključje, če imamo mnogo del, ki se ukvarjajo z moralno vzgojo, a se vsa razhajajo že v temeljnih rešitvah.

3. Tudi tretji del knjige — o normi — prinaša vrsto novih spoznanj. Že samo pojmovanje norme je precej *širše* od običajnega; jasno je postavljena *razlika med normo in pravilom*; ob strukturi moralne norme se zdi pomembno spoznanje, da je norma sinteza *izkustva in zamišljanja*; itn.

V knjigi je še več drugih — čeprav ne bistvenih, pa zato ne nepomembnih — novosti; npr.: opredeljevanje najvišje norme socialistične morale, to, da jo določa konkretna situacija, teze o vlogi zamišljanja v morali, definiranje moralnega učinka itn.

Seveda takšno obsežno, poglobljeno in mnogostransko delo (tudi po novostih), poraja tudi številne nove spodbude, razmišljanja in iskanja v etiki ali v sorodnih disciplinah. Hkrati se ob novostih v tem delu naravno porajajo tudi nekatera vprašanja.

Eno teh je, ali ni norma vendarle preširoko opredeljena? To v eni razsežnosti velja tudi za vrednote, namreč, ali velja med vrednote uvrščati tudi pozitivitete, tj., »vrednote« v odnosih izvenčloveških naravnih bitjih. Če je subjektivnost tudi ena izmed razsežnosti vrednote, ali lahko govorimo tudi o subjektivnosti pozitivitet in s tem o njih kot vrednotah? Z druge strani pa se poraja vprašanje, ali ni vrednota v drugi razsežnosti tudi preozko pojmovana, mislim na to, ali je možno z navedeno »definicijo« vrednot »pokriti« tudi estetske vrednote?

Avtorju je treba priznati tudi prizadevanje da, bi pisal čim bolj in jasno, uporabljal kar se da malo tujk, kar je pri filozofih bolj redka krepost. Kljub temu — in kljub razlagam v uvodu knjige — so nekatere misli in zveze v tekstu težko razumljive ali celo omogočajo različne razlage. Zaradi prevelikega varčevanja s pridevniki zato ni vedno čisto jasno, ali avtor govori o vrednotah nasploh ali le o moralnih vrednotah, ali misli na moralne pojave v smislu znotrajmoralnosti ali za socialistično moralo ipd.

BOGDAN OSOLNIK

Rad bi povedal nekaj besed, čeprav se ne ukvarjam z vprašanji etike kot teoretik, pač pa se z njimi srečujem v naši praksi kot družbenopolitični delavec in publicist. Predvsem bi rad piscu izrazil priznanje in poudaril, kako pomembno je njegovo delo ne samo za teorijo, pač pa tudi za našo družbeno prakso, ker daje širokemu krogu politično mislečih in družbeno aktivnih ljudi spodbudo, da se natančneje ukvarjajo s problemi etike v socialistični družbi, s tem pa lahko njegovo delo vpliva na vsebino njihovega družbenega delovanja. Mislim, da ne smemo podcenjevati te kvalitete dela, o katerem govorimo. Seveda, knjige ni lahko brati in zahteva od bralca precejšen napor, še posebej, če se prej ni ukvarjal s teoretičnimi vprašanji. Vendar pa je ta napor bogato poplačan.

Rad bi se tudi pridružil razmišljanjem o pomenu tega dela za nadaljnji razvoj naše družbene misli in prakse v duhu današnje dopoldanske razprave. Predvsem bi želel podpreti razmišljanja tovariša Stojkovića o problemih konstituiranja normativne etike združenega dela in samoupravnih družbenih odnosov. Mislim, da delo tovariša Rusa daje podlago, da našo družbeno etiko naprej razvijamo prav v tej smeri.

Pozornost so mi zbudila predvsem štiri vprašanja, ki sem jih po lastnem preudarku izločil, ker so povezana s področji mojega delovanja, vendar pa sem prepričan, da so širše narave. To so tale vprašanja: prvo — etika in politika, drugo — etika in moralna vzgoja, tretje — splošna

družbena etika in poklicne etike posameznih strok in četrto — etika v mednarodnih odnosih.

Samo na kratko bom navrgel nekaj misli in poskušal pokazati, kako ta vprašanja odsevajó v naši družbeni praksi.

Tovariš Bibič je že govoril o zapletenosti odnosa med etiko in politiko, saj tu ne gre samo za protislovja, ki izvirajo iz razrednih, političnih in drugih razlik oziroma iz drugih temeljnih vrednot, pač pa gre tudi za razlike, do katerih prihaja med marksisti v okviru našega socialističnega družbenega gibanja.

Tovariš Kardelj je še posebej v »Beležkah o naši družbeni kritiki« izčrpno kritiziral enega izmed vidikov enostranskega lotevanja tega problema, ko je analiziral abstraktni humanizem. Poudaril je, da je najpomembneje graditi nove družbene odnose in v tem kontekstu uveljavljati nove vrednote socialistične morale, ne pa samo pridigati o morali. Morda bi se morali zdaj posvetiti tudi drugemu problemu, ki je prav tako navzoč v socialistični praksi, problemu moralnega relativizma in posledicam, ki jih takšen odnos vnaša v politično življenje. Danes so že govorili, da politiko pogosto razumejo kot umetnost možnega. Sam bi dodal, da problem ni samo v tem. Politiko imajo pogosto za umetnost najhitrejše poti k nekemu cilju, ki uporablja vsa sredstva, ki po nekem subjektivnem prepričanju najhitreje peljejo do tega cilja. Vemo pa, da je absolutiziranje cilja v socializmu že pripeljalo do hudih deformacij. Mislim, da bi prav zato morali ponovno pretresti naše nazore o problemu odnosa med moralo in politiko; takšen pretres bi nam dal zelo pomembne indikacije in bi pomagal pri usmerjanju delovanja naših subjektivnih sil. V našem političnem življenju je veliko vprašanj, ki so tesno povezana z etičnim. Danes so že govorili o problemu enakosti in socialnih razlik. Prav tako je zelo aktualna tema uresničevanja samoupravnega sporazumevanja in krepitev solidarnosti kot podlage odnosov, ki se vzpostavljajo z zakonom o združenem delu. Pri vseh teh vprašanjih lahko teoretično delo in graditev sistema normativne etike pomembno prispevata k usmerjanju naše družbene prakse.

Drugi kompleks: moralna vzgoja. Tovariš Rus je dal podlago za to vprašanje, ko je govoril, da lahko s sistematično napredno moralno vzgojo in izobraževanjem kar najbolj vplivamo na oblikovanje izkustveno-emocionalne strukture, ki usmerja na pot moralnega dejanja. Vsi se bržčas strinjamo glede tega, da je vzgoja potrebna za oblikovanje družbene morale. Zdi pa se mi, da je precej nesporazumov glede uresničevanja moralne vzgoje. Ker smo se zavedali nevarnosti moraliziranja, pridigarstva itn., smo šli nemalokdaj v drugo skrajnost in sploh nismo govorili o moralni vzgoji. Prihajalo je celo do tega, da smo na vsako obliko moralne vzgoje gledali kot na dušebrižništvo, in slišati je bilo vprašanja, ali nam je posebna moralna vzgoja sploh potrebna. Videti je bilo celo, da smo privrženci avtomatizma, da menimo, da bodo spremembe v naših

družbenih odnosih kar avtomatično pripeljale tudi do sprememb v družbeni zavesti. Pri tem smo kar nekako pozabljali, da je subjekt sprememb človek in da je od njega odvisno, ali bo uresničil cilje našega družbenega razvoja. Če smo si edini v tem, da je moralna vzgoja potrebna, se nam takoj postavlja vprašanje: kakšna vzgoja. Tudi na to nam pisec odgovarja s svojim aktivističnim odnosom. Najboljša pot je gotovo v tem, da mladega človeka postavljamo v razmere, v katerih se navaja, da prevzema odgovornosti in da se opredeljuje, da se skoz to oblikuje kot družbeno aktivna osebnost.

Tretje vprašanje: oblikovanje profesionalne etike na raznih področjih, kjer nekatere človeške dejavnosti sodijo v posebno občutljive medčloveške odnose. Ko govorimo o profesionalni etiki, največkrat poudarjamo etiko zdravstvenih delavcev ali novinarsko etiko, pa etiko pedagoških delavcev; vendar pa moramo priznati, da smo tudi na teh področjih še daleč od potreb, ki jih porajajo odnosi v sodobnih življenjskih razmerah. Tudi pri zdravstveni etiki, ki ima najdaljšo tradicijo, nismo šli kaj dosti dlje od tistega klasičnega pravila o odnosu zdravnika do bolnika, čeprav vidimo, da so se danes družbene razmere čisto spremenile in z njimi tudi medicinska znanost in stanje zdravstvene službe. Vse te spremenjene zdravstvene razmere zahtevajo, da se zdravstvena etika ne omejuje samo na individualni odnos med zdravnikom in bolnikom, pač pa mora zaobjeti tudi družbeno odgovornost zdravnika in vseh tistih, ki imajo možnost, da vplivajo na reševanje človeških življenj in na odnos družbe do varstva človekovega zdravja. Glede na napredek medicine danes nastaja na tem področju niz novih problemov. Gre za razpolaganje s človekovim telesom, za vprašanje odnosa do življenja in smrti itn . . .

Zdi se mi, da je problem razvoja profesionalne etike na raznih življenjskih področjih naloga, pri kateri se lahko zelo uspešno srečata teorija in praksa.

Tukaj ne bom govoril o novinarski etiki. O tem pogosto govorim — in to kritično — kadar sem skupaj s kolegi, ker je to tudi moj poklic. Mislim, da ne gre več samo za etiko novinarskega poklica, pač pa za etiko javne besede vseh ljudi, ki danes sodelujejo v javnem komuniciranju. Gre tudi za etiko nastopanja na javnih sestankih. Pri odgovornem izkoriščanju svobode za javno besedo nam še marsikaj manjka.

Danes smo tukaj že govorili o širjenju trenda moralne odgovornosti. S tem se vsekakor strinjam, ker je v sodobni družbi, še posebej v naši samoupravni, veliko družbeno zelo pomembnih področij, ki zahtevajo posebno moralno občutljivost. Na prvem mestu bi tukaj omenil odgovornost vseh tistih, ki imajo javna pooblastila, potrebo razvijanja profesionalne etike ljudi, ki imajo družbene funkcije v samoupravljanju. Tu gre tudi za etiko vseh naših postopkov v procesu samoupravnega dogovarjanja in demokratskega reševanja vprašanj, ki so skupnega interesa. Prav gotovo je to tema, ki zasluži posebno pozornost naše samoupravne družbe.

Na koncu še problem etike v mednarodnih odnosih.

Tovariš Rus je na strani 160 govoril o tem, da izkušnja 20. stoletja potrjuje, da so ljudje sposobni uresničiti moralne zamisli, ki lahko preobrazijo širše svetovne situacije, da potemtakem moralna zavest dobiva tudi svetovne razsežnosti. Današnji položaj v svetu, obremenjen s protislovji, nemara izziva dvom o takšnem sklepu, vendar pa mislim, da je takšen sklep pravilen in da se moralni dejavnik zares vse bolj kaže v sodobnem svetu, pa čeprav je občečloveška moralna zavest še v procesu oblikovanja. Čeprav je človeštvo razdeljeno, je dovolj elementov za graditev takšne nove obče moralne zavesti. En takšen element je spoznanje o skupni usodi vseh ljudi, usodi človeške vrste v atomskem veku. Lahko bi našli še druge elemente, kot so obsodba mednarodnega nasilja in agresije, spreminjanje nepravilnih mednarodnih odnosov, zavest o nujnosti koeksistence itn. Kljub temu, da je človeštvo razdeljeno in da so med ljudmi razredne, ideološke in druge razlike, pa vendar lahko v vsakdanjem dogajanju opazimo, da postaja moralni dejavnik vse bolj pomemben.

Četudi mednarodne skupnosti še ni v pravem pomenu besede, ker mednarodno-pravno ni konstituirana, pa lahko v mednarodnih odnosih vendarle vse bolj računamo ne samo z mednarodnim pravom, ampak tudi z moralno-političnim dejavnikom. Med strokovnjaki mednarodnega prava poteka razprava o tem, kje so danes meje med mednarodnim pravom in mednarodno moralo, iz katere se rojeva tudi novo pravo.

Pri vlogi morale v mednarodnih odnosih pogosto navajajo vietnamsko vojno. Po eni strani je ta vojna primer nemoralnega dejanja ne samo kot agresivna vojna, pač pa zaradi številnih nadržbnosti, kako so se bojevali proti nedolžnemu prebivalstvu. Vsi se, denimo, spominjamo tega, da so Američani v trenutku, ko so se že dogovorili za oblike sporazuma o prenehanju operacij, začeli z vrsto strahovitih bombardiranj Severnega Vietnama, da bi izsilili še nekaj koncesij. To je, po eni strani, primer nemoralnega dejanja v mednarodnih odnosih. Na drugi strani pa lahko ugotovimo, da je prav vietnamska vojna v svetu zbudila občutek moralne odgovornosti, da so se na strani vietnamskega naroda našli ne le ljudje, ki so bili razredno in ideološko njihovi privrženci, pač pa se je pokazalo, da je tudi širša svetovna javnost začela vse bolj občutljivo reagirati. Prav to je konec koncev prisililo Američane, da so se lotili iskanja izhoda iz Vietnama. Menim, da je prav vietnamska vojna pokazala, da se v svetu vse bolj oblikuje in potrjuje dejavnik moralne zavesti. S tem ne bi hotel trditi, da je že danes oblikovan v tolikšni meri, da bi že lahko govorili o svetovni morali kot o posebni kategoriji etike. Želel sem le pokazati, da je ta pojav nastal in da je vse bolj pomemben.

Naj končam. Mislim, da ti štirje primeri, ki sem jih izločil, kažejo na to, da naša praksa še veliko pričakuje od teorije prav na področju etike, in nemara bi lahko celo rekel, da smo na tem področju v zaostanku.

Kazalo bi razmišljati o tem, kako zdaj dalje. Menim, da je poglobitveni dosežek knjige prof. Rusa v tem, da je dvignil empirično problematiko na raven teorije. To bo omogočilo, da se bodo lahko nove empirične raziskave na področju morale razvijale na teoretični podlagi, ki jim je doslej manjkala. Menim, da je poglobitvena vrednost tega dela prav v tem, da omogoča nove raziskave, ki bodo presegle dosedanjo empirično raven in ki bodo lahko globlje teoretično zasnovane, kot je bilo mogoče to doslej. Gotovo bo še mnogo diskusij o tem, koliko je poskus prof. Rusa v celoti uspel oz. ni uspel. Prav gotovo tudi ni mogoče v eni sami knjigi zaobseči vse vidike tako kompleksnega pojava, kot je morala, moralna zavest, moralno delovanje, še posebej v tako prepletenem in protislovnem obdobju, kakršno je naše. Kot je bilo že doslej večkrat v diskusiji poudarjeno, bi se bilo treba sedaj posvetiti podrobnejšemu proučevanju stanja moralne zavesti v naši družbi, njenega gibanja in vloge, ki bo v nadaljnjem razvoju naše družbe brez dvoma postajala bolj in bolj pomembna.

Ker je bila moja ocena knjige prof. Rusa že objavljena, bi želel nekoliko podrobneje spregovoriti samo o tistem delu svoje ocene, kjer sem zapisal, da poskuša avtor utemeljiti moralo v najsplošnejših kozmičnih strukturah, da se mi zdi ta pristop svež in zanimiv, da pa morda skriva v sebi tudi nekatere teoretične nejasnosti. Kaj sem s tem pravzaprav mislil?

Tako avtor na str. 646 piše: »Njegov najsplošnejši temelj (mišljen je človekov način življenja) so najsplošnejše dialektične strukture, ki vežejo človeka in vesolje: absolutno je nujno prisotno tudi v relativnem, najsplošnejšem je nujno del posamičnega: svetovna vzročnost — zakonitost je gibljiva in prožna.« Nato razvija to svojo misel podrobneje takole: »Ker je tudi človek del te vesoljne strukture — in še posebej izrazit — je utemeljena normativnost, ki od človeka dosledno zahteva približevanje k absolutu (v smislu brezkončnega materialnega vesolja), k svetovni biti, k brezkončnosti. Človekova vrednostno moralna merila in norme ne morejo biti omejene samo na končno in dano, ampak morajo vključevati absolutno (vesoljno, svetovno), ker je le-to bistven del človekove biti in ker je človek člen svetovnega absolutu«.

Mislím, da tu avtor uporablja nekatere pojme, ki bi jih bilo treba podrobneje opredeliti in najbrž tudi podrobneje razviti. Kaj je pravzaprav mišljeno s pojmom absolutu? Iz navedenega mesta izhaja, da pojmuje avtor človeka kot del vesoljne strukture, hkrati pa opredeljuje svetovno strukturo kot absolut nasproti človeka, ki se mu mora človek približevati. To lahko privede — in je avtorja res tudi privedlo na dveh mestih — do tega, da opredeljuje absolut kot subjekt. Tako na str. 648 piše: »Svetovni absolut se ne pojavlja in se ne more pojavljati izven teh situacij in optimumov; optimumi so razvoj vsega, kar lahko vesolje uresniči tukaj, na

tem mestu in v tem času.« Tu se veselje vsekakor postavlja kot subjekt (»kar lahko veselje uresniči«). Podobno misel srečamo na str. 651 »Take, kot smo — z našim bistvom in v kolikor je ono postavljena po veselju — so nas postavili na znan vzročen način bolj znani kozmični dogodki v naši kozmični bližini (razvoj galaksije, osončja, bližja kozmična zgodovina) kot neskončno oddaljeni in neznan dogodka. Če nas je torej po vsej verjetnosti bolj oblikoval kozmični prostor in čas, ki nam je bližji (okolje), smo kozmično tudi predvsem njemu odgovorni.«

Človek je *postavljen* (?) po kozmičnih dogodkih v naši kozmični bližini. To seveda ni napačno, kolikor je tu mišljen človekov *naravni* izvor. Vprašljivo pa se mi zdi, ali takšno stališče vendarle ne postavlja človeka v podrejen položaj nasproti absolutu, tako da bi bila pravzaprav naloga človeka *približevanje* k absolutu, pri čemer ni jasno, ali ta absolut obsega tudi človeka ali je zunaj človeka. Po eni strani naj bi bil znotraj človeka, po drugi strani pa se mora človek absolutu približevati, če noče uplahniti v vegetativnost, kot pravi avtor. Možno, da so to le neprecizne dikcije, ki pa vendarle puščajo določeno nejasnost v vprašanju, ki za opredelitev človeka in morale nikakor ni postranskega pomena. Zato prosim avtorja, da bi nam te pojme nekoliko podrobneje pojasnil, posebej še citirana odstavka na str. 648 in 651.

Še eno mesto je, ki bi ga bilo treba omeniti. Na strani 647 pravi avtor: »Moralno dejanje je (bistveno) posebno tudi v kozmološko absolutnih razsežnostih, ker *edino* (podčrtal M. B.) lahko med vsemi človeškimi dejanji ustvarjalno in vredno vključuje eno človeško bitje v proces drugega enako ustvarjalnega bitja.« To se mi zdi pretirano rečeno. Kot je že dosedanja diskusija pokazala, moralno dejanje gotovo ni edino, kar med vsemi človeškimi dejanji »ustvarjalno in vredno vključuje eno človeško bitje v proces drugega enako ustvarjalnega bitja«, ker pač obstoje še druga prav tako ustvarjalna dejanja, ne samo moralna. To je lahko le profesionalna zanesenost, ki pa bi lahko imela zelo enostranske konsekvence, če bi jo vzeli dobesedno.

VUKO PAVIČEVIĆ

Vseeno mislim, da bi to knjigo morali prevesti v srbohrvaščino. Najprej je prav gotovo, da le malo ljudi, celo intelektualcev, med Srbi in Hrvati razume slovenščino tako dobro, da bi to delo z lahkoto čitali v izvorniku. Sam sem moral uporabljati slovensko-srbski slovar in sem delo prebral šele v desetih dneh, in to s precejšnjim naporom. Drugi razlog, zakaj se zavzemam za prevod, je specifično izobraževalen, univerziteten. Študenti morajo namreč imeti več virov za študij etike. Poleg svojega učbenika sem študentom redno priporočal še kak drug učbenik v nemščini ali francoščini. Študenti morajo videti, da se lahko mnenja o pojmihi in problemih etike tudi razlikujejo. To jih spodbuja k samostojnemu razmiš-

ljanju, k pravemu študiranju. Tretji in zelo pomemben razlog je, da to Rusovo delo obravnava nekatera področja etične tematike, ki jih ustrezna literatura v jugoslovanskih jezikih obdeluje zelo skopo ali jih sploh ne obravnava. Vzemimo oddelek o moralnih normah. Zame je to zelo pomemben prispevek v razvoju nekega področja etike, ki ga doslej niso sistematično obdelovali. Četrti — ali, če hočete: prvi razlog pa je v dosledno marksistični naravi tega dela. Izhajajoč iz temelja Marxove filozofije, po kateri je praksa človekova generična specifičnost, Rus jemlje *moralni akt* za tisti nukleus, iz katerega razvija in razčlenjuje vso etično problematiko. V naši etični literaturi ni doslej še nihče tako sistematično poskusil razviti vseh moralnih pojmov in etičnih problemov iz moralnega akta kot jedra problematike. Séveda moram reči, da bi bil vesel, če bi bilo to delo krajše za dvesto strani. Potem verjetno ne bi veliko razpravljali o tem, ali je prevajanje možno ali ni.

Navsezadnje mislim, da je Rusovo knjigo treba prevesti tudi iz družbeno-političnih razlogov in potreb. Od nas peščice etikov namreč razne družbeno-politične organizacije upravičeno zahtevajo, da govorimo in pišemo o problemih socialistične morale. Zdaj jim lahko rečemo: tu imate knjigo, iz katere lahko veliko izveste o tej problematiki. Morate jo brati!

Navedel sem nekaj razlogov, zaradi katerih se zavzemam za prevajanje Rusove knjige. Toda 750 strani — to je veliko. Tu je zato treba poiskati rešitev, kako bi knjigo nekoliko skrajšali. Poleg tega je mogoče za izdajo takšne knjige zahtevati in — upam — tudi dobiti dotacijo.

Na koncu zaprosimo vsi vladi Slovenije in Srbije, da dotirata izdajo slovensko-srbohrvatskega slovarja, tako da ne bi stal petdeset tisoč starih dinarjev kakor zdaj!

Hvala.

BORIS MAJER

Ker se razprava približuje h koncu, mi dovolite, da se v imenu MC zahvalim vsem, ki so se udeležili naše razprave, zlasti pa vsem gostom iz drugih republik in pokrajin z željo, da bi se še srečavali tako tu v Sloveniji kot v drugih republikah. Problematika, ki smo jo obravnavali, je izredno kompleksna in posega na zelo različna področja našega družbenega razvoja, tako na področje teorije kot na področje družbene prakse. Menim, da je knjiga, o kateri smo danes razpravljali, dobra osnova za nadaljnje delo, nadaljnje razmišljanje in raziskovanje. Prav gotovo se bomo morali k tej problematiki še velikokrat vračati, da bi tako čimprej prišli do skupnega raziskovalnega programa, ki bi povezal naše centre, pri čemer naj bi bil eden od rezultatov tega dela tudi objava ustrezne literature, kot je predlagal prof. Nedeljković. Prav tako mislim, da je prav, če damo podporo prevodu Rusove »Etike« v srbohrvaščino, da bi tako napravili to delo dostopno tudi širši jugoslovanski javnosti — z isto željo, ki sem

jo že večkrat izrazil, da bi bila ta knjiga pobuda za še bolj poglobljeno, še bolj intenzivno, empirično in teoretično raziskovanje tega, za usodo in razvoj naše družbe tako občutljivega in pomembnega področja.

VOJAN RUS

Seveda ne bom mogel odgovoriti na številna in podrobna vprašanja, zastavljena v razpravi. Zato se bom zadržal na onih, ki so najpomembnejša. To je težka naloga, saj moram iz bogate diskusije združiti nekaj skupnih problemov.

Če bi začel s tem, kar je bilo rečeno nazadnje, bi moral omeniti, da je nujno natančno brati in brati tudi druga mesta v knjigi, pa bomo dobili točno splošno oceno, ne pa prebrati samo kak citat, ki lahko izzove na prvi pogled napačen vtis; takšnega vtisa odlomek ne bi izzval, če bi natančno prebrali vsako besedo v njem.

Glede pripomb — zdaj se bom zadržal pri tem — da to delo utemeljuje moralo v svetovnih strukturah ali celo *direktno* v teh strukturah, menim, da iz celote dela in tudi iz omenjenih formulacij to nikakor ne izhaja, da gre le za nesporazum in da je nujno šele razčistiti, kaj pravzaprav to delo vsebuje, saj je to eno, drugo pa je vprašanje, o čem se strinjamo in o čem se ne.

V istih delih knjige, ki so bili zdaj delno navedeni, bom prebral še nekaj mest.

Najprej str. 647, kjer je rečeno: »Razvita moralnost pa vendar globoko preoblikuje in gradi tudi najsplošnejše brezkončnosti sveta.« Na str. 464 je zares rečeno »njegov najsplošnejši temelj . . .«, toda najsplošnejše nikoli ne pomeni najbolj neposredno in najbolj vplivno. To je nujno ostro razlikovati. Pojem najsplošnejšega lahko zajame tisto, kar je v človeku prisotno, vendar je najbolj oddaljeno glede na to, koliko vpliva nanj. Najsplošnejše nikoli ni tisto, kar neposredno in najbolj vpliva na človekovo ustvarjanje. Vsekakor je ta stavek nujno povezati z vso knjigo in drugim stališči v njej, ki kažejo, da se ta etika najbolj in najneposredneje utemeljuje v strukturi človeka in v strukturi njegovega dela.

O tem se da navesti številna druga mesta v knjigi, taka niso samo mesta, ampak celotno izvajanje. Če knjiga poskuša v resnici na prejšnjih 650 straneh izvajati etiko čim bolj iz dela in dejanja, če poskuša iz dejanja zgraditi celotno strukturo morale, celo moralne norme in ves sistem, če tudi vrednote najbolj neposredno utemeljuje v človeku — tedaj se pri poplavi takega utemeljevanja in dokazovanja ne more trditi, da moralo izvajam neposredno iz najsplošnejših struktur. Najsplošnejše, ki je lahko najbolj oddaljeno, se šele posredno približuje človeku, po posrednostih, ki jih imenujemo življenje nasploh, potem delo in zgodovina.

Nadalje naj omenim, kako to delo pojmuje najsplošnejše strukture. Z analizo najsplošnejših struktur, ki so prikazane v knjigi, se poskuša še

posebej dokazati, da človekovo delo in s tem tudi morala, dobivata v svetu samo tisti splošni prostor, na katerem šele človek s prakso ustvarja moralo, da je zato svet tak, da se človeku z njegovo moralo ni treba zapirati v lastni subjekt, se pravi, da je svet samo dialektično nujen in odprt. To pomeni, da je v svetovni vzročnosti dovolj prostora za človekovo ustvarjanje, da v svetu ni nobene absolutne deterministične nujnosti in da posamično in posebno povsod po svetu preraščata splošno. To pomeni, da človečna družba in zgodovina preraščata najsplošnejše strukture.

O tem zelo obsežno govori ves uvod knjige. Zato je tisto, kar sklep knjige govori o najsplošnejših strukturah, vsekakor nujno vključiti v tisto, kar se o teh strukturah obširno izreka drugod.

V razpravi je bilo izraženo tudi mnenje, da je v delu prisotna pretirana supersistematičnost. Toda na več mestih knjige se obširno navaja, kako pojmovati sistem. Izpostavljena je trditev, da ni nikjer v svetu — nikjer v vsej svetovni strukturi — nobenega zaprtega sistema in da so vsi sistemi v gibanju. Iz tega izhaja, da je povsem nemožno ustvariti kak popolnoma zaprt sistem ali take splošne strukture, ki bi kot nekakšen subjekt pritiskale na človeka in ki bi ga tako določale. Res je človek posredno določen tudi z najsplošnejšimi strukturami, toda to nikakor ne pomeni najbolj vplivnega določanja. Še zmeraj sem — in to vse bolj — prepričan, da je tudi naša razprava potrdila, da pri nas včasih pojmujejo najsplošnejše strukture kot tisto, kar je nad človekom, to pa nikakor ni bilo moje stališče. Na str. 648 in drugod je dosti stališč, ki koherentno pojasnjujejo kritizirano stališče. Tu je izrečno poudarjeno: »Z moralno-družbenim aktom se zoperstavimo človeški in izvenčloveški stihiji. S tem oblikujemo novo posebno nasprotje v svetu — nasprotje, v katerem človeška skupnost prevladuje in si podreja stihijo kot svoje nasprotje — in tako človeška skupnost vnaša posebno obliko v eno od najsplošnejših struktur sveta.«

Tu je poudarjeno, da tudi mi najsplošnejše strukture bistveno oblikujemo in da jih od nas ne loči nobena metafizika, ampak da so v nas in nam dostopne. Malo naprej je na isti strani rečeno: »Svetovni absolut se ne pojavlja . . . izven teh situacij in optimumov; optimumi so razvoj vsega, kar lahko vesolje uresniči tukaj . . . Ta gotovost . . . je obenem človeku silovit aktivistični imperativ: doseči z lastno aktivnostjo človeško polnost, ki je odvisna predvsem od njega samega, od dejanj v situacijah.«

Tudi prej je v knjigi navedeno, da je prav sam človek tisti, ki uresničuje ta optimum. Nikjer nisem dejal, da bi optimum lahko določal kdo drugi, ampak samo človek kot tak del sveta, ki svet intenzivno prerašča. Se pravi, da optima ne ustvarja neki svetovni absolut, ampak predvsem človek.

Navajam še nekaj stališč v tem smislu. Na str. 641 je stališče, da »dejavna filozofija . . . odstranjuje neaktivno stališče do absoluta, ki nujno izvira ali iz absolutistično-vernške, podaniške prepuščenosti človeka

absolutu,« in da bistveno bolj »spodbuja človeka v aktivni odnos do absolute, ki se uresničuje z njegovo človečno graditvijo v vsem dosegljivem okolju«. »Najvišji človeški prispevek svetovnemu absolutu... ni v pokornosti absolutu kot metafizično nadrejenemu...« In podobno na str. 652: »Vse v znanem svetu je bistveno bolj kot človek določeno s splošnim... tokom... Edino znano bitje, ki se lahko v tem toku vzravna; edino bitje, ki lahko sebe z delom (pogosto) bolj določa kot ga določa vse drugo...«

Torej človek ni samo v svojem ožjem prostoru, ampak v vsem svetu edino znano bitje, ki sebe samega najbolj določa in s tem tudi vnaprej določa absolut.

Zato menim, da gre tu za navaden nesporazum, ki pa je povsem naraven, saj gledajo na svetovno strukturo — na najsplošnejše dialektične zakone — kot na tisto, kar je nad človekom. Bistvo dialektične najsplošnejše strukture pa je v tem, da posamično ni enostavno podrejeno splošnemu, ampak je z njim v polarnem odnosu. Posamično tudi določa splošno, in to povsod, celo v mrtvi prirodi (na primer posamezni pad kamna določa tudi, kako se formira zakon prostega padca v tem prostoru). Zaradi tega objektivnega odnosa med posamičnostjo, slučajnostjo, in nujnostjo imamo tudi zakone verjetnosti, statistične zakone in podobno; včasih menijo, da so tudi zakoni samo subjektivni, so pa izraz objektivnega dejstva, da posamično tudi s svojimi divergencami določa splošni tok.

Ti nesporazumi glede odnosa morala-svet mi zdaj še bolj potrjujejo, da je etiko nujno graditi kot tipičen del filozofije, ker mora etika (in filozofija) nujno prej odgovoriti na nekatera ontološka, gnoseološka in logična vprašanja, če želi odgovoriti na svoja etična vprašanja. Pri tem povezovanju etike, logike, gnoseologije se bom zadržal tudi v zvezi z odnosom indikativno-normativno. Zdaj sem še bolj prepričan, da se etika lahko razvija samo kot del filozofije, ki ni razbita na več disciplin, ki pa vendar prerašča metafizične meje in elemente vseh disciplin in njihovih temeljev, ki jih razvija vsebinsko in tako vse bolj prehaja v enotno in razčlenjeno misel. Predpostavke etike vidim predvsem v teoriji človeka (antropologiji), je pa za etiko nujno tudi nadaljnje razvijanje logike, ontologije in podobnega.

Naslednja tema iz razprave, pri kateri bi se zadržal, je odnos med logičnim in zgodovinskim nasploh in v knjigi. Najprej bi se za trenutek vrnil k teoretičnemu vidiku tega odnosa. Logično bi mogoče razumeli samo kot zgoščeno zgodovinsko izkustvo, ki je tudi s hipotezami in projekcijami obrnjeno v prihodnost. Zato ne vidim bistvenega razkola — kot se včasih dozdeva in kar je bilo tudi tukaj včasih prisotno — med nekakšnim abstraktno logičnim in zgodovinskim, ker ni možno najti nikjer takega prepada med izkustvom in dialektično logiko.

Ni prav nobenega dvoma, kako visoko je cenil Marx logično-sistematsko metodo, ker je sorazmerno ozko področje ekonomike kapitalizma

prikazal v enem izmed najbolj sistematičnih del, kar jih pozna celotna zgodovina znanstvene misli: v treh obsežnih in zelo sistematskih knjigah Kapitala. Marx je o tem veliko razmišljal in pisal, posebej v zvezi s Kapitalom, in pokazal na enotnost logične in zgodovinsko-izkustvene metode, pa celo na prednost logične, »dedukativne« metode razlaganja v tem smislu, da se tako jasneje prikaže bistvo zgodovine, ne pa vsi njeni cik-caki, ne vsa stranska pota zgodovine, njene sekundarnosti in podobno. Marx pravi: namesto da bi kapitalizem prikazovali z empiričnimi opisi prebivalstva neke določene dežele in namesto opisov, kako se je ta dežela zgodovinsko razvijala, se soočimo z najbolj izrazitimi pojavi kapitala. Dodajmo še: take pojave moramo očistiti trenutnih in stranskih vplivov, in s tem dosegamo še večjo zgodovinsko globino in še bolj pomagamo zgodovini, da se hitreje napoti naprej, ker šele taka logična metoda prikaže bistvo zgodovine.

V taki smeri sem poskušal pisati tudi jaz. Poskušal sem zgraditi to etiko kot enotnost logičnega in zgodovinskega. Drugo je seveda vprašanje, koliko mi je to uspelo in koliko mi ni. Nikakor pa se ne bi mogel strinjati, da se za tako logično-zgodovinsko pot v etiki nisem pripravljaj in da to ne bi bilo razvidno, saj ta pripravljajna dela za etiko navajam tudi v uvodu. Zato ni potrebno, da zdaj omenjam več knjig iz zgodovine filozofije.

Tudi če posebej omenimo sodobno razredno in družbeno zgodovino — pri čemer se zadržujejo nekatere pripombe v diskusiji — ni potrebno podrobno pripovedovati, kako sem jo obdeloval v zadnjih petindvajsetih letih (saj v knjigi navajam naslove svojih del iz sodobne ekonomije, politologije in mednarodnih odnosov). Toda splošna etika zahteva tudi poskus, da se sodobni družbeni in razredni pojavi sintetizirajo, zgoste. Pri tem mislim, da je napačno v diskusiji izrečeno stališče, po katerem je zgodovina enkrat samo kontinualna in drugič »konkretna«, posamična. Zgodovina je eno in drugo. Če želimo ostro zapaziti konkretne pojave zgodovine, moramo izluščiti tudi njihove zveze. Človeška zgodovina pa niso samo atomizirani dogodki, ampak v njej živi dejanska skupna zveza — zlasti človekovo delo. Ko torej v etiki raziskujemo temeljno strukturo in dinamiko človekovega dela, ugotavljamo tudi glavni temelj zgodovine, v katerem je šele jasno tudi posamično. Marx odkriva to strukturo dela v Kapitalu, ko govori o abstraktnih momentih procesa dela, ki so prisotni v vsakem konkretnem delu in družbeno-ekonomski formaciji. Iščemo torej tiste splošne značilnosti »procesa dela«, o katerih pravi Marx, da so prisotne v zgodovini in zaradi katerih en konkretni pojav zgodovine in morale lahko prehaja v drugi, zaradi katerih lahko ekonomsko prehaja v moralno in umetniško, odtujeno v neodtujeno.

Vem, da je vsako delo te vrste nekaj samo delnega in nepopolnega. Vendar moram poudariti glede nekaterih pripomb, da sem to delo vse od začetka tempiral kot soočanje s sodobno konkretno družbeno in razredno situacijo, ne pa kot nadčasno. Ne zato, ker bi mogel odgovoriti na vsa vprašanja, ampak zato, ker so sintetično-teoretska dela nujna prav na

takih zgodovinskih stopnjah, kakršna je današnja. Danes bi rabili veliko takih sistematičnih teoretskih del in ne samo enega.

Seveda bi lahko spet ubrali samo zgodovinsko-empirično pot, tako da bi npr. opisovali samo, kako se je moderno delavsko gibanje razvijalo, in bi glede njegove morale enostavno naštevali: to gibanje je imelo močno moralo pred revolucijo, imeli smo intenzivno moralo v osvobodilni vojni, po vojni pa se je morala malo razrahljala in smo jo zdaj spet delno popravili itn., itn. Tu pa se vsili zahteva: če želimo vedeti, kaj lahko naredimo v prihodnje z moralo, ki je bila doslej naša močna osnova, moramo teoretsko zgostiti naše in širše zgodovinske izkušnje. Ugotoviti moramo, kaj je bistvo napredne in socialistične morale, ker le tako lahko temeljito odgovorimo na vprašanje, ali naj v prihodnje moralo razvijamo ali ne, ali naj jo odvržemo kot nekaj zastarelega, kaj je v morali trajnega in kaj so le njene začasne oblike. Poznati moramo bistvo morale — sem pa lahko prodre le zgoščena logika — da bi vedeli, ali ima kakšno vrednost za prihodnjo prakso ali ne. Teoretično-logična zgoščenost je torej danes nujna za boljšo družbeno prakso. Ne bi bilo na primer zadosti opisovati vse moralne deformacije stalinizma. Če bi samo zelo čustveno in z mnogimi podrobnostmi opisovali te deformacije, če ne bi razjasnili, ali je morala v socializmu sploh možna in kakšna je njena vloga, ne bi imeli temeljitega praktičnega odgovora. Zato je skrajni čas, da se podamo v bistvene raziskave, ne pa samo v goli opis.

Zastavljeno je bilo tudi vprašanje sociologije in psihologije morale in njunega odnosa do etike.

To so pomembne znanosti. Vendar se moj načrt razlikuje od njih in namenoma sem težil k sistetični teoretski etiki, ker je samo pri njej v središču tista celostna morala, ki v moralnih aktih združuje psihične in socialne strani morale. Če bi samo ločeno našteval nekatere psihološke in ločeno nekatere sociološke momente morale, še ne bi bilo jasno, kako se vsi ti elementi združujejo v enotnem moralnem dejanju. Mislim, da je ena izmed splošnih in praktičnih pomanjkljivosti dela sociologije v tem, da je pogosto samo mikroempirijska, samo faktografska. Oboje lahko koristno, nikakor pa ni zadostno opisovanje: tale razred ima tole moralno stališče, drugi razred pa drugačno. S tem še od daleč ne bi pokazali najpomembnejšega: s kakšno dejavnostjo se moralno stališče oblikuje v enem ali drugem razredu (skupini), kako je morala funkcionalni del take ali drugačne razredne dejavnosti, zlasti pa tiste, ki je človečno in družbeno bolj učinkovita. Zato mora prav etika raziskati odnos med moralo in aktivnostjo, da bi mogla povedati kaj pomembnega za teorijo in prakso in da ne bi ostala samo pri statičnih opisih: ta razred ima ena moralna stališča, drugi pa drugačna. S tem ne bi prišli do bistvenih sklepov, to bi bil samo sekundaren začetni opis. Vse to pa ne pomeni, da bi bil privrženec brezvsebne etike, da bi bil za odstranjevanje socioloških aspektov iz etike. Naj drugi ocenijo, kako sem to naredil, mislim pa, da je redko katera etika toliko poudarjala družbeno dimenzijo morale, to, da

je morala vedno uresničevanje človekovega v *družbi*, da je celo najmanjši moralni akt vedno tudi bistven družbeni odnos.

Še nekaj o razlogih, zaradi katerih sem menil, da naj o sodobnih družbenih vprašanjih po svoje govori tudi teoretična, »logična« etika, da naj bo torej tudi družbeno aktualna.

Že dolgo sem prepričan, da so se pojavili v svetovnem socializmu novi momenti, nova razpotja, zaradi katerih so poleg empiričnih in zgodovinskih del potrebna mnoga solidna sistematska dela.

Svetovno socialistično gibanje je doseglo velike uspehe, obenem pa se je v njem vse bolj širil pragmatizem. Zato danes vse težje napreduje, vse težje se spopada z novimi možnimi protislovji, ki bi jih morali zdaj prevladovati. Socialdemokratsko in komunistično gibanje sta dosegla precej glede vpliva na oblast, glede prerazdelitve dohodka, toda znaten del teh nalog je zdaj izpolnjen. V vzhodni Evropi so zgradili oblast in industrijo, v zahodni Evropi so dosegli ugodnejšo delitev in še kaj, zdaj pa pogosto ne znajo naprej, čeprav so nerešeni družbeni problemi veliki. Socialdemokrate večkrat zamenjajo konservativci, ne da bi se družbeni odnosi kaj dosti spremenili, saj socialisti ne pomenijo več kake nove, globlje alternative. Vzrok je seveda v tem, da so postali pragmatisti, da nimajo sodobne zgodovinske perspektive, ki bi v sodobnih pogojih razvijala Marxovo teorijo in tako pokazala na celostne možnosti človeka na koncu XX. stoletja, odkrivala sodobna protislovja in izhode iz njih. Socialdemokratske stranke so, denimo, precej brez moči pred neokapitalističnim, tehnokratsko-porabniškim konceptom in ne morejo ob njem povedati nič novega, in to velja tudi za del komunističnih strank v bloku in zunaj njega.

Zaradi vsega tega lahko svetovna reakcija prehaja v svetovno ofenzivo glede svobode, človečnosti, demokracije in morale, namesto da bi bili mi v taki ofenzivi, saj imamo za to, poleg vseh pomanjkljivosti in težjih objektivnih (ekonomskih) pogojev, dosti več možnosti in perspektiv v marksistični teoriji in socialističnih odnosih. Da teh prednosti zdaj ne moremo izkoristiti, je med drugim vzrok tudi v tem, da smo v teoriji in sploh na duhovnem področju naredili dosti manj, kot bi bilo mogoče iz marksističnih izvirov. Doslej so se pogosto zadovoljili z nekaterimi aspekti marksizma, in še to osiromašenimi. Družbeno lastnino so, denimo, obravnavali preprosto samo kot globalni pravno-politični, državni odnos, ga kot takega sprejemali ali »moderno« zametovali, medtem ko Marx čisto drugače trdi, da je to v bistvu skupni dejavni odnos svobodnih individuov, skupno prisvajanje, in da je prav v tem revolucija.

Da bi ponovno prešli v svetovno »ofenzivo«, v kakršno je socialistično gibanje moglo stopiti v drugi polovici 19. stoletja na temelju globoke teorije, moramo ponovno temeljito zastaviti radikalno razmišljanje o naših glavnih ciljih, vrednostih in o najnovešem družbenem izkustvu. To pa zahteva vsestransko, sistematično teoretsko obdelavo celotne zgodovine

zadnjega stoletja, ker je le taka teoretska sinteza izhodišče za poglobljeno prihodnjo socialistično akcijo.

Poskusil bi opozoriti na eno izmed izrazitih sodobnih nasprotij, ki je posebno pomembno za socialistično etiko in ki zahteva jasno teoretsko stališče. V kapitalizmu in tudi v etatizmu se pojavlja izrazit moralizem, ki je glavni ideološki del največjih družbenih nasprotij. Gre za najbolj izrazito protislovje med idejno nadstavbo in družbeno-ekonomskimi odnosi sodobnosti. Moralizem je najmočnejša ideološka izkrivljenost in videz, s katerimi se prikrivajo zastareli družbeni odnosi. Zato je moralizem ena od največjih ovir, ki jih morajo razbiti sodobni družbeni subjekti, če hočejo biti izrazito socialistični. Ne mislim, da bi morali ustanoviti kako novo internacionalo, ampak na potrebo, da se komunistične, socialistične stranke vzdignejo — skupaj z osvobodilnimi gibanji na višjo raven. Zato je tudi teoretično nujno zaostri vprašanje, kaj je bistvo napredne in socialistične morale in kako se ta morala razlikuje od moralizma; za to ni zadosten samo goli opis nedavnih dogovorov.

Ne samo izkustveno-zgodovinski odgovor, ampak tudi teoretični odgovor je potreben, ker je skoraj vsa meščanska filozofija, pod njenim vplivom pa tudi (nezavedno) velik del socialistične filozofije ostal v glavnem pri kantovskih in humeovskih etično-teoretskih osnovah iz 18. stoletja. Te pa so vse do danes teoretske osnove moralizma (seveda v številnih variantah) in glavni teoretski vzrok mešanja morale z moralizmom. Tu se že srečujemo s teoretskim problemom o odnosu indikativno-normativno.

Kant je bil v nekem določenem smislu poštenjak. Toda ena izmed temeljnih kantovskih pozicij je bila (nehote) doslej glavna teoretska osnova za moralizem in za globoki prepad med moralizmom in sodobno družbeno stvarnostjo in možnostmi — namreč s tem, da Kant iz morale absolutno izloča merilo družbenega učinka, da popolnoma izloča družbene odnose kot merilo moralnega in da moralo zožuje na »čisti um«. S tem, da Hume vrednote izvaja samo iz čustev, iz interesov, in raztrga njihove vezi z izkustvom, postavlja tudi izrazite teoretske osnove moralizma. Po tej humeovski premisi sploh ne moremo graditi družbeno-moralnih vrednot s skupnim izkustvom ljudi, in vrednote postanejo subjektivistične. Z to ločitvijo izkustvenega in čustvenega se spet gradijo teoretični temelji moralizma. Za večino variant sodobne nemarksistične etike je še vedno temelj osnovni duh teh dveh teorij — Kantove in Humeove — in ne duh Heglove in še manj Marxove dialektike. Ta duh etičnega mišljenja v razvitih kapitalističnih deželah se deloma širi tudi v socialistično gibanje, kjer najdemo dosti predstav, da so bistvo morale samo nekakšna stališča, sodbe, in ne družbeno delovanje, in da so vrednote samo subjektivne.

Tudi pri nas pogosto (nenamerno) govorijo, kot da so morala in vrednote samo nekaj duševnega in subjektivnega. To je nezaveden, ne-

nameren in obenem nevaren teoretičen odsev moralizma kot silovitega sodobnega družbenega pojava, ki je posebno značilen za industrijsko dobo. Zakaj? V tej epohi vladajočih množic ne morejo tlačiti več samo z bičem: množice so v objektivnih velikih gibanjih, združene so v velikih družbenih koncentracijah in imajo večjo izobrazbo kot v patriarhalnem poljedelstvu. Zato morajo zdaj z njimi manipulirati prvenstveno z moralizmom (poleg drugih sredstev, kot je porabništvo). Zato sem bil prepričan, da prav sodobne razredne razmere zahtevajo, da se v etiki teoretično spopademo z moralizmom tako, da zaostriamo vprašanje: kaj je morala? — in da poiščemo odgovor v človečnih dejavnostih. Če bi pri tem samo opisovali Kantova, Humeova in druga pojmovanja in dajali nanja atomizirane kritične pripombe, ne bi nikoli prišli do kolikor toliko temeljitega teoretskega in praktičnega odgovora, ki bi lahko prerastel meščanske ideološke osnove moralizma.

Tu bi v zvezi s pripombami v diskusiji poskušal pokazati, da sem pri pisanju etike vendar upošteval tudi odnos med indikativnim in normativnim in neopozitivizem. Strinjam se, da so pomembne razlike med normativnimi in vrednostnimi sodbami na eni strani in indikativnimi sodbami na drugi strani. Očitno se indikativna sodba po svoji neposredni obliki in vsebini nanaša na neki bivajoči, pretekli in sedanji predmet, normativna sodba pa se nanaša na predmet, ki naj bi šele bil v prihodnosti. Toda humeovska in kantovska tradicija je med ti vrsti sodb skopala absoluten prepad zaradi svojih temeljnih teoretskih izhodišč. Zato niso mogli videti niti najbolj enostavnega dejstva: četudi analiziramo na ozki semantični način običajno normativno-vrednostno sodbo »moram narediti tole«, mi vsi vemo, da tako izražanje normativnega v prvi osebi (moram) nujno predpostavlja, da obstojim, da sem. Brez takega bivanja bi bilo kakršnokoli »normativno« stališče brez normativnega smisla in osnove, ker ne bi ukazovalo ničesar, saj ne bi bilo nobenega bitja, ki bi se mu nekaj ukazovalo, svetovalo, želelo; brez bivanja, brez implicitno indikativnega ni torej možno nobeno normativno stališče, nobena sodba. In obrnjeno: tudi v enostavnih indikativnih sodbah je vrednostno vedno implicirano. Ni mogoče dovršiti niti ene namerne indikativne sodbe, če nimam želje (vrednostne ocene), da to sodbo izpeljem do konca: indikativne sodbe ne nastajajo zavestno, kjer vlada vrednostno razpoloženje »nikar ne razbijajmo glave«. Indikativna sodba ima torej v sebi vedno skrit neki minimalni vrednostno-čustveni odnos.

Toda veliko več od teh semantično-psiholoških analiz nam odkrije metoda, ki postavi problem indikativno-normativno v celoto delovnega in družbenega medija, v celoto izrazitega delovnega in moralnega dejanja. S tem se razrešijo tudi drugi problemi, posebej pa se izlušči globja zveza med normativnim in indikativnim (skupaj z njunimi razlikami).

Začetek vsakega moralnega in ustvarjalnega dejanja je zavestna potreba. To pa je že »po svoji definiciji« zavest o potrebi, se pravi hkrati

izrazito indikativno presojanje o nečem, kar je v središču mojega bivanja; obenem pa je ta potreba močna težnja k izpolnitvi, torej je tudi izrazito normativna. Tu naletimo na dosti močnejšo zvezo med indikativnim in normativnim, kot je odnos dveh čimbolj abstraktnih sodb. Zamisel kot bistveni del dejanja je tudi globlja zveza med indikativnim in normativnim, kot je sam goli gramatično-logični odnos. Zamisel lahko gradimo samo s spoznanjem nekih dejanskih sestavin situacije, ki jo moram spremeniti: vem, da je tukaj moja potreba, da so tukaj delovne moči, da so tukaj sredstva. Na teh indikativno-pojmovnih sodbah se gradi zamisel, ki te številne indikativnosti povezuje v novo konstrukcijo, ki teži k novem predmetu, k proizvodu. V zamisli je torej indikativno in normativno izrazito povezano. Še močnejše se uresničuje ta povezanost v akciji, ki zamisel uresničuje. Tu gre za preobrat celotnega »indikativnega« stanja človeškega bitja, ki iz tega stanja prehaja v dinamiko usmerjeno normativno k drugemu stanju bitja. Gre torej za dosti globljo povezanost, kot bi jo našli v golih logičnih odnosih indikativnih in normativnih sodb (čeprav je nujno raziskovati tudi njihove odnose).

Ta analiza sodobne družbeno-moralne in razredne prakse in stališč neopozitivistov priča, da ni zadostna samo nekakšna empirično-zgodovinska socialistična etika, ampak da dejavno socialistično etiko moramo pripraviti samo s temeljito kritiko dosedanje logike, gnoseologije in ontologije, ker se razne zaviralne absolutizacije prenašajo iz teh filozofskih disciplin v etiko, na primer prenaša se metafizična teorija o možnosti nekakšne absolutno nujne dedukcije. Celo neopozitivizem, ki o sebi meni, da je sam zelo kritičen in nemetafizičen, neredko zaostaja pri raznih variantah Kantovih stališč o analitičnih in apriornih sodbah in sploh pri tradicionalnih metafizičnih stališčih o absolutni dedukciji.

Izhajal bi iz teze, da sploh ni možna absolutna dedukcija (čeprav je dedukcija plodna in nujna); menim, da to tezo vsebujeta že marksistično-dialektična ontologija in logika. Ugovor tradicionalistov — tudi onih, ki pripadajo kantovsko-humeovski varianti — pravi: nimate nobene absolutne premise, ki bi vam dovoljevala, da preskočite iz indikativno-empiričnega na vrednostno področje. V nasprotju s tem menim, da sploh ni tako globoke razlike med vrednostnimi in indikativnimi sodbami, kot trdi tradicija skupaj z neopozitivisti, češ da so vrednostne sodbe samo čustvenega izvira, indikativne pa ne (kot sem že omenil), češ da naj bi bile indikativne sodbe popolnoma eksaktne, vrednostne pa niti najmanj. Te napačne delitve izhajajo iz že omenjenih temeljev neopozitivizma, ne pa iz celotne duhovne stvarnosti in možnosti človeštva. Za nobeno znanstveno sodbo ne moremo trditi, da je absolutno eksaktna. Pri zakonu gravitacije imamo precej (ne absolutno) eksaktne kvantifikacije, pri tem pa zelo malo vemo, kaj kvantificiramo. Kakšna pa je sploh pojmovna in znanstvena eksaktnost, če moram reči, da ne vem točno (eksaktno), kaj je gravitacija. Tu ne najdemo torej nobene absolutne eksaktnosti in

se moramo zato spustiti v resnejšo metodološko razpravo. Teza o gravitaciji je metodološko res znanstvena, vendar je z dejstvi manj dokazana od splošnih dialektičnih tez, da se »vse spreminja« itn., od tez, ki pa so res tudi precej hipotetične. Ne moremo torej trditi, da so posebne prirodznanstvene indikativne sodbe absolutno eksaktne in da filozofske teze o človeku, svetu in vrednosti sploh ne morejo biti eksaktne.

Ontološka dialektika nadalje odkriva, da nobeno posamično ne izhaja iz svoje občosti po absolutni nujnosti. Zato tudi posamični in posebni sklepi ne izhajajo iz obćih premis po absolutni nujnosti in je zato nujno zavreči tezo, da so v logiki možne nekakšne absolutne premise in da jih ni pri vrednotah. Sklicevanje na tako ločitev — ki seveda utemeljuje moralizem — je torej brez teoretske osnove.

Vrednostne sodbe in vrednote lahko dokazujemo približno toliko eksaktno, kolikor vse druge družbene zakone. Vemo, da ne moremo posebno eksaktno dokazovati ekonomskega zakona vrednosti — čeprav vemo, da v družbi dejansko obstoji — ker je to le popreček, ki se uresničuje v obliki velikih nihanj, pod vplivi drugih vzročnih serij, kot so različne gospodarske konjunktore, različne prirodne okoliščine, monopolizmi in podobno. Res ne moremo družbenih in vrednostnih zakonov dokazovati tako kvantitativno eksaktno kot na primer zakone gravitacije, kjer imamo enostavne situacije, odnose maloštevilnih, enostavnih in precej »uniformnih« objektov. Toda že pri masi dinamičnih objektov v mikro-fiziki moramo pogosto uporabljati manj eksaktne zakone in metode. Razlika torej ni v navidezno popolnoma drugačni, v navidezni neempirični in neindikativni naravi vrednostnih sodb, ampak v večji ali manjši kompleksnosti objektov raznih znanosti. Glede empirične dokazljivosti in kvantificiranja vrednostnih sodb nismo objektivno prav nič na slabšem kot pri drugih družbenih vedah, na primer pri socioloških in ekonomskih zakonih iste splošnosti in zapletenosti, kot so vrednote. To lahko ilustriramo z namerno poenostavljeno analogijo: v enaki meri, v kateri lahko zadane ali zgreši neka sociološka anketa, kako se bodo obnašali volilci ali kupci, lahko merimo tudi vrednostna stališća in vrednote. Vrednote torej lahko v enaki meri kvantitativno in empirično dokazujemo, predvidevamo in gradimo (ali pri tem zgrešimo) kot pri drugih pojavih, ki so enako kompleksni.

Pojavil se je tudi nesporazum glede odnosa med vrednoto, delom in celoto, kar spet zadeva ontološko dialektiko. Če je vrednota odnos dveh bitij, moram ugotoviti, da je tudi del vedno eno od bitij in da je celota vedno bitje. Posameznik je vedno del določenih skupin bitij, obenem pa je tudi sam bitje. Del ni nikoli metafizični abstrakt, del ima vedno tudi svojo vsebino. Zato: če rečem »vrednota je odnos dveh bitij« ali če rečem »vrednota je odnos dela in celote«, nisem izrekel dveh različnih trditev, pač pa sem s tem ugotovil možnost aktivnega vrednostnega delovanja znotraj bitij in med njimi (delovanje lahko izvira samo iz bitja, ki ima vsebino). Se pravi, da tu ni nobene protislovnosti.

To je samo krajši pregled najpomembnejših problemov v razpravi; vem, da sem odgovoril le na del vprašanj. Bil sem malo daljši, ker sem videl vašo potrpežljivost in vašo voljo, da se ukvarjate s problematiko moje knjige. Najiskreneje se vam zahvaljujem, ker ima avtor redko srečo, da dobi tako resne, načelne in vestne ocene. Redko se dogodi, da se ocene o neki knjigi pojavijo v tako zrelem trenutku. Današnja diskusija dokazuje, da filozofija v Jugoslaviji zaradi splošnega ugodnega razvoja naše družbe in zaradi posamičnih strokovnih naporov teži k temu, da bi prevladala dosedanje dogmatizme, zaprtosti in grupizme, ki so jo doslej hromili, in da se zdaj vzdigujemo k boljšim možnostim. Pokazala se je plodna različnost iskanj, toda, kot je lepo dejal profesor Nedeljković, v vsej tej različnosti se oblikuje tudi nova enotnost. To pa je najboljša pot za razreševanje vsebinskih in družbenih problemov samoupravne filozofije in njenega napredka. Tu vidim klico izhoda iz delne krize, v kateri je bila jugoslovanska filozofija. Na primer profesor Nedeljković, profesor Pavičević, profesor Tanović in jaz smo prišli do zelo podobnih sklepov pri povezovanju temeljev etike in morale s prakso, glede večje ali manjše enotnosti med normativnim in indikativnim, glede enotnosti med subjektivnim in objektivnim na vrednostnem področju. Do zelo podobnih sklepov smo prišli samostojno, po različnih poteh, vendar pa poneseni z enotnim iskanjem resnice in z enotnim samoupravnim duhom naše družbe.

V tem vidim zdravo rast in zdravo pot filozofije, katere se z resničnim zadovoljstvom udeležujem, in se vam za to iskreno zahvaljujem.

JANEZ STANIČ

Evrokomunistični »razkol«

V zvezi z nekaj več kot leto dni starim pojmom »evrokomunizem« je še vedno toliko namernih in nenamernih nejasnosti, nesporazumov in napačnih ali svojevoljnih razlag, da je za vsakogar, ki ga uporablja, pametno in koristno vnaprej povedati, kaj si s tem izrazom predstavlja. Posebno še zato, ker še vedno ni splošno veljavne in splošno sprejete definicije evrokomunizma, ampak je vsakomur dopuščeno, da pojem definira po svoje neke znotraj širokih okvirov, ki jih temu pojmu trenutno začrtujejo. Na eni strani je te okvire bržda najbolj natančno in jasno začrtal generalni sekretar španske KP Santiago Carillo, ki je s svojima knjigama *Na vrsti je Španija* in *Evrokomunizem in država* pa še s celo vrsto člankov in intervjujev zarisal izrazito afirmativno in pozitivno podobo evrokomunizma kot kvalitetno nove in doslej najbolj obetajoče stopnje v boju za socializem v zahodni Evropi, na drugi, čisto nasprotni strani, pa je te okvire spet najbolj natančno in jasno začrtalo pisanje sovjetskega tednika »Novoje vremja« (v redakcijskem uvodniku 23. junija 1977), po katerem je evrokomunizem sinonim za antisovjetizem, razbijanje enotnosti mednarodnega komunističnega gibanja in objektivno služenje interesom sovražnikov miru in napredka.

Po tem članku je resda prišlo do cele vrste razčiščevanj, tako v nekaterih člankih v sovjetskem revialnem in dnevnem tisku kot tudi v — večinoma posrednih — izjavah visokih sovjetskih voditeljev. Smisel teh razčiščevanj je bil ublaževanje negativnih odmevov med zahodnoevropskimi partijami v tem smislu, da omenjeni članek ne odraža uradnega mnenja sovjetske partije, da ga ni razumeti kot napad na celotno politiko KP Španije, še manj pa na evrokomunizem v celoti, pač pa le kot polemiko s povsem konkretnimi mnenji Santiaga Carrilla. Vse to je prvotno ostrino spopada nekoliko otopilo, zlasti ko je CK KPSZ poslal v Madrid posebnega odposlanca, ki je vodstvu KP Španije pojasnil stališče vodstva KPSZ, obenem pa povabil Carrilla v Moskvo na proslavo ob 60. obletnici oktobrske revolucije; vabilo je bilo sprejeto. Tako so bile najostrejše osti zglajene, ne da bi pri tem s sovjetske strani ali v tisku ali v izjavah funkcionarjev zanikali eno samo obtožbo iz omenjenega članka. Dejansko je

vsebina kritike ostala nedotaknjena, revizijo pa je doživela metodologija, ki jo je spočetka spremljala. A glede na to, da vsebina vse doslej ni bila nikjer in na noben način demantirana, omenjeni članek še vedno ostaja ena od skrajnosti polemik okrog evrokomunizma.

Znotraj teh skrajnosti je cela vrsta različic, ki z večjimi ali manjšimi pomisleki in omejitvami, s tako ali drugače obarvanimi dodatnimi razlagami, izraz evrokomunizem sprejemajo in uporabljajo. Ob tem je treba reči, da se je izraz evrokomunizem že tako uveljavil, da se njegovi uporabi ni več mogoče izogniti, ne glede na to, koliko vsebinskih in siceršnjih slabosti, pomanjkljivosti in nedoslednosti mu je mogoče očitati. Treba je tudi priznati, da so vsi tisti, ki ga uporabljajo kot oznako za svojo politiko — to pa so predvsem tri velike zahodnoevropske partije: italijanska, francoska in španska — storili veliko, da bi ga opisali in pojasnili tako, kot je zanje sprejemljivo, in s tem preprečili morebitne nesporazume (medtem ko namernih nesporazumov ali zlorab seveda ne more preprečiti nobeno pojasnjevanje). Eden izmed francoskih avtorjev, Jacques Denis, ga poljudno opisuje takole (vsi opisi so poljudni in pragmatični, ker nihče od »evrokomunistov« ne dela iz evrokomunizma nove filozofije): »Evrokomunizem? Mi ne zavračamo tega izraza, ampak smo raje povedali, kaj z njim razumemo. Ugotovili smo, da se več komunističnih partij iz industrializiranih kapitalističnih držav v bistvu srečuje z enakimi problemi, daje nanje podobne odgovore, pri tem pa vsaka od teh partij popolnoma neodvisno definira za svoj delavski razred in svoje ljudstvo socialistično perspektivo, ki pa je vsaka močno zaznamovana z enako demokratično skrbjo. To ni kakšna izmišljotina satana. To je hkrati objektivna stvarnost in novo dejstvo. Razume se, da celo med komunističnimi partijami, ki to priznavajo, obstaja velika različnost položajev, ocen in ravnanja. Ne gre za ustanavljanje nekakšnega novega centra in tudi ne za nekakšno definiranje opozicije do drugih komunističnih partij. Kar nas zadeva, se nam zdi bolj koristno izkoristiti nove razmere in upoštevati nove potrebe našega boja, kot pa kreniti v vojno zaradi ene same besede.«

To je nekakšen »sredinski« in s tem tudi večinski opis evrokomunizma, kot ga dajejo neposredno prizadeti. Če bi iz takšnih opisov in iz nekoliko podrobnejšega poznavanja politike tako imenovanih evrokomunističnih partij vendarle skušali dati nekoliko zahtevnejšo opisno definicijo evrokomunizma, bi se bržda lahko glasila nekako takole:

Z evrokomunizmom označujemo politiko nekaterih komunističnih partij v visoko razvitih kapitalističnih družbah (večinoma v zahodni Evropi, a po vsebini svoje politike spada k temu izrazu nedvomno tudi KP Japonske), ki ocenjujejo, da boj za socializem v visoko razvitem kapitalizmu poteka v zgodovinsko popolnoma novih in izvirnih razmerah, ki v dosednji zgodovini boja za socializem nimajo ustrezne primerjave; to dejstvo narekuje komunističnim partijam v teh državah izdelavo nove, izvirne strategije in taktike boja za socializem, sili jih v skrbno analizo in

prilagajanje lastnim razmeram in jim onemogoča avtomatično posnemanje tujih vzorov; za vodenje in uresničevanje take politike pa je seveda potrebna popolna samostojnost in neodvisnost vsake partije pri izbiri lastne poti boja za socializem.

S to definicijo lahko v celoti zaobjamemo politiko italijanske, francoske, španske, britanske, švedske (leve partije komunistov), danske in v Aziji japonske partije. V večji ali manjši meri teži k takšni usmeritvi večina zahodnoevropskih partij, tako da o evrokomunizmu lahko upravičeno govorimo kot o procesu, ki je značilen za celotno zahodnoevropsko komunistično gibanje.

Polemične sestavine evrokomunizma

Pojav evrokomunizma je v mednarodnem komunističnem gibanju sprožil silovit vihar polemik in nekateri pravijo temu (ne brez osnove) kar »tretji razkol« — po jugoslovanskem in kitajskem. Beseda razkol ima seveda popolnoma jasen organizacijski, lahko bi rekli tudi cerkven prizvok. Mednarodno komunistično gibanje ne obstaja kot organizacija, zato, strogo vzeto, v njem razkoli sploh niso mogoči. Toda stvarnost je vendarle taka, da sovjetski avtorji in neredko tudi politiki (KPSZ pa je seveda dejavnik izrednega vpliva in pomena) ravnaajo, kot da mednarodno komunistično gibanje je organizacija, ki je povrh tega še zelo trdno in natančno zgrajena v obliki piramide; zato nesoglasja in predvsem avtonomistična gibanja med komunisti doživljajo kot razbijanje organizacije, kot nekaken »upor«. Takšno ravnanje, ki je pravilo in je prišlo v polni meri do izraza že v jugoslovanskem in kitajskem primeru, seveda opravičuje uporabo besede razkol.

Vzrokov, da so polemike v mednarodnem komunističnem gibanju privedle do stanja, ki mu lahko upravičeno (a seveda pogojno) rečemo razkol, je veliko na obeh straneh. Že delni opis evrokomunistične notranje politike, na primer, je nabito poln polemičnega dinamita v odnosu do sovjetske notranje politike. Posamične zahodnoevropske partije, ki so tudi teoretsko aktivne — to pa so predvsem italijanska, španska in francoska — sicer različno razvrščajo posamezne poudarke, a v bistvu se vendarle strinjajo v temeljni ugotovitvi, da je položaj v raznih kapitalističnih državah zahodne Evrope zgodovinsko in razvojno različen od onega v Sovjetski zvezi in vzhodni Evropi in da zato socializma, ki je nastal na podlagi potreb in razmer v Sovjetski zvezi, ni mogoče presaditi v zahodno Evropo. Socializem v zahodni Evropi mora biti drugačen, upoštevati mora posebne razmere in tradicije in njegove glavne poteze, s katerimi še v bistvu strinjajo vse vodilne evrokomunistične partije, so tele:

— pluralizem političnih strank, pravica obstoja in delovanja opozicijskih strank ter demokratično izmenjavanje večine in manjšine v vladi;

— ne le ohranitev, ampak tudi razširitev vseh demokratičnih in meščanskih pravic, ki so jih izbojevali dosedanji rodovi;

— svoboda misli, izražanja, vere, tiska, združevanje, svoboda demokracij, svobodno gibanje ljudi v domovini in tujini, nedotakljivost privatnega življenja;

— popolna svoboda izražanja vseh struj in tokov filozofskega, kulturnega in umetniškega mišljenja;

— svoboda sindikalne dejavnosti, vključno s pravico do stavke.

To je v glavnem vse, kar evrokomunizem ve povedati o lastnem modelu socialistične družbe. Na prvi pogled je vidno, da je težišče vse te vizije na demokratičnosti socialistične družbe in na polemiki z meščanskimi trditvami, da sta komunizem in diktatura eno in isto. Očitno je življenjska potreba evrokomunizma, da dokaže lastnemu delavskemu razredu in vsem drugim slojem, da komunizem ni diktatura in da ne odpravlja meščanskih svoboščin, ampak jih še razširja. V tem je seveda velikanski naboj polemičnega eksploziva glede na sovjetski model socializma, ki odreka vrednost strankarskemu pluralizmu in meščanskim svoboščinam. Kdor namreč trdi: »Mi smo za demokracijo!«, s tem seveda molče pravi tudi, da je nekje neki socializem, ki ni demokratičen. To je v bistvu isti miselno-polemični obrat, kakršen je bil skrit v nekdanjem češkoslovaškem geslu: »Mi smo za socializem s človeškim obrazom!«, ki je hočeš nočeš vsebovalo sicer zamolčan očitke na račun nekega socializma, ki pa nima »človeškega obraza«.

Prav na tem področju je polemika najhujša in to ne le med evrokomunisti in KPSZ (oziroma socialističnim taborom), ampak tudi med evrokomunisti in njihovo nacionalno buržoazijo. Brez pretiravanja lahko rečemo, da je za usodo evrokomunizma bistvenega pomena koliko bodo zahodnoevropske partije mogle in znale dokazati lastnemu ljudstvu, da je njihova politika tudi na področju klasičnih meščanskih pravic in svoboščin korak naprej v primerjavi z buržoazijo, ne pa korak nazaj. Meščanski kritiki komunizma vztrajno odrekajo demokratičnost socialističnim državam in iz tega nato izpeljujejo sklep o nedemokratičnosti komunizma na sploh. V takem položaju so zahodnoevropske partije prisiljene še posebej izpostavljati demokratične vrednote in sestavine socialistične družbe, za kakršno se borijo v svojih deželah. Obenem jih to sili k posebni občutljivosti za vse pojave v socialističnih državah in komunističnem gibanju, ki jim je mogoče očitati premalo demokratičnosti. Tako so se prve javne polemike med evrokomunizmom in zagovorniki vzhodnoevropskih socialističnih modelov začele prav na tem področju in sicer že leta 1968 ob tedanjih češkoslovaških dogodkih (še pred intervencijo), pozneje pa ob zavzemanju zahodnoevropskih komunistov za tako imenovane disidente na Vzhodu.

Prav na tem področju je evrokomunizem zaradi položaja, v kakršnem je v svojih deželah, pogosto prisiljen odpirati polemiko s pogledi, ki izvirajo iz vzhodnoevropskih modelov in to seveda tudi dela. Santiago Carrillo naprimer odkrito govori o potrebi spremembe vzhodnih sistemov (intervju »Spieglu«, 16. maja 1977):

»Po mojem je očitno, da je treba sistem v deželah vzhodnega bloka preobraziti v smislu demokratičnega socializma. Komunizem vzhodnega bloka je mogoče preobraziti, in prepričan sem, da se bo to zgodilo, čeravno še ne vem, kako. Zgodovinski razvoj vodi v to smer. Tudi ne verjamem, da je bil Dubček utrinek, ki naj bi potrjeval neizvedljivost takšne spremembe. Fenomen Dubček se je pojavil na Češkoslovaškem, ker je bila Češkoslovaška najbolj razvita in verjetno od vseh držav vzhodnega bloka tudi najbolj zrela za demokratični socializem. Toda če se bo vzhodni blok še naprej gospodarsko krepil, bo pridobival na moči tudi simbol Dubček. In če bodo v zahodnih državah socialistične sile pridobivale vpliv, zaradi česar na Vzhodu ne bodo mogli več, tako kot doslej, izkoriščati bojazni pred agresijo tujega kapitalizma, se bodo v državah vzhodnega bloka krepile težnje po politični preobrazbi. Doslej so togi in birokratski sistem v vzhodnem bloku vselej zagovarjali s tem, da je Sovjetska zveza ogorčena, češ da se je bodo kapitalisti lotili, kjerkoli bodo mogli. In če tega še niso storili, potem samo zato ne, ker za kaj takega še niso sposobni...«

Prizvok nacionalnih in državnih nasprotij

Takšna in podobna razmišljanja, posebno če so javno izrečena in povrh morda še v buržoaznem tisku, na drugi strani vselej sprožijo slovito temo o antisovjetizmu, ki se giblje domala izključno v okvirih dokazovanja, da je vsakršna kritika katerekoli plati sovjetske teorije in prakse objektivno in neizbežno kritika socializma nasploh in torej negativna. Po večkrat ponovljenih sovjetskih ocenah skuša »mednarodna reakcija s pomočjo antisovjetizma zadati trojni udarec in sicer: interesom lastnega delavskega razreda, interesom ZSSR in interesom svetovnega socializma. Zato je boj proti antisovjetizmu tako internacionalistična, kot patriotska dolžnost komunistov« (»Pravda«). Še bolj jasno je ta misel izpostavljena v naslednji formulaciji: »Boj proti antisovjetizmu je boj za obrambo socializma in je torej internacionalistična obveznost komunistov vsega sveta« (»Rude pravo«) ali pa v zelo pogosto ponavljani tezi, da »nikoli ni bilo, ni in ne more biti antisovjetskega komunizma ali komunizma, ki bi bil proti interesom realnega socializma, varšavskega sporazuma, SEV ali interesom skupnosti socialističnih držav« (»Nepszabadsag«). V najbolj poljudni obliki to tezo pogosto ponavlja Todor Živkov z besedami: »Odnos do Sovjetske zveze je preskusni kamen za prave komuniste.«

Tega merila tako imenovane evrokomunistične partije seveda ne zdržijo več. Tako kot je zanje nujno zavzemanje za demokratizacijo socializma, in za demokratični socialistični sistem, če hočejo doseči in krepiti status nacionalnih političnih sil, tako je nujno tudi neprestano dokazovanje lastne samostojnosti in neodvisnosti. Evrokomunizem se je povsem zakonito in praviloma povsod začel najprej kot osamosvajanje partij, kot njihovo bežanje izpod vpliva Moskve. Prvi koraki vseh evrokomunističnih partij k iskanju lastne politike so bili vselej in povsod koraki, ki so jih vodili v stran od Sovjetske zveze, in začetni znaki samostojnosti so bili vselej kritični v odnosu do Sovjetske zveze. Tako je na primer danes vodilna evrokomunistična partija — italijanska — začela svojo samostojnost napovedovati s prvimi rahlimi Togliattijevimi pomisleki o nekaterih vidikih sovjetske politike; španski komunisti so »prišli iz katakomb« — kot temu pravi Carrillo — in obenem prinesli »na dan« celo vrsto kritik in ugovorov proti sovjetski teoriji in praksi; francoska partija je svoje preraščanje v evrokomunizem začela napovedovati s serijo ostrih sporov s Sovjetsko zvezo zaradi popuščanja napetosti, stalinizma, človekovih pravic, disidentov in podobnega; britanska partija je za »vstop v evrokomunistični klub« prispevala znamenito Gollanovo študijo o stalinizmu in znotrajpartijsko razpravo o njej, ki je bila v bistvu kritično razčiščevanje pojmov o sodobni Sovjetski zvezi. Za vsako partijo, ki jo danes lahko označimo kot evrokomunistično, lahko najdemo natančen datum v zadnjih letih, ko je prvič javno kritizirala to ali ono plat sovjetske politike. Seveda pri tem ne gre pozabiti, da je bil glavni in najpomembnejši katalizator vendarle intervencija Varšavskega pakta na Češkoslovaškem avgusta 1968; tedaj se je večina zahodnoevropskih partij znašla pred alternativo ali se podrediti sovjetskim interesom in se obsoditi na notranjo osamitev v lastni deželi ali se postaviti po robu vlogi brezpogojnih zagovornikov sovjetskih interesov, začeti oblikovati lastno nacionalno politiko in si s tem odpreti možnost za razvoj v pomembnejšo nacionalno politično silo. To velja v polni meri za manjše partije, pa tudi za italijansko ali francosko partijo je bila intervencija v ČSSR močna spodbuda za sicer že dozorevajoče evrokomunistične procese.

Za zahodnoevropske partije je torej zakonito in nujno — kakor pravzaprav za vse partije, ki želijo biti samostojne in neodvisne — da negirajo dogmo o enačenju socializma z enim samim, to je sovjetskim, modelom in da kritično ocenijo nekatere značilnosti sovjetske stvarnosti.

Poleg tega je tu še neka bistvena novost, ki z neizprosno logiko vodi k temu, da se interesi sovjetske partije in zahodnoevropskih partij razlikujejo, pogosto pa si tudi že nasprotujejo: velike zahodnoevropske partije — italijanska, francoska, španska — v bistvu niso več partije opozicije, ampak so že partije, ki zavestno prevzemajo svoj delež odgovornosti za oblast. To v polni meri velja predvsem za italijansko partijo, ki je s svojo nacionalno in evrokomunistično politiko največ prispevala k —

za buržoazno politično doktrino absurdnemu — položaju, ko ne vlada več večina, ampak manjšina, medtem ko je večina v opoziciji in ko manjšina lahko vlada samo s pristankom večine v opoziciji, med katero je tudi KPI. Španska partija se v obdobju transformacije iz frankizma v demokracijo obnaša kot sodelujoča in ne kot opozicijska politična sila. Francoska partija ima skupaj s socialisti in levice program, ki je vladni, ne pa opozicijski, s to razliko glede na italijansko in špansko, da je to program prihodnje leve vlade in ne sedanje.

Vse to sili zahodnoevropske partije k oblikovanju lastne, neodvisne politike ne le na notranjem področju, ampak tudi na področju zunanje politike. Partija, ki tako ali drugače prevzema soodgovornost za usodo svoje dežele, se seveda ne more izogniti opredelitvi lastne zunanje politike, ali z drugo besedo opisu nacionalnih interesov, kot jih ona vidi in dojema. Tu pa je ponovno neizbežen konflikt s takšnim pojmovanjem proletarskega internacionalizma in odnosov med partijami, ki le-te podreja neki mednarodni disciplini in nekomu določenemu interesu ali interesom, ki so predstavljeni kot višji ali obči interesi socializma, dasi so dejansko najpogosteje le interesi vodilne partije.

Na redkokaterem področju je bila odvisnost komunistov od sovjetske partije tako popolna in vsestranska kot prav v mednarodni politiki. Najbrž je prav to vzrok, da še zdaj razen italijanske in španske partije težko še za kakšno drugo, vključno s francosko, trdimo, da ima zelo jasno in trajno izdelano vizijo o mednarodni vlogi svoje države in v zvezi s tem jasno definirane zunanje politične nacionalne interese. Pa vendar se tudi že dovolj razločno zarisuje nekaj splošnih potez, ki kažejo, kam se usmerja razmišljanje zahodnoevropskih komunistov o nacionalnih interesih. Predvsem je tu vprašanje nacionalne neodvisnosti in državne samostojnosti, ki sili k poudarjanju in dokazovanju neodvisnosti tako od ZDA kot od ZSSR. Nadalje je tu bistveno vprašanje zahodnoevropske gospodarske, politične in vojaške integracije. Tu so stališča posameznih zahodnoevropskih partij močno različna in si celo nasprotujejo. Razdelimo jih lahko predvsem na dve veliki, okvirni skupini. Partije, ki so na tak ali drugačen način že v sferi oblasti — italijanska, francoska, španska — priznavajo objektivno nujnost integracijskih procesov in se jim ne upirajo načelno, ampak se zavzemajo za antimonopolistično, demokratično vsebino zahodnoevropskih integracijskih procesov. Te partije so v bistvu za ohranitev in vsebinsko ustrežnejši razvoj EGS, so za ohranitev NATO kot obrambne organizacije in celo za nadaljevanje procesa nekaterih nadnacionalnih oblik integracije. Partije, ki še vedno ostajajo povsem zunaj sfere oblasti — in takih je večina manjših zahodnoevropskih partij — so praviloma proti EGS in proti NATO, kot tudi proti vsem oblikam nadnacionalnih integracij.

Samo za primer, s kakšnimi povsem novimi problemi se morajo srečevati evrokomunistične partije, navedimo, da je morala francoska KP

uradno in javno zavzeti stališče do francoskega atomskega orožja. CK KPF je na posebnem zasedanju maja letos obravnaval to vprašanje in zavzel stališče, da mora Francija zadržati svoje atomsko orožje, ker ji to v današnjih razmerah zagotavlja edino učinkovito obrambo. Po »klasičnih« predstavah je vsekakor nadvse presenetljivo, da se neka komunistična partija v opoziciji zavzema za jedrsko oborožitev svoje države.

Vzemimo še en primer: junija letos je delegacija KPI pod vodstvom Giancarla Pajette obiskala Sovjetsko zvezo. Italijanski komunistični tisk — delno pa tudi bužoazni — je ta obisk obravnaval veliko bolj kot italijansko-sovjetski državniški stik na zelo visoki ravni kakor pa kot srečanje in pogovore dveh komunističnih partij. Komentar v komunistični *Rinascita* (8. julij 1977) posveča temu obisku, zgovorno kaže, kako »državniško« mišljenje v tem primeru prevladuje nad »partijskim«. Med drugim je v komentarju rečeno tudi tole:

»Eno je mneje, ki ga italijanska komunistična partija izreka o socializmu in kapitalizmu, o stvarnosti Sovjetske zveze in stvarnosti ZDA, o silah, ki so se v svetu borile in se borijo za razorožitev, mir in osvoboditev ljudstev izpod kolonialnega izkoriščanja, o silah, ki nasprotujejo razorožitvi in obnovi. To so mnenja, ki so del idejne dediščine komunistične partije, ki ne nasprotujejo splošnim interesom miru in nacionalnim interesom, ki pa morajo vendar, če se hočejo izraziti v politiki, ki bo koristna za vso deželo in za Evropo, upoštevati usmeritve drugih demokratičnih in miroljubnih sil. Drugo pa je zunanja politika, ki jo KP Italije predlaga za Italijo in za zahodno Evropo. In ker KP Italije ni več majhna in skromna propagandna sila, ampak velika nacionalna stranka, ki je na pragu oblasti in ki je vsak dan poklicana opravljati funkcije vlade, je očitno, da ima zdaj za nas največji pomen — v odnosu na ideološko propagando — državna politična funkcija naše partije, predlaganje in uresničevanje italijanske zunanje politike v Evropi in v svetu.«

Jasneje je to težko povedati.

Podobnih primerov bi seveda lahko naštevali še dolgo vrsto. Toda bržda že ti zadostujejo, da smemo postaviti še neko tezo o odnosih med evrokomunističnimi in sovjetsko partijo: nesoglasja in nasprotja med evrokomunističnimi partijami in sovjetsko partijo niso več samo med-partijska, ampak dobivajo tudi že prizvok nacionalnih in državnih nasprotij.

Polemika je neizbežna

Med evrokomunističnimi partijami in KPSZ obstajajo torej globoke razlike v praktični politiki, pojmovanju lastnih partijskih in tudi nacionalnih interesov, delno pa tudi v teoretičnih partijskih in tudi na področjih, kjer je teorija poklicana ali prisiljena služiti neposrednim dnevno-politič-

nim interesom. Eden takšnih primerov je pojmovanje proletarskega internacionalizma.

Polemike o pravilnem pojmovanju proletarskega internacionalizma potekajo na zunaj sicer večinoma kot doktrinarne razprave o eni temeljnih postavk marksistično-leninistične teorije, v resnici pa so izrazito politične polemike, katerih pravo bistvo in predmet je odnos med partijami, oziroma spopad med dvema nasprotujočima si koncepcijama medpartijskih odnosov: med hegemonistično in avtonomistično. Proletarski internacionalizem je tako pravzaprav le geslo, pod katerim poteka boj proti takemu sistemu odnosov v mednarodnem komunističnem in delavskem gibanju, ki to gibanje *de facto* spreminjajo v organizacijo s trdno strukturo, disciplino in vodilnim centrom. V ta okvir sodijo tudi polemike o enotnosti, monolitnosti, generalni liniji, skupnih interesih, antisovjetizmu — skratka, o vseh tistih teoretičnih pojmi in postavkah, ki sestavljajo teoretsko in doktrinarno okostje takšnih odnosov v mednarodnem komunističnem gibanju, za kakršne se zavzema KPSZ. To pa so odnosi, ki temeljijo na približno takile podobi sveta: jedro svetovnega socializma je KPSZ s svojo državo — ZSSR — in blokom socialističnih držav, ki jo obdajajo — socialističnim taborom. Naslednji »ešalon« svetovnega socializma so socialistične države, ki zaradi takšnih ali drugačnih razlogov (še) niso članice tabora, vendar pa skupaj z njim sestavljajo tako imenovano socialistično skupnost. Nato pridejo komunistične partije v kapitalističnih državah in državah v razvoju, za njimi pa še dokaj amorfna množična osvobodilnih, naprednih in drugih »pozitivnih« gibanj, ki so v bistvu rezerva socializma ali tudi samo njegov občasni taktični zaveznik. V tej piramidni strukturi svetovnega socializma je povsem jasno, da pripada odločilna vloga KPZS in ZSSR in da so vsi ostali »dejavniki« le dopolnilo te politike, ki je pravzaprav edina in ena sama politika razvoja svetovnega socializma.

Popolnoma jasno je, da je tak pogled povsem nesprejemljiv za vsako partijo ali gibanje, v širšem smislu pa tudi državo in narod, ki hoče biti politični subjekt. Tu so bile korenine spora — ali, če hočemo tudi »razkola« — med KPSZ in KPJ, pozneje med KPSZ in KP Kitajske in zdaj med KPSZ in evrokomunističnimi partijami. Tu je »razkol« preprosto nujen in neizbežen, kajti gre za tako nasprotujoče si osnovne interese, da resničen, vsebinski kompromis ni mogoč.

To je en — lahko mu rečemo v nekem smislu »zunanji« — vidik konflikta med KPSZ in evrokomunizmom. Drugi, prav tako ali še pomembnejši vidik, pa je »notranji« vidik. KPSZ gradi svojo notranjo in zunanjo avtoriteto na doktrini, da so za graditev socializma v vsaki družbi odločilne skupne in splošne zakonitosti socialistične graditve, ne pa sicer obstoječe specifičnosti.

Zgled edine pravilne poti in edinega pravega modela socializma sta spet KPSZ in ZSSR, ki imata poleg prvenstva v uresničitvi prve zmagovite

socialistične revolucije seveda tudi največ izkušenj, pa tudi največ moralnih in materialnih sredstev za graditev in obrambo socializma — ne le svojega. V zadnjem času — prav od pojava evrokomunizma dalje — se običajno ne govori več toliko o eni sami poti in enem samem modelu, ampak o »realnem socializmu«. To je izraz, ki ga je v politično terminologijo najprej začel javno vnašati Vasil Bilak, so ga pa takoj sprejeli tudi sovjetski in bolgarski avtorji. Z njim označujejo socializem v Sovjetski zvezi in drugih članicah tabora, torej socializem, ki obstaja, ki je, ki je realen, v nasprotju s socializmom, o kakršnem govorijo nekatere partije, ki niso na oblasti (zahodnoevropske), torej s socializmom, ki ne obstaja, ki ga ni, ki ni realen. Razlika med »pravim« (sovjetskim) in »nepravim« (revizionističnim, maoističnim, evrokomunističnim itn.) socializmom ter med »realnim« in »neobstoječim« socializmom seveda ni velika in v resnici gre dosti bolj za novo izrazoslovje kot za novo vsebino.

Doktrina o enem samem modelu seveda ne dopušča strpnosti do »nacionalnih«, »regionalnih« in drugačnih poti in modelov, skratka izključuje vsakršen pluralizem. Glavna slabost te doktrine je, da je praktično skoraj ni mogoče prilagajati stvarnosti in da nujno vodi v najostrejši konflikt v vsakim drugačnim modelom. To je vzrok, da teoretske in praktične razlike med KPSZ in drugimi partijami nikoli niso obstajale na ravni polemike, razprave ali celo tekmovanja, ampak so vselej dobile oblike najostrejših konfliktov in »razkolov«. V sporu s KPJ in Jugoslavijo leta 1948 KPSZ in ZSSR nista zmogli nobene prave polemike, ampak sta morali iti na »izključitev« in popolno zanikanje socialistične narave politike KPJ, v sporu s Kitajsko KPSZ preprosto zanika, da je politika KPK kaj drugega kot odklon od socializma, v češkoslovaškem primeru ni šlo za poskus graditve drugačnega socialističnega modela, ampak preprosto za restavracijo kapitalizma, ki jo je bilo treba preprečiti (v tem primeru je bilo to pač mogoče) z oboroženo silo; zdaj ob evrokomunizmu prav tako ne gre za nov socialistični poskus, ampak zgolj za »pomeščanje« zahodnoevropskih partij. Za politiko, ki svojo avtoriteto gradi na doktrini o enem samem pravnem modelu socializma, je vsakršen pluralizem nesprejemljiv in nevaren. To je nadaljni vzrok, ki preprečuje, da bi razlike med KPSZ in evrokomunizmom ostale na ravni polemik in razprav, ampak jih neogibno sili v »razkol«.

Začetek javnih polemik

Razvoju dogodkov v smeri »razkola« se preprosto ni bilo mogoče izogniti, čeprav si ga očitno ni želela nobena stran. Toda kompromis ni bil mogoč; če je za evrokomunistične partije seveda popolnoma sprejemljiv, oziroma celo nujen pluralizem poti v socializem in modelov socialističnih družb, vključno seveda s sovjetsko, je na drugi strani to za KPSZ

nesprejemljivo, ker spodbija temeljno doktrino o eni poti, enem modelu. Pač pa bi se KPSZ verjetno lahko — vsaj za nekaj časa — odrekla javnim polemikam, oziroma napadom in obsodbam evrokomunizma, če bi bila tudi druga stran pripravljena sprejeti »molčečo lojalnost« do KPSZ in ZSSR; to pa je spet nemogoče, kajti evrokomunistične partije so tako v političnem spopadu s svojo nacionalno buržoazijo kot pri širjenju svojega vpliva in povezovanju z drugimi levimi silami prisiljene tako rekoč dnevno dokazovati svojo neodvisnost, samostojnost, izvornost in drugačnost od že obstoječih poti in obrazcev — vse to pa je nemogoče dokazovati brez kritičnih sodb o sovjetski teoriji in praksi, k čemur jih med drugim ne prestando spodbujajo in izzivajo tudi domača buržoazija in celo potencialni zavezniki na levici.

Prva velika javna polemika Vzhod—Zahod v evropskem komunističnem gibanju je bil 25. kongres KPSZ februarja in marca 1976. Beseda evrokomunizem tedaj sicer še ni bila izrečena, toda vrsta zahodnoevropskih partij je v svojih pozdravnih govorih povsem jasno in nedvoumno povedala, da ne sprejema sovjetske poti in obrazca, bilo je dosti govora o političnem pluralizmu, demokratičnem socializmu, osebnih svoboščinah itn. Prav tako je bilo z druge strani veliko opozoril o spoštovanju proletarskega internacionalizma in nevarnosti antisovjetizma, kar sta bili in sta ostali glavni gesli, pod katerima s sovjetske strani poteka akcija proti evrokomunizmu. Toda imen posameznikov ali partij tedaj v Moskvi še niso javno izrekli.

Naslednji javni spopad je bila berlinska konferenca evropskih komunističnih partij, konec julija 1976. Priprave nanjo so trajale skoraj dve leti in v tem času so se nasprotja že povsem jasno izkristalizirala. Berlinska konferenca je bila v bistvu zadnji poskus, da bi našli kompromis in nekakšen modus vivendi, ki bi preprečil neprijetni javni razkol. KPSZ je z njo skušala uveljaviti politiko »molčeče lojalnosti« in je z govorom L. I. Brežnjeva sama dala najlepši zgled, kako si to politiko zamišlja. Brežnjev je sicer seveda branil vse temeljne sovjetske postavke, toda bil je skrajno pomirljiv do drugih, izogibal se je vsakršnim kritikam in obsodbam. To je bil obrazec, kako preprečiti javen razkol.

Toda vodilne zahodnoevropske partije ponujene oljkove vejice niso mogle sprejeti; nesoglasja so bila tedaj že splošno znana vsej evropski politični javnosti in notranjepolitični položaj zahodnoevropskih partij je bil tak, da bi po vsej verjetnosti zapravile dobršen del rastočega vpliva in zaupanja v svojih deželah, če bi tedaj pristale na politiko molčeče lojalnosti. Carrillo, Berlinguer in Marchais so bili ostrí; Španec je skorajda s posmehom govoril o zastarelih gledanjih na mednarodno komunistično gibanje kot na cerkev in na Moskvo kot na Rim, Italijan je preprosto povedal, da vzhodnoevropski sistemi niso primerni in sprejemljivi za visoko razvito zahodno Evropo, Francoz je govoril o socializmu francoskih

barv in odkrito kritiziral nekatere vidike sovjetske zunanje in notranje politike . . . Predstavniki nekaterih manjših zahodnoevropskih partij, na primer britanske, belgijske, švicarske, danske, švedske, so bili sicer manj ostri, a vsebina njihovih nastopov je bila prav tako »evrokomunistična« in za sovjetska ušesa tudi antisovjetska. Zahodnoevropski komunisti so v Berlinu prvič javno uporabili za svojo politiko izraz evrokomunizem.

Po berlinski konferenci je bil razplet še hitrejši. Na Vzhodu je kmalu postalo jasno, da kompromis ni uspel in da je bila konferenca pravzaprav le nova spodbuda evrokomunizmu za še hitrejši razvoj in širjenje z velikih partij tudi na skoraj vse manjše zahodnoevropske partije. Napadi na evrokomunizem so postajali vse pogostejši, pri čemer je prednjačil češko-slovaški tisk, toda še vedno so bili zaviti v posplošeno frazeologijo o revizionizmu, oportunistu, antisovjetizmu itn. Prvi, ki je z imenom javno napadel evrokomunizem in vodilne zahodnoevropske partije, je bil Todor Živkov decembra 1976 v mednarodni reviji Problemi miru in socializma. Sledila je vrsta novih ostrih napadov, ki so prihajali v glavnem iz Češko-slovaške, Bolgarije in — toda od tu še vedno posredno — Sovjetske zveze.

Kvalitetno nova faza v sporu med evrokomunizmom in KPSZ se je začela 23. junija 1977. Tega dne je ugledna sovjetska zunanjepolitična revija Novoje vremena objavila redakcijski uvodnik z naslovom »V nasprotju z interesi miru in socializma v Evropi«. Članek je posvečen kritiki Carrillove knjige *Evrokomunizem in država*; v bistvu je brezkompromisna in brezprizivna obsodba Santiaga Carrilla, vsa evropska politična javnost pa ga je takoj brez pomislekov ocenila tudi kot izjemno oster napad na evrokomunizem v celoti. Novost te poteze je bila v tem, da je bil tokrat prvič z imenom imenovan eden izmed voditeljev evrokomunizma, in to z metodo in v duhu, ki ga kratko malo razglaša za nasprotnika in izključuje iz nekakšne fiktivne organizacije mednarodnega komunističnega gibanja.

Za vzorec tega obračuna navedimo odlomek iz omenjenega članka:

»Trebaja priznati, da S. Carrillo dovolj jasno formulira svoje pojmovanje 'evrokomunizma'. Objektivna analiza tistega, kar je v njegovi knjigi rečeno o tem vprašanju, navaja k temule sklepu: ta termin (ali ta pojem) avtor uporablja in brani s temile cilji:

Prvič zato, da bi komunistične partije evropskih kapitalističnih držav postavil proti komunističnim partijam v deželah socializma.

Drugič zato, da bi oklevetal realni socializem, to je dežele, ki so že zgradile novo družbo, predvsem Sovjetsko zvezo.

Tretjič zato, da bi zavrgel vse tiste sklepe evropskih komunistov, do katerih so prišli skupno, da bi zavrgel cilje boja za interese delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, za stvar miru demokracije in družbenega napredka, ki so jih komunisti skupaj zastavili. Vsem tem sklepom in ciljem postavlja nasproti povsem drugačen program, v bistvu program, ki ne vodi

samo h krepitvi razdeljenosti Evrope na nasprotujoča si vojaška bloka, ampak še več — h krepitvi agresivnega pakta NATO.

Najbrž niso potrebni kakšni posebni dokazi, da bi doumeli, kako tak pristop ni v skladu ne z interesi miru ne z interesi socializma.«

Ves članek je napisan v tej metodi in duhu, ki se odrekata vsakršni analizi in dokazovanju, ampak nizata obtožbo za obtožbo. Tak prijem je sploh značilen za določen način razčiščevanja, ki je praviloma vselej zgrajen na obrazcu: sodnik in tožnik (v eni osebi) proti obtožencu, ki povrh nima pravice do javne obrambe. S tem seveda še zdaleč nočem reči, da Carrillu in njegovim idejam ni kaj očitati, ali da z njim ni mogoče polemizirati in ga kritizirati. Nasprotno, tako s Carrillom kot z evrokomunizmom v celoti je mogoče zelo vsebinsko polemizirati in to z najrazličnejših izhodišč in stališč. Toda ko obravnavamo odnose med evrokomunizmom in KPSZ, je pač treba ugotoviti, da doslej prave polemike ni bilo, ampak je bila uporabljena le metoda obsojanja in izključevanja. Tako je bilo že v jugoslovanskem in kitajskem primeru in se zdaj v evrokomunističnem primeru spet ponavlja.

Reakcije na napad na Carrilla so bile med zahodnoevropskimi partijami zelo ostre. Zavrnila ga je ne le španska KP, ampak tudi vse ostale evrokomunistične partije, čeprav z različnimi stopnjami odločnosti in ostrine. Eden glavnih očitkov sovjetski strani je bil, da ni sposobna polemike, ampak se zadovoljuje z neresničnimi in nedokazanimi obtožbami. Kot tipičen primer reakcij med zahodnoevropskimi komunisti navedimo odlomek iz komentarja glasila švedske leve partije komunistov (Ny Dag, 8. julij 1977):

»Odrpta in svobodna razprava med komunističnimi partijami o strategiji socializma je nekaj, kar mi pozdravljamo. Samo po sebi se razume, da mora v taki razpravi sodelovati tudi sovjetska partija in pri tem odkrito izražati svoja stališča. Toda članek, objavljen v listu Novoje vremena, žal ni tak, da bi omogočil konstruktivno razpravo.

Mišljenja, ki jih je izrekel Carrillo, so opisana — rečeno najblajše — karikirano. Voditelj španske partije je obsojen kot antisovjet in sovražnik socialističnih držav. Članek spominja na bulo o ekskomunikaciji, namesto da bi bil prispevek k razpravi. Toda minili so časi, ko je bilo svetovno komunistično gibanje monolitno v svoji enotnosti in ko so bila lahko prepovedana nesoglasja. Tisti, ki tega ne razumejo, se izpostavljajo nevarnosti, da bodo resno škodovali potrebnemu internacionalističnemu sodelovanju.

Danes ni komunistične internacionale in nobenega vodilnega centra. Sodelovanje med partijami poteka na prostovoljni osnovi in ob strogem spoštovanju neodvisnosti in pravice vsake partije, da samostojno ustvarja lastno politiko. Ta načela so bila izrecno poudarjena na lanskoletni konferenci evropskih komunističnih partij v Berlinu.«

Članek v Novoje vremena je bil take vrste in vsebine, da je terjal izrekanje in opredeljevanje. Najbrž ni treba posebej poudarjati, da nikjer niti za trenutek ni bilo dvoma, da članek izraža uradno oceno sovjetske partije. S tem člankom so polemike med evrokomunizmom in KPSZ dosegle točko, ko je nevtralnost postala nevzdržna. Sicer pa je bil očitno tudi eden izmed namenov članka, da spodbudi izrekanje in nekakšno »preštevaje«. To se je res tudi takoj začelo. Če je bil eden izmed namenov članka tudi spodbuditi morebitna notranja razhajanja v vodilnih evrokomunističnih partijah, potem je treba reči, da v tem ni uspel. CK španske partije je praktično soglasno (z enim vzdržanim glasom, pa še ta je bil vzdržan zato, ker je menil, da je odgovor premalo oster) zavrnil vse kritike v članku v Novoje vremena in izrekel popolno zaupnico Santiagu Carrillo. Pri tem je posebno pomembno, da je tako resolucijo predlagala predsednica KPŠ Dolores Ibaruri skupaj s še nekaterimi uglednimi starejšimi voditelji KPŠ, o katerih je bilo slišati špekulacije, da morda ne podpirajo v celoti Carrilla in njegove politike. Sam napad na Carrilla in predvsem metodo sta prav tako odločno zavrnila tudi KP Francije in KP Italije; nobenih znakov ni, po katerih bi bilo mogoče soditi, da je to povzročilo kakšne večje notranje težave.

Pač pa tega ni mogoče reči za nekatere manjše zahodnoevropske partije, kjer je po berlinski konferenci prišlo do hudih spopadov med evrokomunističnimi in tradicionalnimi (prosovjetskimi) skupinami znotraj partij. Tako se je na primer v Švedski levi partiji komunistov oblikovala posebna skupina, ki se ne strinja z evrokomunistično usmeritvijo večine. Do podobnih težav je neposredno po članku v Novoje vremena prišlo v belgijski KP. V britanski KP pa je prišlo celo do formalnega razkola; skupina nezadovoljnežev, ki vodstvu partije očitajo, da je »kapituliralo pred antisovjetizmom«, je sredi julija ustanovila lastno Novo komunistično partijo. Kolikor je znano, razcep ni dobil širše podpore med članstvom, toda za britansko KP, ki ima okrog 40.000 članov in je bila zadnji dve leti v relativni ekspanziji, je to vendarle neprijeten udarec. Sovjetski napad na evrokomunizem je na splošno povzročil težave manjšim zahodnoevropskim partijam, ki niso uveljavljene in zasidrane kot nacionalne politične sile in so zato veliko bolj izpostavljene tujim pritiskom in vplivom, predvsem seveda tradicionalnemu vplivu sovjetske partije. Ofenziva proti evrokomunizmu je tako nedvomno dosegla določen uspeh, vendar v glavnem le med manjšimi zahodnoevropskimi partijami, pri katerih je ali povzročila notranje težave ali zavrla razvoj evrokomunistične miselnosti.

Toda pomemben odmev je ta ofenziva imela (in seveda še ima) tudi med vzhodnoevropskimi partijami na oblasti, v socialističnem taboru. Omenili smo že, da je evrokomunizem za sovjetsko partijo ne samo politično in idejno nesprejemljiv, ampak tudi — ali celo predvsem — nevaren zgled za druge partije, med njimi one v socialističnih državah. Vsakršno

utrjevanje samostojnosti in neodvisnosti katerekoli partije ali skupine partij širi prostor in možnosti za vsaj relativno neodvisnost in samostojnost partij v socialističnem taboru, kjer je eden tako rekoč izvernih in permanentnih konfliktov nasprotje med obstoječim modelom odnosov v taboru in težnjami posameznih partij po večji samostojnosti in neodvisnosti. Evrokomunizem objektivno deluje erozivno na monolitnost in disciplino v taboru. Zaradi tega je druga plat sovjetske ofenzive proti evrokomunizmu dejansko namenjena znotrajtaborski rabi. Na to dejstvo zgovorno in zanimivo opozarjajo njeni odmevi med članicami tabora.

Ze nekajkrat smo omenili, da sta bili bolgarska in zlasti češkoslovaška partija med prvimi in najostrejšimi kritiki evrokomunizma. Glede na njun položaj in vlogo v taboru je to logično in zakonito. Obe partiji sta bili edini iz tabora, ki sta ne le takoj povzeli članek iz Novoje vremena, ampak dali tudi originalne prispevke, ki napadajo Santiaga Carrilla in evrokomunizem sploh. Obenem sta ti dve partiji edini, ki sta ravnali povsem skladno z duhom sovjetske ofenzive. KPČ je pri tem celo precej prestopila meje, ki jih je začrtal članek v Novoje vremena, saj je tednik CK KPČ Tribuna v prvi julijski številki krilatice evrokomunističnih partij o »socializmu nacionalnih barv« izenačil s hitlerjevskim nacionalnim socializmom.

Na Poljskem in v DR Nemčiji so odmevi na to polemiko razmeroma umirjeni. Partijski tisk v obeh deželah je ponatisnil članek iz Novoje vremena, bilo je tudi nekaj lastnih odmevov, ki lojalno podpirajo sovjetska stališča, vendar v njih ni niti sledu češkoslovaške ali bolgarske zagnanosti in želje, da bi dali še svoj originalni prispevek polemiki, oziroma bolje rečeno, napadom na evrokomunizem.

Zelo zanimive so madžarske reakcije, ki zbujajo pozornost, že odkar se je v politični javnosti začelo govoriti o nesoglasjih med KPSZ in zahodnoevropskimi partijami. Kmalu zatem, ko je Todor Živkov kot prvi Vzhodnoevropski voditelj javno napadel evrokomunizem, je Janos Kadar med uradnim obiskom na Dunaju pozitivno govoril o tem istem evrokomunizmu in čez nekaj mesecev ponovil tako oceno še med obiskom v Rimu. Madžarski tisk je še v obdobju posrednih polemik v bistvu podpiral evrokomunistične partije in njihovo politiko, na objavo članka v Novoje vremena pa je reagiral povsem presenetljivo. Članek je partijski Nepszabadsag sicer ponatisnil, toda obenem je navedel tudi Santiaga Carrilla, ki je sovjetski napad v celoti zavrnil, in objavil tudi izjavo Giancarla Pajetta, ki se seveda prav tako ne strinja s sovjetskim napadom na Carrilla. Že po objavi članka v Novoje vremena je partijsko glasilo Partelet objavilo daljši članek namestnika načelnika v mednarodnem oddelku CK MZDP Gyule Horna, posvečen politiki zahodnoevropskih partij. Madžarski partijski funkcionar ocenjuje njihovo politiko in dosežke vseskozi pozitivno, izhajajoč iz temeljne postavke, da so zahodnoevropske partije dolžne samostojno določati taktiko in strategijo svojega boja in da vsebino njihovega boja določajo okoliščine, v kakršnih delujejo.

Madžarska reakcija ni presenetila z vsebino — saj je dobro znano, da je madžarska partija močno zainteresirana za čim večjo stopnjo samostojnosti in neodvisnosti in zato podpira vse, kar lahko deluje v tej smeri — ampak predvsem s tem, da se je tako jasno in nedvoumno opredelila za evrokomunistično stran in v bistvu proti sovjetski ofenzivi. Mednarodni položaj madžarske partije namreč ni tak, da bi si kaj takega lahko zlahka privoščila. Sicer pa se je kmalu izkazalo, da je bila tako neprikrita opredelitev za zahodne partije bržda preveč zaletava. 24. julija je Nepszabadsag objavil članek načelnika mednarodnega oddelka pri CK MZDP Janosa Berecza, ki je kritično spregovoril o evrokomunizmu in o samem Santiagu Carrillu. Poanta njegovega članka je v bistvu sovjetska teza, da morajo biti zahodnoevropske partije lojalne do KPSZ in tako imenovanih skupnih interesov in ciljev komunističnega gibanja, vendar je povedana zadržano, brez pretirane ostrine. Ta članek je ponatisnila moskovska »Pravda« in s tem je bila vsaj formalno tudi madžarska partija vključena v krog istih partij iz tabora, ki delijo sovjetske ocene.

Spet poseben primer je reagiranje romunske partije. KPR, ki se med taborskimi partijami edina povsem javno in odkrito zavzema za samostojnost in neodvisnost vsake partije in nasprotuje hegemonističnemu modelu odnosov med partijami, je bila seveda od vsega začetka na strani evrokomunističnih partij. Vsakršna krepitev neodvisnosti katerekoli partije ali skupine partij je v Bukarešti vselej sprejeta kot neposredna podpora romunskim prizadevanjem, ne glede na to, ali se KPR strinja s politiko tiste partije, oziroma skupine partij, ali ne. V romunskem primeru seveda ni bilo nobenega dvoma, na kateri strani bodo romunske simpatije in podpora, in res je romunski partijski tisk, nekajkrat pa tudi sam Nicolae Ceausescu, ves čas posredne in neposredne polemike med KPSZ in evrokomunizmom dajal vso podporo pravici sleherne partije, da povsem neodvisno in samostojno sklepa in odloča o svoji politiki in da sama izbira svojo pot boja za socializem. Naravnost demonstrativen višek pa je romunsko stališče dobilo zadnje dni julija, ko je Nicolae Ceausescu v Bukarešti sprejel Santiaga Carrilla, imel z njim zelo prijateljske pogovore in izrekel vso podporo njegovi politiki.

Vsa ta različnost odmevov v samem taboru seveda daje prav ocenam, da je bila KPSZ prisiljena začeti javno ofenzivo proti evrokomunizmu tudi zaradi razmer znotraj tabora, ker sam pojav evrokomunizma deluje na tabor centrifugalno in spodbuja močno prisotne, čeprav pogosto prikrita težnje taborskih partij po neodvisnosti in samostojnosti. Tako je pojav evrokomunizma dejansko že presegel okvire odnosov med KPSZ in zahodnoevropskimi komunističnimi partijami; vzburkal je celotno mednarodno komunistično in delavsko gibanje, povzročil, da sicer stalni spopad med hegemonističnimi in avtomističnimi težnjami znotraj tega gibanja spet dosega eno svojih kulminacij in odprl polemiko o domala vseh postavkah teorije in prakse komunističnih partij in odnosov med njimi.

DUŠAN PIREC

K Emmanuelovi obravnavi socialističnega projekta v dezintegriranem svetu*

V razmerah, ko je novo še vedno največkrat nedoumljivo — čeprav se prebija že skoz vse pore včerajšnjega, se porajajo številne teorije (čeprav v pretežnem številu niso niti originalne), ki poskušajo pojasniti, kaj se dogaja v svetu. Med te poskuse lahko uvrstimo tudi A. Emmanuela. In prav kritični osvetlitvi njegovega koncepta je namenjen ta prispevek. Najprej bomo poskušali predstaviti teoretično-metodološko izhodišče avtorja in njegovo pojmovanje preobrazbe sveta in nato podati naš kritični pogled na ta stališča.¹

I

1. Ko se avtor loteva analize družbenih odnosov v sodobnem svetu, izhaja — kot vse kaže — iz »paleo-marksizma«, po katerem je razvoj proizvodnih sil »odločilna determinanta zgodovine«. Odnose v proizvodnji potemtakem določa stopnja razvoja proizvodnih sil. V skladu s tem tudi razrednega boja ni moči razumeti zunaj »ekonomske infrastrukture družbe«.

* K stališčem, ki jih je A. Emmanuel podal v svojem referatu na mednarodni tribuni »Socializem v svetu«, Cavtat, 26. 9. do 2. 10. 1976. Ta referat je bil objavljen z naslovom »Socialistični projekt v dezintegriranem kapitalističnem svetu« v revijah Socijalizam, 11/1976, Teoriji in praksi, 4/1977, Questions actuelles du socialisme, 9/1976 in Mednarodni radniški pokret, 2/1976.

A. Emmanuel je doktor sociologije in direktor oddelka za raziskovanje mednarodnih odnosov na univerzi Paris I. Je eden najbolj uglednih teoretikov za ekonomske odnose med razvitimi in nerazvitimi deželami. Njegova knjiga je bila dvakrat natisnjena v Franciji in prevedena v več jezikov; izšla je tudi v Jugoslaviji (Nejednaka razmjena, Komunist, Beograd 1974). Razen tega je objavil tudi več člankov (»White settler colonialism and the myth of investment imperialism«, New Left Review, May-June 1972; »Le prolétariat des nations privilégiées participe à l'exploitation du Tiers monde«, Le monde, 11 novembre 1969), kot tudi knjigo z naslovom *Le profit et les crises, Une reproche nouvelle des contradictions du Capitalisme*, Maspero, Paris 1974.

¹ Ob vsakem ponovnem prebiranju njegovega prispevka sem naletel na vse večje težave zaradi nekoherentnosti njegovih idej in tudi zaradi teoretične nedoslednosti. Prav zaradi tega sem moral tu in tam uporabiti tudi njegovo knjigo *Neenaka menjava* (I, II).

Glede na tako stališče poda avtor »ekonomistični profil tega sveta«, še preden nam ponudi svojo vizijo socialističnega projekta. Poglejmo, kako je avtor zarisal profil sveta.

Razvoj in nerazvitost sta med seboj tako organsko kot funkcionalno odvisna pojava. *Nihil obstat*. Pri tem je sporno to, da je center prav toliko preveč razvit, kakor je periferija nerazvita.² Ta razdelitev na preveč razvit center in na nerazvito periferijo pa »ni teoretična nujnost (!) kapitalističnega proizvodnega načina, marveč ena njegovih zgodovinskih sprememb«. ³ Glede na to, da so industrijske dežele toliko preveč razvite kolikor so neindustrijske dežele nerazvite, »delavci nekaterih dežel niso več dajalci vrednosti, marveč njeni prejemniki«, oziroma narodi razvitih dežel lahko danes porabijo toliko več dobrin zato, ker jih drugi porabijo malo ali premalo.⁴

Tretje avtorjevo stališče izhaja formalno-logično z drugega stališča. Avtor namreč sodi, da ni možno kakršnokoli materialno izenačevanje od zgoraj. Kajti če bi neki »socialistični in bratski sistem . . . (hotel) homogenizirati človeštvo in izenačiti življenjski standard«, bi moral, po mnenju Emmanuela, ekspropriirati ne le kapitaliste, marveč bi moral »oškodovati tudi velike dele delavskega razreda industrializiranih dežel — pač glede na obseg presežene vrednosti, ki si jo danes ti deli prisvajajo«. Če je temu tako, potem seveda ne more biti govora niti o solidarnosti delavskega razreda centra s periferijo, marveč le o antagonističnih odnosih. Iz tega avtor sklepa, da so dandanes revolucionarna potencia samo nerazvite dežele.

2. Po Emmanuelu poteka prelivanje vrednosti iz nerazvitih v razvite dežele prek mehanizma neenake menjave. Sam pojem neenake menjave oblikuje Emmanuel tako, da izhaja iz mobilnosti kapitala v mednarodnih razsežnostih in iz imobilnosti delovne sile. Mobilnost kapitala pripelje do ustvarjanja poprečnih profitnih stopenj, imobilnost delovne sile pa deluje glede na večje ali manjše nacionalne razlike v plačah v nasprotni smeri.⁵ In prav zaradi teh razlik med neenako razvitimi deželami kapitalističnega svetovnega trga (zlasti med blokom razvitih in blokom slabo razvitih) reproducirajo — po Emmanuelu — odnosi blagovnega kapitala neenako menjavo (nizke mezde določajo nizke kvalifikacije, zaradi česar nekvalificirana delovna sila potiska iz nerazvitih dežel stroje, medtem ko visokokvalificirana delovna sila v razvitih deželah potiska iz svojih vrst nekvalificirano delovno silo.⁶ Ta proces zagotavlja hkrati z gibanjem kapitala in

² V dokaz tej tezi navaja avtor trditve, da so Združene države Amerike in Švedska to, kar so, samo zato, ker drugi to niso (sic!).

³ S tem da postavlja črto med teoretično potrebo in zgodovinske spremembe meče avtor v isti koš teoretično-metodološki in zgodovinski pristop k problemu.

⁴ Podobno temu A. G. Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Penguin Books, London 1971, str. 95.

⁵ Ta teza je pri Emmanuelu dobila poseben kategorični izraz *organski sestav delovne sile*.

⁶ Marx je dejansko govoril o »zgodovinskih potrebah« delavskega razreda, da bi s tem poudaril, da je reprodukcija delovne sile družbena kategorija in potemtakem tudi spremenljiva

odnosov menjave reprodukcije eksploatacije v svetovnih razsežnostih« (*Neenaka menjava*, II, str. 254).

Poglejmo še to, kako avtor razlaga stališča druge internacionale o težnji izenačevanja stopenj razvoja. A. Emmanuel je namreč razdelil razvoj kapitalizma na dve fazi. Prva faza zajema obdobje nekako do druge polovice XIX. stoletja, druga pa se tedaj začne. Za prvo fazo je značilno — na notranjem področju — postopno pojemanje volje za naložbe, kar je posledica nezadostne elastičnosti notranjega povpraševanja, ki je rezultat relativne kosolidacije dohodkov na ravni, ki je blizu biološke reprodukcije delovne sile; na mednarodnem področju pa odliv kapitala in tehnologije v tedaj nerazvite dežele, da bi se s tem zavrlo tendenčno upadanje profitne stopnje. Toda v drugi fazi je prišlo do naglega naraščanja mezd, kar avtor enači z neproduktivno porabo (sic!). Zaradi tega se začneja po avtorjevem mnenju proces spreminjanja pogojev za akumulacijo v mednarodnih razsežnostih — povečevanje notranjega povpraševanja v deželah centra — in sicer hkrati z obstojem prostrane periferije. In prav obstoj periferije naj bi — zaradi delovanja mehanizma neenake menjave — omogočil blažitev dveh neugodnih učinkov zvečevanja dohodkov v centru (rast cen in zmanjševanja svetovne profitne stopnje).⁷ Zaradi tega se prepad med razvitimi in nerazvitimi deželami pogloblja. Ker pa »delavci nekaterih določenih dežel niso več dajalci viška vrednosti, marveč prejemniki«, se celotni delavski razredi nekaterih dežel spreminjajo v »delavsko aristokracijo na zemlji«. To je — po mnenju avtorja — »tisto, kar ustvarja nepremagljiv antagonizem med centrom in periferijo«.

3. Toda Emmanuel se ne omejuje le na teoretično-metodološko stran problema, marveč izvaja iz tega tudi svoj pogled na perspektive družbene preobrazbe tako v centru kot tudi na periferiji. Poglejmo si to njegovo vizijo, oziroma kako si to novost razlaga. To je pomembno tudi zato, ker se pojavljajo bolj ali manj podobni pogledi na ta problem (na primer A. G. Frank, P. Baran, Samir Amin, skupina okoli »Forum tretjega sveta«, M. Piatier, F. Fanon in drugi).

Ker izhaja iz teze o aristokratskem statusu delavskega razreda kapitalističnega centra, je Emmanuel mnenja, da ni moči predpostavljati *in ceteris paribus*, da bi bil ta razred s stališča »interesov mednarodnega

veličina v času in prostoru. Emmanuel pa trdi, da vrednost delovne sile ali potrebno delo v razmerah obstoja svetovnega trga ni individualna (tj. nacionalna) vrednost porabnih dobrin, marveč družbena, tj. svetovna vrednost (II, 257). Kajti ura dela po storilnosti, kvaliteti in strokovnosti je povsod samo ura dela. Zato ne more ustvariti niti večje niti manjše vrednosti.

⁷ Da bi empirično dokazal svojo tezo, navaja avtor za primer razvoj ZDA. Ker pa je pri tem uporabil metodo impresionističnega izražanja, bi lahko rekli, da avtor ne pozna dovolj zgodovinskih dejstev o razvoju ZDA (glej na primer o tem: W. Jennings, W. Hoffman, H. Jäger, I. P. Rioux R. Dupriez, K. Kuske, E. Bogardt, R. Higgs idr.), pa tudi drugih dežel (npr. J. Clapham, Ph. Deane and W. A. Cole, Tugan-Baranovski, S. G. Strumilin, Lenin, W. O. Henderson, W. Rapard, R. Cameron, H. Rosovsky, H. J. Habbakur, M. Levy-Leboyer, R. Rimplinger, J. T. Berend and G. Rankl idr.); tako *via facti* odklanja marksistični teoretično-metodološki način lotevanja problema.

proletariata še vedno revolucionarna potencia«. ⁸ Po njegovem mnenju tudi delne ali dokončne zmage tega delavskega razreda proti kapitalu v centru z vidika tega interesa »niso obvezno revolucionarne«. ⁹ Zaradi tega je potrebna »radikalizacija socialnih bojev v centru, se pravi ponovna proletarizacija delavskih množic«. ¹⁰ To pa je, po mnenju Emmanuela, »Sama po sebi odvisna od akcije periferije«. Kako to uresničiti? Tudi za to je Emmanuel našel rešitev. Po njegovem mnenju bi zadoščalo, če bi dežele proizvajalke surovin ravnale s štirimi ali petimi strateškimi surovinami tako, kakor so ravnale dežele proizvajalke nafte. Da pa se ne bi ponovila situacija z naftnimi dolarji (ko je uspelo razvitim deželam, da izpeljejo reciklažo pretežnega dela dolarjev, ki so pritekali iz naslova povečane cene nafte), bi po mnenju avtorja zadoščalo, če bi te dežele uveljavile »ustrezno centralno planiranje«. To bi spet ustvarilo »možnost ponovne proletarizacije . . . delavski aristokracij teh dežel — z revolucionarnimi perspektivami, ki jih taka možnost prinaša«.

Seveda je izredno težavno odgovoriti na sleherno trditev, ki ne temelji na nekem teoretično konsistentnem konceptu ali vsaj na zgodovinski praksi. To seveda ne pomeni, da ne bi bilo treba zvišati cen surovin, ki jih dežele v razvoju izvažajo, marveč samo, da bodo morale te dežele razen drugega tudi v tem primeru uvažati tehnologijo in znanje, ne glede na to, ali imajo centralni plan ali ne. Na drugi strani se postavlja vprašanje — ali tudi ob predpostavki, da delavski razred participira v eksploataciji nerazvitih dežel, lahko že samo povečanje cen surovin, ki jih te dežele proizvajajo, in pa centralno planiranje, pripeljeta do reproletarizacije delovnih množic v razvitih deželah, kakor si zamišlja Emmanuel. To si je res težko zamisliti — če ne zaradi drugega — vsaj zaradi logike solidarnosti cen *i ceteris paribus* v mednarodnih ekonomskih odnosih. Kajti analize procesa samodestrukcije odnosov kapitala, ki jih vsebujejo zakonitosti njegovega samooplojevanja, se ni mogoče lotevati zunaj celote odnosov, tako kot tudi ni mogoče narave *notranjega* razvoja posamezne dežele poistiti s to celoto. Drugače si ne bi mogli pojasniti niti francoske revolucije, niti oktobrske revolucije, niti naše revolucije.

Poglejmo, kako Emmanuel zarisuje perspektive socialistične revolucije na periferiji. Ker po njegovem mnenju revolucionarnega stanja ne ustvarja stopnja eksploatacije, »marveč objektivna nezmožnost sistema, da bi razvil proizvajalne sile«, se avtor sprašuje, ali je tretji svet zrel za revolucijo. Tako zastavljeno vprašanje ima smisel »le tedaj, če upoštevamo pospešen razvoj, razvoj dohitevanja«. Tak razvoj pa ni uresničljiv po kapitalistični poti, marveč le po socialistični poti, in to samo na široki fronti celotnega tretjega sveta. Pri tem socialistično pot avtor enači z obsegom in

⁸ Prim. L. Basso, »Revolucija u središtvu i na periferijama kapitalizma«, Politička misao, 2/1970.

⁹ Prim. I. Stojanović, »Tri teze o protivrečnosti savremenog kapitalizma«, Gledišta, 1/1975.

¹⁰ Emmanuel, se zdi, enači proletarizacijo in pavperizacijo.

strukturo investiranja, oziroma *mutando mutandis* z obsegom in strukturo porabe, kar pa spet terja tak sistem centralnega planiranja, v katerem »bo prihajalo do naraščanja sektorja proizvodnje sredstev za proizvodnjo prav po zaslugi stagnacije ali celo nazadovanja sektorja, ki proizvaja porabne dobrine«. Ob tem se zastavlja predvsem vprašanje, ali tak koncept ustreza razmeram, v katerih so dežele v razvoju. Na drugi strani pa gre v tem primeru nedvomno za Stalinov koncept ekonomskega razvoja v socializmu, katerega teoretično zasnovo je podal že Tugan-Baranovski, za tamkajšnje razmere pa prilagodil Preobraženski. Sicer pa sta o tem konceptu že izrekla svojo sodbo tako teoretična misel kot tudi praksa. Kolikor se namreč zanemarjajo objektivne zakonitosti (tu gre predvsem za delovanje zakona vrednosti in iz tega izvirajoče težave, s katerimi se spopada socializem v svoji afirmaciji v praksi), se voluntarizem v planiranju (in s tem tudi v politiki) neizbežno spopada z danostjo, ki usmerja tokove v neželeno smer. Na drugi strani pa zoževanje tehnologije na »tekna« (tj. zgolj na tehniko) v bistvu siromaši Marxovo misel, ker se s tem *in extremis* enači pojem socializma s proizvodnimi sredstvi. Kajti preden ne pride do sprememb v samem tkivu proizvodnih odnosov, bi bilo težko govoriti o socializmu kot o dokončanem procesu. Šele če obravnavamo proizvodne odnose v tej luči, lahko najdemo zvezo med razvojem proizvodjalnih sil in spreminjanjem lastniških odnosov v procesu preobrazanja proizvodnih odnosov.

II

Zdaj pa pogledjmo, koliko sta njegovo načenenjanje problema (in tudi artikulacija) v skladu z marksističnim teoretično-metodološkim izhodiščem.

a) Začnimo z Emmanuelovimi ključnimi opredelitvami. Po njegovem mnenju delavski razred industrializiranih dežel *eksploatira* delovne množice nerazvitih dežel s tem, da participira na dohodkih, do katerih pride na podlagi *neenake menjave*.

Emmanuel v svojih prizadevanjih, da bi odkril zakonitosti formiranja »mednarodne vrednosti« in prelivanja bogastva iz nerazvitih dežel v razvite dežele, zagovarja stališče, da prihaja do tega prelivanja kapitala iz nerazvitih v razvite dežele zaradi razlik v mezdi kot odločilnem dejavniku *neenake menjave*. Zaradi tega je zanj proces transformacije vrednosti v proizvodno ceno danes tudi kvalitativna sprememba. Sámó proizvodno ceno definira (kar spominja na neoklasični teoretični koncept) kot »vsoto nagrad dejavnikov« (II, 211).¹¹ To naj bi izhajalo iz pravice do udeležbe

¹¹ Po neoklasičnem konceptu je vsak faktor proizvodnje, kot je znano, »nagrajen« v skladu s svojo relativno redkostjo in po marjinalnem prispevku k proizvodnji. Dobrene stopajo v mednarodno menjavo glede na svoje prednosti, ki izhajajo iz komparativnih proizvodnih stroškov vsake dežele in iz intenzivnosti povpraševanja po nekem proizvodu (H. Stackelberg, *Grundlagen der theoretischen Volkswirtschaftslehre*, Tübingen. Zürich 1951; J. Hicks, *A theory of Economic*

v primarni delitvi ekonomskega proizvoda družbe (I, 35) že na podlagi poprej doseženih pogojev (II, 210).¹²

Ali je teoretično-metodološki koncept v skladu z marksističnim? Marx je na več mestih celostno razčlenil predpostavke, iz katerih izhaja njegovo obravnavanje proizvodnje vrednosti na mednarodni ravni.¹³ Oglejmo si, katere so te predpostavke:¹⁴

— stopnja presežne vrednosti v neki deželi je toliko večja (torej je toliko večja tudi eksploatacija dela), poprečna profitna stopnja (ne masa profita) pa toliko nižja, kolikor je dežela bolj razvita — in ne narobe (str. 1264, 1274, 1334—35, 1354 itn.);

— razlike v poprečni intenzivnosti dela med različnimi narodi modificirajo uporabo zakona vrednosti na »različne nacionalne delovne dneve. intenzivnejši delovni dan nekega naroda se izraža v večjem denarnem iznosu kot manj intenziven delovni dan drugega naroda«. (str. 461);

— stopnja presežne vrednosti se v mednarodnih razsežnostih ne izenačuje glede na *različno stopnjo eksploatacije* (podčrtal D. P.) v okviru posamičnih dežel (str. 1197, 1258);

— izenačevanje profitne stopnje v mednarodnih razsežnostih ni prevladujoča tendenca, ker se profitne stopnje med posameznimi deželami bolj ali manj razlikujejo, tega pa zaradi manjše mobilnosti kapitala in delovne sile ni moči kompenzirati med deželami, marveč le znotraj posameznih dežel (str. 1258, 1264, 1285); zato so razlike v profitnih stopnjah za njihovo blagovno menjavo indiferentna okoliščina (str. 1285);¹⁵

— dve deželi lahko zamenjujeta blago v vse večjem obsegu, pri tem pa ne bosta imeli enakega dobička. »Ena izmed nacij si lahko neprestano prisvaja del preseženega dela druge nacije, ne da bi ta dobila za to kako nadomestilo; razlika je le v tem, da tu mera ni ista kot pri menjavi med kapitalistom in delavcem (Grundrisse, Penguin Books, London 1973, str. 872; podobno »Teorije o presežni vrednosti«, III, str. 82);

History, Oxford Univ. Press, 1969; J. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, II. zv., Informator, Zagreb 1975; M. Byé, *Relations économiques internationales*, Dalluz, Paris 1959, idr.).

¹² Transformacijskega problema se bomo dotaknili le posredno, ker ga spis, ki je predmet naših kritičnih pogledov, ne obravnava. Razen tega terja teoretični oziroma praktični koncept minulega dela teoretično osmišljanje, in sicer skoz prizmo celostnih samoupravnih proizvodnih odnosov. Kajti četudi minulo delo ne proizvaja vrednosti, pa omogoča proizvodnjo vrednosti (Temelji svobode, str. 9, 311). Če je temu tako, potem ni mogoče zanemariti tudi njegovih učinkov na produktivnost dela (O. Niitamo, G. Bombach, G. Reuss, J. Kendrick idr.). Morda bi lahko teoretična analiza transformacijskega problema k temu kaj prispevala. Toda glede na to, da je to vendarle samo domneva (ki bi jo bilo treba dokazati ali zanikati), se zdi, da bi morala jugoslovska teoretična misel temu problemu posvetiti mnogo več pozornosti kakor doslej. Zato bomo poskušali sprožiti razpravo o transformacijskem problemu v enem izmed prihodnjih člankov.

¹³ Pravzaprav bi težko trdili, da gre tu sploh za predpostavke *stricto sensu*, če upoštevamo, da so te rezultat njegovih *raziskovanj* kapitalističnih odnosov, v katerih je zunanja trgovina samo en segment celote.

¹⁴ Če ni naveden kak drug vir, so strani v oklepajih iz *Kapitala*, BIGZ, Beograd 1975.

¹⁵ A. Emmanuel (*Neenaka menjava*) meni (podobno kot Ch. Palloix, *L'économie mondiale capitalisme*, I. Maspero, Paris 1971, str. 117 in dalje), da je način formiranja stopnje profita na mednarodnem tržišču analogen tistemu na nacionalnem trgu.

— na svetovnem trgu vlada konkurenca (str. 188, 1231); svobodna konkurenca je »svoboden razvoj pogojev kapitala in samega kapitala kot procesa, ki te pogoje neprestano reproducira...« (K. Marx, »Temelji svobode«, Naprijed, Zagreb 1974, str. 277);

— končno opozarja Marx tudi na dvosmerno in protislovno razmerje med zunanjo trgovino in profitno stopnjo. Na eni deluje zunanja trgovina na tendenco zviševanja profitne stopnje zaviralno, ker pospešuje akumulacijo, na drugi strani pa prispeva k zmanjševanju variabilnega kapitala v odnosu do konstantnega kapitala in s tem k upadanju profitne stopnje (1334—35); »Teorije o presežni vrednosti«, II, str. 338).

Potemtakem imajo vse dežele udeleženske menjave določen profit (tj. korist). Seveda dobivajo dežele z višjo organsko sestavo kapitala (in na njeni osnovi), z večjimi proizvodjalnimi silami dela prek mednarodne trgovine tudi več dela za manj dela. Tako prihaja do prerazporeditve skupnega svetovnega presežnega dela v korist ekonomsko razvitejših dežel. Do tega prelivanja prihaja neodvisno od prelivanja, katerega vir sta uvoz oziroma izvoz kapitala (tako imenovana primarna eksploatacija kot specifična oblika mednarodne eksploatacije), kot tudi neodvisno od prisvajanja, katerega temelj sta kolonialna ali nekolonialna eksploatacija. Potemtakem se kažejo razlike med nacionalno in mednacionalno vrednostjo blaga v njihovih cenah, še preden stopi v fazo menjave, razlike so torej pogoj menjave, ne pa njen rezultat. Seveda se te razlike pokažejo šele v menjavi, kar ustvarja vtis, kot da so rezultat menjave. Toda če uporabimo Marxovo logiko, potem cene samo odsevajo odnose v proizvodnji. Če je tako, potem se teoretično gledano, vrednost blaga v mednarodni menjavi določa na podlagi stopnje produktivnosti dela v okviru svetovnega trga, na katerem dobi vsaka dežela ekvivalent, sorazmeren mednarodno družbeno priznanemu delu.¹⁶ Glede na to je Marxovo pojmovanje neenake menjave v diametralnem nasprotju z Emmanuelovim konceptom.¹⁷ S tega vidika je težko agrumentirano zagovarjati tezo o antagonističnih odnosih med delavskim razredom kapitalističnih dežel in nerazvitimi deželami. Resnici na ljubo naj povemo, da Emmanuel poudarja, da eksploatacije sicer ne uvršča v »sfero menjave«, marveč »da jo izraža celota procesa reprodukcije kapitala, v katerem se odigrava prilaščanje vrednosti prek menjave blaga« (II, 227), zaradi česar so »industrializirane države lahko povzročile pavperizacijo« (II, 118). Toda eno je verbalno izrekanje o

¹⁶ V realnem življenju dejansko prihaja do odstopanj zaradi vključevanja določenih organizmov v proces mednarodne menjave. Zaradi tega tudi prihaja do neenakosti med vsoto cen in vsoto vrednosti. To pa seveda ne razveljavlja marksističnega teoretičnega koncepta.

¹⁷ »... industrijska premoč povzroči tudi premoč v trgovini. V nasprotju s tem pa v pravem manufakturnem obdobju izhaja industrijska premoč iz trgovine« (Kapital, str. 665).

Glej tudi M. B. Brown, *The Economic Imperialism*, Penguin Books, Harmondsworth, str. 71, 231 idr.

bistvenih določilih, drugo pa teoretično-metodološki postopek pri njihovem opredeljevanju.¹⁸

Toda s tem o temi eksploatacije, katero je implicitno ali eksplicitno sprožil Emmanuel (in ne samo on), še ni vse povedano.¹⁹ Znano je namreč, da je začel Marx analizo prav z enostavno blagovno proizvodnjo, in to ne zato, ker bi bila ta identična s kapitalistično proizvodnjo, marveč da bi, izhajajoč iz temeljne celice kapitalistične reprodukcije dokazal, kje, kako in kdo ustvarja vrednost in presežno vrednost v teh družbenih odnosih. Zaradi tega je možno enostavno delo (s tem pa tudi Marxov koncept vrednosti in eksploatacije) pojmovati samo v okviru njegovega celotnega koncepta. In če je temu tako, potem kakršnakoli diskusija o odnosih eksploatacije med različnimi sloji delavstva samo zamegljuje Marxov teoretični koncept eksploatacije, saj postaja sicer ločnica med posameznimi družbenimi razredi nejasna.²⁰ Marx namreč ni imel nekega delavca za eksploatacijo že zato, ker je prejemal celo desetkrat večjo mezdno kot na primer neki nekvalificirani delavec, ker je izhajal iz tega, da je učinkovitost tega delavca v eni uri desetkrat večja kot učinkovitost nekvalificiranega delavca. Če bi pa izhajali iz Emmanuelovega koncepta, bi lahko ugotavljali, da je del zaposlenih hkrati pripadnik eksploatairanega razreda in pripadnik eksploatacijskega razreda (eksploatacijo do tistih, ki prejemajo nižjo mezdno in eksploatacijo od tistih, ki razpolagajo s proizvodnimi sredstvi). Toda če upoštevamo celotnost Marxovega koncepta (se pravi, da je pravi vir eksploatacije v proizvodnih odnosih), potem lahko govorimo samo o razredih, ki so si nasprotni glede na položaj, ki ga imajo v procesu proizvodnje vrednosti.²¹ Povsem točno je, da so v določenih razmerah pripadniki nekaterih družbenih slojev, ki po svojem socialnem položaju ne pripadajo kapitalističnemu razredu, iz mnogoterih razlogov objektivno v privilegiranem položaju glede možnosti doseganja strokovnih kvalifikacij — v primerjavi z nekaterimi drugimi sloji. Prav tako je povsem nespodbitno, da izhaja družba (tako v teoretičnem kot tudi v praktičnem smislu) za njihovo izobraževanje več kot za tiste, ki te možnosti nimajo. Končno je nespodbitno tudi to (kar izhaja tudi iz prve ugotovitve), da tako stanje reproducira socialne neenakosti na podlagi dela (poudarjamo, na podlagi dela). Toda prav tako nespodbitna je tudi nasprotna teza:

¹⁸ Teško se je znebiti vtisa, da njegov teoretično-metodološki prijem v mnogočem spominja na tiste teoretike, ki politično ekonomijo reducirajo na znanost o menjavi vrednosti (tj. katalaktiko). To je napeljalo številne avtorje, da so Emmanuela uvrstili (posredno ali neposredno) med teoretike, ki dajejo v analizi težišče pojavnim oblikam (Ch. Bettelheim, A. Szymanski, Olivier, I. Stojanović idr.).

¹⁹ Temu identično stališče zastopa tudi C. Wizcaecker (*Modern Capital. Theory and the Concept of Exploitation*, Kyklos, 2, 1973, str. 245—282).

²⁰ Še več, lahko bi rekli, da spominja Emmanuelov teoretično-metodološki koncept eksploatacije na teorijo socialne stratifikacije. V tem primeru gre za teoretični koncept, ki je zasnoval diferencijo dužbe na enem ali na več kvantitativnih obeležjih (več o tem glej: V. Cvjetičanin, *Klase i klasna struktura savremenog društva*, Školska knjiga, Zagreb 1974, str. 57 in dalje, zlasti pa str. 60—61).

vzporedno z razvojem se zvečuje tudi število tistih, katerih pouk se podaljšuje. Drugače povedano, poprečno družbeno potrebni delovni čas za izobraževanje in usposabljanje kadrov se podaljšuje, in to vzporedno z vse večjo specializacijo in s procesom potiskanja delavca iz neposredne proizvodnje. Res je tudi, da se v ta proces vključuje vse večji del socialno zaostalih slojev, zaradi šesar se, gledano kot proces, vzporedno z ravniyo razvoja dežele zožuje tudi razpon v mezdah.²² Končno je res tudi to, da so delavska in sindikalna gibanja v razvitih kapitalističnih deželah zagotovila vsem, ki se preživljajo od mezde (v tem primeru mislimo z mezdo vse prejemke, ki jih dobivajo na podlagi dela), določeno socialno varnost in določene pravice (izdatki na podlagi tako imenovanih »Social cost«). Toda glede na to, da ti izdatki niso v nikakršni funkciji z višino mezde posameznega delavca (gledano seveda na makro ravni), potem bi bilo povsem upravičeno predpostavljati, da bo analiza pokazala, če se držimo take logike razmišljanja, da tudi delavci z nižjimi mezdami v tem smislu eksploatirajo delavci z višjimi mezdami. Povsem očitno je, da je eno in drugo absurd. Marx ni mogel iti po tej poti že zaradi tega, ker je po njegovem mezda odvisna variabla, ne pa neodvisna, kot pri Emmanuelu. Zato je Marx izhajal iz lastninskih odnosov v družbi (eni razpolagajo samo s svojim delom, drugi pa s kapitalom v materializirani ali v tekoči obliki). Zatorej lahko v pogojih privatne lastnine kot vladajoče oblike lahko govorimo le o odnosih med razredi že zaradi tega, ker se bistveno razlikujejo viri njihovih prejemkov (na podlagi dela in na podlagi lastnine), ne pa tudi o odnosih v okviru razreda. Glede na to opredelitev bi lahko rekli, da se Emmanuelov pristop k eksploataciji *bistveno* razlikuje od Marxovega. V razmerah kapitalistične lastnine zamenjuje Emmanuel odnose med razredi s teorijo o slojih, ki izhaja iz porabe in načina življenja ljudi. Kajti če upoštevamo, kot pravi Marx, zgolj razlike v debelini denarnice, potem so to povsem *kvantitativne* razlike, ki jih lahko uporabimo le za primerjavo med tistimi, ki pripadajo *istemu razredu*. Marx nasprotno poudarja *kvalitativni* prijem, se pravi mesto razreda v načinu delitve (str. 1050, 1145, 1302, 1658, 1869—70 itn. »H kritiki politične ekonomije«, Kultura, Beograd, 1969, str. 227; Marx-Engels-Lenin. »Izbrana dela«, X, Naprijed, Zagreb, 1963, str. 71).²³ S takimi pogledi se v bistvu samo zamegljuje, da je v kapitalizmu odločilen antagonizem med razredi, ne pa protislovja med sloji v okviru enega in istega razreda.²⁴

²² R. Rosdolsky, *Prilog povijesti nastajanja Marxova Kapitala*, Komunist, Beograd 1975.

²³ Seveda v tem procesu proizvodnje življenja ne obstaja popolna substitucija ene vrste dela. z drugim. Zaradi delitve dela je vsak posameznik bolj odvisen od tehnologije kot pa od samega sebe.

²⁴ V nekem smislu imajo identično stališče tudi protagonisti tako imenovanega levega radikalizma. Tudi ti namreč izhajajo *in extremis* od porabe, pri čemer opazujejo razredne odnose neodvisno od lastniških odnosov in neodvisno od konkretno-zgodovinske realnosti. Prav zaradi tega bi se morala naša teretična misel bolj kot doslej ukvarjati s teoretično konfrontacijo s temi stališči. Zlasti zato, ker se ta koncept ne omejuje le na teoretično področje, pa tudi zato, ker ima v svojem izražanju (v končni konsekvenci) mnogo skupnega z desno radikalnim konceptom.

b) O teoretično-metodološki neosnovanosti teze o aristokratskem statusu delavcev v razvitih deželah smo že govorili. Že na podlagi tega bi lahko napravili sklep o Emmanuelovi tezi, da so danes revolucionarna potencia v svetu samo nerazvite dežele.²⁵ Vendar bi morali k temu še nekaj pristaviti.

Teoretično in praktično je dokazano, da se kapital lahko razvija (in eksistira), dokler njegova ekspanzija ni omejena na določen prostor. Prav tako je dokazano, da ta ekspanzija hkrati pospešuje tudi proces njegove samodestrukcije (tako imenovani reverzibilni efekt). Vse to ni sporno. S tem pa teoretično še ni pojasnjeno funkcioniranje kapitala na področju mednarodnih ekonomskih odnosov, niso jasne poti njegove samodestrukcije in tudi ne vloga nerazvitih dežel v tem procesu. Če izhajamo iz tega, da kapitalistični odnosi nastajajo, se razvijajo in (prej ali slej) usihajo predvsem po zaslugi drugih družbenih formacij, bi le težko teoretično razložili sam sistem, njegove razvojne možnosti in njegove meje. Če uporabljamo take argumente, odstopamo od Marxove teze, saj z njimi poudarjamo, da do propadanja odnosov kapitala (v procesu) ne bo prišlo zaradi delovanja njemu lastnih zakonitosti, marveč da so potrebni udarci s strani. Seveda to ne pomeni, da se ta vidik ne prepleta z glavnim vidikom in da ne pospešuje tega procesa. Če ga vključimo v teoretično analizo, je rešitev problema lažja, vendar nam ne omogoča kakih bistvenih novih rešitev. Tudi Marx tega vidika v svoji analizi ni zanemarjal, ni mu pa pripisoval tolikšnega pomena. Analiziral je namreč notranjo logiko kapitalističnih proizvodnih odnosov, izhajal je iz tega, kar je v danih proizvodnih odnosih odločujoče.²⁶ Zato se je analize mehanizma čistega kapitalizma in načina njegovega funkcioniranja lotil tako, da je abstrahiral njegova določena obeležja. Skoz to teoretično optiko je Marx dokazal, da je bistvo protislovij znotraj samega kapitala. Če je temu tako, bo tudi delovanje njemu inherentnih zakonitosti z določenimi pogoji pripeljalo do procesa odpravljanja tega odnosa oziroma do njegove odprave.²⁷ To pa spet pomeni, da se je Marx tega problema lotil z drugačnimi teoretično metodološkimi izhodišč kot Emmanuel.

2. Če je razčiščeno *quod erat demonstrandum* glede Emmanuelovega koncepta, nam preostane še to, da ugotovimo, kaj je določujočega v mednarodnih ekonomskih odnosih, oziroma natančneje: zakaj se še vedno reproducirata nerazvitost in odvisnost.

Če izhajamo iz marksističnega teoretično-metodološkega izhodišča, bi potemtakem lahko rekli, da je dani sistem mednarodnih ekonomskih od-

²⁴ E. Kardelj, *Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi*, Radnička štampa, Beograd 1972, str. 23—24.

²⁵ Ko Emmanuel uporablja zgodovinske primerjave, navaja, da je rimsko cesarstvo propadlo zaradi upadov barbarov. Toda bistvene razloge za to bi kazalo prej iskati v nezmožnosti rimskega cesarstva, da bi absorbiralo — pri takratni ravni tehnologije — tako veliko ozemlje.

²⁶ D. Pirec, »Teorijsko-metodološki pristup NMEP«, *Socijalizam*, 4/1977.

nosov opredeljen z odnosom kapitala.²⁸ To je v bistvu opredeljujoča značilnost enotnega svetovnega trga, v katerem so trgi, posameznih dežel njegovi sestavni deli. S tem tudi delitev dela postane funkcija reprodukcije tega sistema, z njim pa je določeno tudi mesto posameznih dežel (in celo skupin dežela) v razporeditvi svetovne proizvodnje, kar pomeni tudi v menjavi in delitvi. Zaradi tega v prvi fazi tudi izbojevanje politične neodvisnosti ni bistveno vplivalo na spreminjanje ekonomske slike sveta in na enotnost svetovnega sistema reprodukcije kapitala. Kajti taki ekonomski odnosi so se ohranili še vnaprej, čeprav v novih oblikah, vsebovali pa so še mnogo dotedanjih oblik. Zaradi tega se je prepad v razvitosti med razvitimi in nerazvitimi deželami še bolj poglobljajal (absolutno in relativno) — in to kljub prizadevanjem svetovne skupnosti, da bi z različnimi oblikami pomoči (ki v bistvu ni pomoč) ta prepad zmanjšala. In tudi v na novo osvobojenih deželah je sleherno prizadevanje za uresničevanje razvojnih teženj in na njih zasnovanih prizadevanj za ekonomske spremembe na področju proizvodnje in porabe večkrat naletelo in še naleti na velike ovire, ki se kažejo v moči inercije v dotlej formiranem sistemu svetovne reprodukcije kapitala in na njej zasnovane delitve dela.

Do prve svetovne vojne (in v nekem obsegu še desetletje po njej) je dominirala totalnost odnosa kapitala, ki je temeljila na privatni lastnini in privatni iniciativi. Ta totalnost je začela vse bolj in vse hitreje pojemati. Kajti »moderna industrija nikoli ne opazuje in ne obravnava danih oblik procesa proizvodnje kot sklenjen proces«, zato je njena tehnična osnova revolucionarna (str. 430), »rastoča akumulacija vključuje tudi njeno rastočo koncentracijo« (str. 1319, 1343); končno »zmožnost naravnega procesa kapitalistične proizvodnje poraja svojo lastno negacijo« (str. 672) — naraščanje mase sredstev za proizvodnjo.²⁹ Naraščanje te mase pa je spet predpostavka in posledica družbene proizvodnje sil dela (str. 549—50, 443). Zato se vzporedno z ekspanzijo kapitala (v njegovi širini in globini) porajajo in razvijajo elementi lastne negacije — tako v posameznih deželah kot na mednarodnem ekonomskem področju. Vladajoči odnos v mednarodnem merilu (s tem da zajema družbe z različnimi posebnostmi, te posebnosti spreminja in v njihovem okviru ustvarja nove delitve) pripelje tudi do zaostrovanj na notranjem in na mednarodnem področju in s tem do spodjedajaja samega dominantnega družbenega odnosa. V prvem primeru gre za proces zoževanja razredne osnove družbene moči kapitala kot izhodišče za spopad med delom in kapitalom; v drugem primeru pa

²⁸ Brž ko je (in če je) namreč dosežen najvišji razvoj tega odnosa, se pojavlja nadaljnji razvoj (gledano v kontekstu gibanja celote) kot propadanje, in novi razvoj začenja z novih izhodišč kot negacija razvoja dotedanje osnove.

²⁹ Na tej ravni razmišljanja razumevamo s pojmom kapital tisto vrednost, ki prinaša svojemu lastniku (ne glede na to, ali je posameznik, delničarska družba ali država) presežno vrednost, tj. profit kot njeno preoblikovano podobo. S tem kot kapital določen družbeni odnos, za katerega sta blagovna proizvodnja in blagovna menjava zgodovinski predpostavki, da se lahko pojavi, pa tudi predpostavki njegove odprave (Marx, *Kapital*, BIGZ, 1975; *Grunrisse*, Penguin Books, 1973; »Rukopis šeste glave Kapitala«, Pregled, 5—6, 7, 8, 9, 11—12, 1968).

za to, da krepitev svetovnih zvez in medsebojne odvisnosti, internacionalizacija prometa, dobrin, kapitala in idej spremlja hkrati tudi težnja k ohranjanju individualnosti nacionalnih ekonomij, dozorevanje zavesti (do včeraj odvisnih) narodov o *potrebnosti* in možnostih vse hitrejšega procesa odpravljanja odnosa dominacije in eksploatacije. V kapitalističnih družbenih razmerah se poraja iz protislovij med splošno družbeno silo, v katero se kapital spreminja, ter privatno močjo posameznih kapitalistov nad temi družbenimi pogoji proizvodnje razreševanje tega odnosa zaradi »spreminjanja pogojev proizvodnje nasploh, skupnih družbenih pogojev proizvodnje« (str. 1356—57). Na mednarodnem področju pa prihaja do tehle medsebojno odvisnih procesov: razvoj proizvodnih sil spodbuja proces vse večje medsebojne odvisnosti nacionalnih ekonomij, hkrati pa tudi do tega, da se daje prednost strateškim elementom nacionalnih razvojnih politik, ki izvirajo iz zgodovinsko nastalih razlik v vrednosti delovne sile, profitnih stopenj, velikosti države itn.: ekonomski razvoj dežel v razvoju pa je vendar pokazal, da tisti koncepti razvoja, ki so jih prevzeli od razvitejših dežel, tem deželam ne zagotavljajo uresničitve njihovih razvojnih aspiracij v skladu z njihovo vrednostno lestvico; kajti obstoječi mednarodni ekonomski odnosi spreminjajo trgovino, pomoč, investicije, monetarno politiko in tehnologijo v instrumente dominacije razvitih gospodarstev. V celoti tega procesa so se (seveda v specifičnih pojavnih oblikah) porajala in se krepila — skladno z intenzifikacijo procesov — gibanja, ki iščejo *lastna pota* socialne presnove in ekonomskega osvobajanja. Na notranjem področju razvitih dežel se izražajo ti procesi v krepitvi progresivnih gibanj in v iskanju takih družbenih odnosov, ki bi najbolj ustrezali dani deželi — ne glede na to, ali so ti odnosi v skladu s tradicionalno predstavo o socializmu ali pa ne; v deželah v razvoju se ta proces izraža v prizadevanjih gibanja neuvrščenosti, v spreminjanju obstoječih mednarodnih ekonomskih odnosov in vzpostavljanju novih odnosov, ki bodo temeljili na enakopravnosti in vzajemnosti interesov. Ti medsebojno protislovni tendenci vplivata na mehanizem mednarodne menjave, tako v okviru posamičnih ekonomskih grupacij kot tudi med njimi in nerazvitim delom sveta.

Socializem je v dobrem stoletju prehodil pot od teoretičnih postulatov do praktične verifikacije. Na tej poti se je potrjeval (neposredno ali posredno) v različnih oblikah in v različnih metodah družbene akcije in organizacije, se opiral na različne socialne sile ob različnih tipih političnega organiziranja in ob dokajšnji različnosti ideoloških motivacij in intervencij.³⁰ Zaradi tega se je neizogibno širil tudi diapazon njegove vsebine, organizacije in praktične dejavnosti. Zaradi tega bi bilo kakršnokoli dogmatiziranje posamičnih oblik in poti socializma v bistvu zgrešeno (Tito). Zatorej tudi ocenjevanje narave *procesa notranjega razvoja* v določenem

³⁰ Glej tudi K. Kaucki, *Ekonomsko učenje Karla Marxa*, Rad, Beograd 1953, str. 162 in dalje, 221 in dalje.

smislu izključuje, da bi katerokoli grupacijo dežel ali regionov globalno obravnavali kot enotno celoto. Tako obravnavanje lahko namreč pripelje le do splošnih opredelitev, oziroma lahko opozori le na najsplošnejše tenente. V bistvu pa gre za dejavnike, ki narekujejo tem deželam posebne nacionalno-notranje in geopolitične usmeritve. To je brez dvoma odsev prilagajanja občin postulatov obstoječim razmeram v vsaki deželi posebej, seveda pa tudi izraz protislovij v okviru socializma kot teoretičnega pojmovanja in kot prakse. Če bi prišlo z vidika socializma kot svetovnega procesa zlepa ali zgrda do unificiranja notranjih procesov (kar je lahko le teoretska predpostavka, ne pa tudi konkretno-zgodovinska možnost), bi bil tak proces lahko zelo kratkotrajen — če ne zaradi drugega zato, ker bi bistveno zožil področje ustvarjalnega razmaha vsake dežele v graditvi socializma, s tem pa bi pripeljal tudi do nazadovanja v uresničevanju ideje socializma kot svetovnega procesa.

4. Kapital je torej tisto vezno tkivo, prek katerega se *via facti* reproducirajo tako odnosi razvitosti kot tudi odnosi nerazvitosti. In če izhajamo iz Marxove teze, da je kapital kot oblika proizvodnje človeškega življenja hkrati tudi zgodovinska oblika človeške skupnosti, potem je »prava meja kapitalistične proizvodnje sam kapital« (Marx). S tem so dani hkrati tudi družbeni okviri (pojmovani v širšem in ožjem smislu) vira eksploatacije. Kajti . . . »Če je kapitalistični način proizvodnje hkrati tudi sredstvo za razvoj materialne proizvodne sile in ustvarjanje svetovnega trga, ki tej sili ustreza, potem je hkrati tudi stalno protislovje med njegovo zgodovinsko nalogo in družbenimi proizvodnimi odnosi, ki tej nalogi ustrezajo« (str. 1345). V skladu s povedanim torej ne zadošča (gledano z vidika ideologije progresivnosti), če izoblikujemo tako interpretacijo stvarnosti, ki ni nujno že stvarnost sama v vseh svojih segmentih in vseh njenih manifestacijah (čeprav je tudi del te stvarnosti), marveč je treba pokazati, kako ta stvarnost nastaja, kaj določa njeno generiranje na vse višji ravni in kakšne so zgodovinske posledice tega procesa. Kajti po Marxu je vloga proletariata »zavestna udeležba v objektivnih procesih«, pojmovana kot »geschichtliche Selbsttätigkeit«. To je zame bistveno teoretično vprašanje pri osmišljanju poti in načinov za odpravljanje eksploatacije na notranjem in na zunanem področju. V nasprotnem primeru teoretična misel spreobrača navidezno samostojne ekonomske oblike »in njihove navidezne vzroke« v temeljne, bistveno znanstveno determinirajoče zveze, čeprav se resnično giblje le na področju navidezne povezanosti³¹

Prav tako se Emmanuel teoretično-metodološko loti problema. Kajti namesto da bi pojasnil, »kako se proizvajajo ti odnosi, tj. zgodovinsko gibanje, ki jih poraja«, išče pojasnila za vzroke v pojavnih oblikah ter iz teh dela sklepe. Kajti če se podamo na tako pot, potem moramo priti

³¹ M. Britovšek, »Delavski razred — avantgarda — partija (zgodovinski oris)«, Teorija in praksa, 5—6/1977, str. 478; I. Pleterški, »Revolucija in narodi«, Teorija in praksa, 5—6/1977, str. 479—489.

do ugotovitev (do kakršnih je prišel Emmanuel), »da je ekonomski sistem, v katerem živimo, na glavo postavljen svet«. ³² S tem je v bistvu odvrigel tisto, s čimer je analizo začel.

V celoti je za Emmanuelov teoretično-metodološki prijem značilno tole: prvič, temeljni vzroki (s tem pa tudi spremembe) so absolutno pravilni, zaradi tega o njihovi utemeljenosti ni moči dvomiti; drugič, teoretično izvajanje in s tem tudi sklepi izhajajo po logični poti iz teh premis, kar pomeni, da tudi o teh ni moči dvomiti; tretjič, nobene potrebe, da bi teoretično in empirično preverili izhodiščne premise. Očitno gre v tem primeru za ekstremno aprioristično metodo.

Pa vendar moramo Emmanuelu šteti v dobro, da je na teoretičnem področju sprožil razpravo o neenaki menjavi, ko je iskal odgovore na vprašanja, ki jih sedanji čas zastavlja. Toda pokazal je tudi pot, po kateri se v teoretičnem osmišljanju problema mednarodne menjave dobrin in uslug ne bi smeli podati. Še posebej zato, ker moramo upoštevati bogastvo oblik, v katerih se *danes* razvija socializem kot svetovni proces. Ta naloga je torej še vedno pred marksistično mislijo.

III

Če je torej kapital kot družbeni odnos odločujoči dejavnik v mednarodnih ekonomskih odnosih, potem moramo predvsem iskati poti in načine, kako bi ga pospešeno odpravljali. Ali ni ena izmed teh poti tudi boj dežel v razvoju — v okviru gibanja neuvrčenosti — za nove mednarodne ekonomske odnose? Ta boj namreč ne zanikuje stvarnosti v marsičem spremenjenega sveta, toda s to stvarnostjo se ne strinja; s svojimi akcijami spodbuja in pospešuje proces *preraščanja politične potence v neposredno ekonomsko silo* kot osnovo za vzpostavljanje novih odnosov med razvitim in nerazvitim delom sveta — na temelju kompletnejših ekonomskih odnosov in novih oblik komplementarnosti. Prav zaradi tega ima gibanje neuvrčenih v procesu ustvarjanja *novuma* po miroljubni poti izredno pomembno vlogo.

Beograd, avgusta 1977

³¹ »Ne smemo se torej čuditi, da se vulgarna ekonomija počuti povsem doma prav v pojavni obliki ekonomskih odnosov, ki je od teh odtujena in v kateri so ti *prima facie* nesmiselni in povsem protislovni — toda vsaka znanost bi bila povsem odveč, če bi se pojavna oblika in bistvo stvari neposredno pokrivala — in da se ji ti odnosi zde toliko bolj naravni, kolikor bolj je njihova notranja zveza skrita, oni pa dobro znani po poenostavljenem dojetanju« (str. 1814).

³² »Ni možno izhajati iz te ali one izkonstruirane ideje, da bi se s njeno pomočjo zgradil svet, namreč iz obstoječe družbe, da bi se pokazalo, kako ta konstruirana vrednostie, Brž »... ko pa ne opazujemo zgodovinskega razvoja proizvodjalnih odnosov — kategorije so le njihov teoretični izraz — brž ko vidimo v teh kategorijah le ideje, ki so nastale same od sebe, le misli, ki so neodvisne od resničnih odnosov, smo zlepa ali zgrda primorani, da prenesemo izvor teh misli v gibanje čistega razuma« (K. Marx, *Beda filozofije*, Kultura, Beograd 1946, str. 45 in 96).

JANEZ STANOVNIK

Sedem načel nove mednarodne gospodarske ureditve

Predvsem bi želel predlagati splošna načela za uresničevanje nove mednarodne ekonomske ureditve (NMEU). V najkrajših črtah bom skušal skicirati samo sedem takih načel.

Prvo načelo. Menim, da NMEU ne more biti centralistična ureditev — ureditev takega svetovnega gospodarstva, ki bi imela svoj center in svojo periferijo. Dosedanji ureditvi sta bili ureditvi, v katerih je obstajal center in periferija, pa najsi je bil center London ali Wall Street, trilateralna komisija ali pa sveta zveza (Holly Alliance) sedmerice. In celo tedaj, ko se je govorilo o medsebojni odvisnosti, je bila to odvisnost med neenakimi. Toda kar zadeva NMEU, bi moralo biti to dejansko multilateralno, policetrično svetovno gospodarstvo, v katerem bi imela svoje mesto sleherna dežela, velika in majhna.

Drugo načelo, NMEU bi moral biti sistem, ki bi zagotavljal dejanski razvoj, ne pa kot se je dogajalo v preteklosti, da je bil to sistem rasti brez hkratnega razvoja. K temu se bom vrnil kasneje, ko bom to zamisel pojasnil nekoliko širše.

Tretje načelo. O njem je že govoril profesor Jan Tinbergen ter pojasnil, da bi moral biti NMEU tak sistem, ki bi imel pomembne tehnološke *inpute* in sestavine, vendar ne na načelu transfera tehnologije, ne na načelu posnemanja obstoječih tehnologij v razvitem centru, marveč na načelu, da bi moral biti tehnološki razvoj dejansko decentraliziran. Cilj takega sistema bi morala biti potemtakem ustrezna tehnologija in — kot je profesor Tinbergen povsem upravičeno poudaril — transfer znanja, ne pa transfer tehnologije. Tudi o tem bom kasneje govoril nekoliko podrobneje.

Četrto načelo. Načela enakosti najbrž ni treba posebej poudarjati. V začetku sem ga že omenil, reči pa moram, da me statistična enakost niti najmanj ne zanima. Naj omenim poprečno enakost dohodka, ki jo lahko ugotovimo za afriški kontinent, enakost v dohodkih, zračunano kot poprečje med Čadom z 80 ameriški dolarji dohodka na prebivalca in med Libijo s 3.500 dolarji; iz tega ugotovljeno poprečje za celo afriško

celino znaša okoli 800 dolarjev. Teh 800 dolarjev mi ničesar ne pove. Sodim, da enakost ne bi smela biti le statistična, marveč dejanska enakost, enakost v človeškem dostojanstvu.

Peto načelo. Mislim, da bi morala biti NMEU naravnana k razreševanju nekaterih temeljnih problemov naše civilizacije. Eden teh problemov je v tem, kako ponovno vzpostaviti demografsko ravnotežje. To ravnotežje je bilo v svetu porušeno zaradi neenakomernega tehnološkega razvoja. Tudi o tem bom kasneje povedal nekaj več.

Šesto načelo. Mislim tudi (in v tem se povsem strinjam s profesorjem Tinbergenom), da bi morala biti NMEU tudi sistem ekološke konservacije. Ne more biti samo ureditev za našo generacijo, marveč ureditev, ki ima pred očmi tudi usodo prihodnjih generacij. Nikakor ne smemo ravnati po načelu »après nous le déluge« (za nami potop). Na tem planetu samo začasno prebivamo. Za nami bodo prišli drugi; in zato moramo to zemljo zapustiti vsaj v takšnem stanju, v kakršnem jo smo sprejeli od naših prednikov, nikakor pa ne v slabšem stanju.

Sedmo načelo. Nazadnje ni nič manj pomembno to, da bi morala biti NMEU v pravem marksističnem pomenu ekonomska baza za politično in kulturno vrhnjo stavbo, se pravi, zgraditi bi morala temelje za preprečevanje spopadov in za njihovo miroljubno reševanje; v končni konsekvenci bi morala peljati k svetovnemu razoroževanju.

Nova mednarodna ekonomska ureditev se potemtakem rojeva v nekem normalnem dialektičnem procesu revolucije. To ni *deus ex machina*; ne nastaja prek naše subjektivne dialektike. Rojeva se v procesih, ki se odigravajo v stvarnosti. V tem smislu je NMEU sinteza prve negacije, pri čemer mislim na to, da je Brettonwoods klasični kolonialni sistem na določen način negiral. Ta je izčrpal svoje možnosti, in mislim, da moramo zdaj, ko določamo temelje za novi ekonomski sistem, iskati osnove v dosedanjih sistemih, da bi lahko ugotovili, kje smo zdaj in zakaj smo tu, kjer smo.

Dovolite mi, da se zaradi položaja, na katerem sem že več let, lotim vprašanja ustvarjanja NMEU nekoliko drugače kot večina vas. Na to vprašanje gledam z vidika razvitega sveta. Upam, da bodo tudi sklepi, do katerih prihajam, in pa moja osebna razmišljanja pojasnila, zakaj sem malo prej predlagal onih sedem načel NMEU.

Izhajam namreč iz tega, da za obstoječo ekonomsko ureditev ni pomembno samo to, da je zgrajena na vrsti institucij in pravil vedenja. To, kar me v njej veliko bolj zanima, je ekonomska in socialna realnost, ki je odigrala »svojo vlogo« v sklopu tega sistema, podsistema ali modela, ki je bil model starega sistema. Celo mednarodna banka za razvoj ni bila ob nastanku takšna, kakršna je danes, marveč se je postopno transformirala — vendar je po svoje odsevala politično, ekonomsko in socialno stvarnost tega časa. Tako kot so se spreminjale konstelacije ekonomskih moči, tako so se spreminjale tudi institucije. Po mojem mnenju sta za

evolucijo svetovnega gospodarstva v zadnjih treh desetletjih pomembna dva odločilna dejavnika.

Ko smo prišli iz druge svetovne vojne, smo imeli zelo simplificiran, toda značilen položaj: relativno — politično in družbeno — močan delavski razred v razvitem svetu in zelo slabo razvite dežele — proizvajalce primarnih proizvodov, zlasti energije. Ta asimetrija (na eni strani močna pogajalska moč delovne sile v razvitem svetu, ki je pripeljala do zvečanja mezd — ko niso bile večje le v absolutnih, marveč tudi v relativnih zneskih — po drugi strani pa velika zaostalost dežel v razvoju, ki so se prav tedaj osvobajale dediščine kapitalizma) je bila bistvena značilnost celotnega povojnega obdobja. To trditev lahko podpremo tudi s številkami: medtem ko se je zvečala cena energije v zadnjih tridesetih letih, od druge svetovne vojne do leta 1973, v posameznih evropskih deželah za 30 do 40 %, so se zvišale mezde v istem obdobju tudi za 200 in 300 %. To neskladje je imelo močan vpliv na ekonomski razvoj v razvitih deželah in v svetu nasploh. Ker sta bili energija in surovine relativno poceni, delovna sila pa draga, je bila zamenjava delovne sile s kapitalom ekonomsko upravičena. Zato prihaja v razvitih deželah do pospešene rasti kapitalsko intenzivne tehnologije, in sicer tehnologije, ki uporablja velike količine energije — in to po mojem mnenju pojasnjuje marsikaj, kar se je zgodilo kasneje. Prvo vprašanje je bilo: če naj se razvite dežele z veliko uporabo energije intenzivno razvijajo, kako dobiti to energijo, ko pa mezde odnašajo vedno večji del dodatne vrednosti in potemtakem tudi profit na enoto proizvoda upada. Odgovor je bil hiter in zelo enostaven: s povečevanjem obsega proizvodnje je mogoče doseči večji skupni znesek profita tudi ob manjši profitni stopnji. Načelo sistema postaja torej nenehna rast, kajti skoz notranjo rast in mednarodno ekspanzijo se maksimalizira tudi profit, ki je potreben za reinvesticije, te pa so spet nujno potrebne za kapitalsko intenziven razvoj.

Iz te težnje se porajajo večnacionalne družbe, kajti prav tehnologija je eden temeljnih dejavnikov rasti. In kdo je iz osnovnega znanja ustvarjal tehnologijo? To so bili podjetniki vseh večjih kompanij. Kolikor večja je družba, toliko večje so možnosti za znanstvene in tehnološke raziskave. To je bilo bistvo tako imenovanega liberalnega sistema, ki ga je v dobršni meri usmerjalo tudi mednarodno financiranje — kar pa se v tolikšnem obsegu ni dogajalo v dotedanjih sistemih. V tem je pravzaprav vzrok, zakaj so postale večnacionalne družbe mreža osnovnih nosilcev, prek katere je delovala svetovna ureditev. To ni bila deformacija sistema, marveč bistveni in sestavni del sistema samega.

Hkrati je v tem tudi odgovor na vprašanje, zakaj je bil ta sistem bolj internacionalen kot vsi dotedanji. Do tega zadnjega sistema (bretton-woodskega) je obstajala zgodovinska težnja, o kateri so govorili mnogi udeleženci tega zbora in ekonomisti, ki so statistično dokazali, da je stopnja rasti trgovine celo stoletje zaostajala za stopnjo rasti celotne pro-

izvodnje. Proizvodnja je bila vedno pred stopnjo rasti mednarodne trgovine. Po drugi svetovni vojni je prišlo prvič do nasprotne težnje: trgovina gre pred proizvodnjo in to traja domala cela tri desetletja, kar po mojem mnenju pojasnjuje, zakaj je bil ta sistem sistem rasti. Takšen je bil zato, ker je bila glavna skrb v tem času usmerjena k naraščanju proizvodnje in izvozu tehnologije. Zato tudi ne morem reči, da ta sistem ni zagotavljal rasti, statistično celo večje rasti kot v dotodanjih sistemih. Oglejte si podatke za prvo dekada razvoja ali za prvo polovico druge dekade razvoja, pa boste ugotovili, da so po statističnih ocenah planirani zneski doseženi. V 60-letih so dosegle vse dežele v razvoju približno 5 % zvečana rast, medtem ko znaša za prvih pet let druge dekade v celoti ta stopnja približno 6 %. Toda če pogledamo notranjo razporeditev, bomo ugotovili, da v šestdesetih letih v več kot 50 % državah v razvoju ni dohodek po prebivalcu prav nič narastel, ali pa je rast manj kot 1 %. Kljub temu, da je sistem zagotovil rast, zagotovil materialne dobrine, s tem da je omogočil prenos tehnologije iz razvitih dežel v dežele v razvoju, je vendar v teh deželah v razvoju ustvaril le izolirane otoke sodobnega proizvodnega sektorja in ni prežehl celotne družbene strukture teh dežel, ker so bili ti otočki tuje telo v njihovih nacionalnih gospodarstvih. V deželah v razvoju ni prišlo do nikakršne interakcije; nasprotno, priča smo izredno globokemu prepadu med tradicionalnim sektorjem, ki se ni spremenil, ter med sodobnim sektorjem gospodarstva. Po vsem tem, po izkustvu s sistemom, ki je vladal približno tri desetletja, pridemo do sedanjega trenutka, to pa je trenutek krize, krize, ki je iz centra projektirana na celotno strukturo mednarodnega sistema. Zakaj pa je v centru prišlo do krize?

Že prej sem dejal, da je prišlo do tega zato, ker so mezde rasle, managerji (ali če smo odkriti — kapitalistični razred) pa so si prizadevali delovno silo zamenjati s kapitalom. Tako je prišlo do čudnega pojava, da zaposlenost v predelovalni industriji — celo če jo označimo z absolutnimi številkami — zelo počasi narašča. Rast v proizvodnji materialnih dobrin je bila v glavnem dosežena z rastjo produktivnosti. Produktivnost v razvitih deželah, bodisi v ZDA ali pa v zahodni Evropi, je naraščala letno poprečno za 5 %, zaposlenost v predelovalni industriji pa za manj kot pol odstotka na leto. Tako si zdaj glede na nezadostno zaposlovanje v predelovalni industriji zastavljamo vprašanje, kaj storiti z razpoložljivo delovno silo. Delovna sila je preusmerjena v uslužnostne dejavnosti in — kar je najbolj nenavadno — v državne službe, v birokracijo. Imam podatke za ZDA. Od leta 1920 pa do leta 1975 je skupna zaposlenost v industriji te dežele porasla za 71 %, zaposlenost v administraciji pa za 375 %. Delež zaposlenosti v administraciji ZDA je absolutno enak njenemu deležu v uslužnostnih dejavnostih! Delež zaposlenosti v industriji pa je bil v skupnem številu zaposlenih enak deležu zaposlenosti v trgovini.

Tako smo dobili dokaj čudno zvrst socialne strukture industrijske družbe. Dejanski proizvodni sektor, to sta industrija in kmetijstvo —

nima v zaposlenosti največjega deleža, pač pa ga imajo drugi sektorji, uslužnostne dejavnosti in vladne službe; in čeprav je produktivnost v industriji in kmetijstvu močno porasla, skupna produktivnost zaradi bremen neproizvodnih sektorjev upada. Ta pojav je značilen tako za zahodno Evropo kot z ZDA: skupna nacionalna produktivnost upada in to je po mojem mnenju strukturalni vzrok za stalno inflacijo, ki ni prehodne narave, marveč fenomen, ki ima globlje korenine. Zdaj se je seveda treba vprašati, kako se bo razviti svet izvlekel iz tega stanja.

Glede tega bi dejal — to je absolutno samo moje mnenje — da ta pot ne bo lahka niti kratkotrajna. Potrebno bo dosti časa in mnogo naporov; razen tega menim, da je stopnja fenomenalne rasti, ki smo ji bili priča zadnji dve desetletji, stvar preteklosti. Sedanje razprave o tako imenovani kvaliteti življenja, diskusije o izboljševanju človekovega okolja in podobno so samo neke vrste metamorfoze tistega, kar je v industrializiranem svetu pravzaprav vprašanje obstoja. Zaradi tega lahko napovem, da v prihodnosti rast v razvitem svetu ne bo tolikšna, kot je bila v preteklosti. Hkrati s tem se zastavlja vprašanje, kaj bo z deželami v razvoju. Kdo bo dajal spodbude za njihov razvoj, kdo bo spodbude prenašal iz razvitih dežel v dežele v razvoju, če bodo stopnje rasti teh prvih počasnejše in nižje? Pri tem bi želel poudariti to: pokazalo se je, da je predpostavka, po kateri mora temeljiti svetovna rast na prenašanju impulzov (za rast) iz centra na periferijo, napačna.

V pripravah na prvi UNCTAD smo marsikaj gradili na tej podmeni. Vesel sem, ker vidim tu gospoda Santa Kruza, ki je takoj po vojni visoko dvigal zastavo razvoja prek pomoči. Prav tako sem vesel, ker vidim tu tudi gospoda Kitaniya, s katerim sem se skupaj boril za prvi UNCTAD in ki si je prizadeval za razvoj prek trgovine. Moram pa priznati, da zgubljam zaupanje v eno in drugo, v razvoj prek pomoči in v razvoj prek trgovine. Trdno pa verjamem v razvoj, ki se opira na lastne sile. Zato menim, da je temeljna naloga NMEU v tem, da ustvari take okvire za mednarodne odnose, ki bodo omogočili deželam v razvoju, da se razvijajo s svojimi lastnimi silami.

Mislím, da ne moremo ponuditi danes deželam v razvoju večje niti boljše pomoči, kot je ta, da jim ustvarjamo vse pogoje za to, da postanejo dejansko svobodne, da se lahko nemoteno razvijajo — brez številnih ovir, ki jih sedanja ureditev postavlja na pot njihovega razvoja. Menim, da je temeljni kamen NMEU: opiranje na lastne sile in pravica dežel, da se razvijajo v skladu z notranjimi potrebami — ne pa nekakšna univerzalizacija sistema, o kateri dvomijo celo v samem razvitem svetu. (Sprašujem se, zakaj bi dežele v razvoju zdaj ponavljale nekaj, o čemer dvomijo že razvite dežele; tem deželam je potreben razvoj, ne pa rast.) Prepričan sem, da bi morala NMEU temeljiti na takem monetarnem sistemu, katerega podlaga ni zlato iti nacionalna valuta katerekoli dežele. Izkušnje zadnjih let, točneje po letu 1973, kažejo, kaj se lahko zgodi, če svetovni

monetarni sistem temelji na nacionalni valuti ene izmed razvitih dežel. Čeprav so dežele proizvajalke nafte bistveno zvečale bogastvo, so morale to bogastvo kanalizirati v banke, ki funkcionirajo v nacionalni valuti te edine dežele; posledica tega je bila, da je ekonomska moč razvitega sveta postala še večja, kot je bila doslej — vsaj kar zadeva to edino deželo s centralno valuto. Mislim, da bi moral monetarni sistem temeljiti na mednarodni valuti, ki bi jo sporazumno določili.

Na področju finansiranja so med deželami v razvoju tudi take, ki razpolagajo z največjimi viški. Problem je v tem, da je treba te viške kanalizirati v druge dežele — in to prek mednarodnega sistema, v katerem sodelujejo vse dežele v razvoju. Potemtakem to ne more biti pod dominacijo obstoječe ekonomske moči, marveč v okvirih mednarodnih finančnih institucij, ki so zgrajene po demokratični poti.

Kar zadeva trgovino, sem že dejal: sijajno je imeti listo proizvodov, čisto odveč pa so iluzije, da bo ta shema rešila problem razvoja. Tako kot pri preferencialih je 80 % preferencialnih tretmanov, ki zadevajo predelovalno industrijo, odpadlo na 15 dežel. Potemtakem ta shema proizvodov koristi samo tistim, ki razpolagajo s proizvodi za izvoz. Ker pa večina dežel v razvoju nima kaj izvažati, od tega ne bodo imele nobene koristi, in za tiste, ki so v najslabšem položaju, je ta shema brez pomena. Ni torej enega samega zdravila, ki bi lahko odpravilo vse probleme. Seveda so tudi razlogi za to, da se vzpostavi integralni program surovin (proizvodov), da se preferencialni sistem razširi, da se posveti na tokijskih razgovorih mnogo več pozornosti deželam v razvoju.

Kar zadeva tehnologije, ne bi smelo prihajati do transfera obstoječe tehnologije iz razvitega sveta, marveč do transfera znanja ter vzpostavljanja lokalnih tehnoloških institucij v samih deželah v razvoju.

Menim, da so potrebni za zadovoljevanje osnovnih potreb, se pravi potreb ene milijarde ljudi na svetu, ki so na najnižji ravni delitve dohodka in bogastva v svetu, solidarnostni fondii. V te fondie bi se lahko stekalo približno 15 milijard dolarjev, kar je toliko, kolikor porabijo državljani ZDA za šminke, parfume in kozmetiko. To je polovica vsote, ki jo bogate dežele porabijo za reklame. Ta sistem (NMEU) bi moral biti zasnovan na pravih vedenja, ki veljajo za mnogotera področja, bodisi da gre za carine, bodisi za urejanje pravil delovanja večnacionalnih družb ali pa za druga področja; in nazadnje, kot sem že dejal, bi morala biti NMEU povezana tudi z Združenimi narodi.

Prepričan sem namreč, da ustrezno oblikovanje NMEU ni le ekonomski problem, marveč predvsem tudi socialni in politični problem.

Poti in stranpoti razoroževanja v svetu

(Razmišljanje pred osmim izrednim zasedanjem generalne skupščine
Združenih narodov)

Zgodovinska retrospektiva

Od prvih, zgodovinsko dokumentiranih pogajanj o razorožitvi je minilo več kot dvesto let. *Encyclopeadia Britannica* navaja, da je prišlo do prve pobude za zmanjšanje oborožitve med Prusijo in Avstrijo leta 1766 — po končani sedemletni vojni, ko naj bi se deželi odrekli trem četrtinam obstoječih zalog. Mirovna konferenca v Haagu leta 1899 je ustanovila komisijo, ki naj bi proučevala možnosti za omejitev oboroževanja, druga konferenca v Haagu leta 1907 pa je ob udeležbi 43 držav sprejela »priporočila« za razorožitev. Predsednik ZDA Wilson je po prvi svetovni vojni v svojih znanih »štirinajstih točkah« predlagal dogovor o jamstvih za zmanjšanje oborožitve na »minimum, se pravi, do meja, ki še zagotavljajo notranjo varnost«. Osmi člen pakta Društva narodov je obvezoval države članice, da zmanjšajo oborožitev na najmanjši možni obseg, 23. člen pa je uvedel zahtevo po vzajemnem informiranju o oborožitvi, kot tudi to, da je trgovanje z orožjem pod nadzorstvom Društva narodov. Leta 1925 je Društvo narodov ustanovilo posebno komisijo, ki naj bi pripravila mednarodno konferenco o razorožitvi; do konference je prišlo šele februarja 1932, julija istega leta pa se je razšla zaradi sporov med ZDA, Veliko Britanijo, Francijo in Italijo. Te dežele so decembra 1932. leta priznale Nemčiji enakopravnost v oboroževanju: to je bila cena, ki so jo članice Društva plačale za to, da so Nemčijo spet pridobile za pogajanja, ki so se obnovila decembra tega leta in se končala z izstopom Nemčije po prihodu Hitlerja na oblast.

Julija 1932. leta je bil dosežen delni sporazum o razorožitvi, v katerem so bistvena tale določila:

- 1) prepovedani so zračni napadi na civilno prebivalstvo;
- 2) načelno se omejuje število težkih tankov in topništva;
- 3) prepovedana je uporaba kemijskega orožja.

Novembra 1921 je pet držav podpisalo sporazum o omejitvi vojne mornarice; januarja 1930 so se začela v Londonu pogajanja o dovoljeni tonazi vojaškega ladjevja ZDA, Velike Britanije in Japonske. Atlantska listina, ki sta jo podpisala Roosevelt in Churchill leta 1941 določa, da je »oborožitev ZDA in Velike Britanije izredno pomembna, dokler ne bo uresničen širši in stalnejši sistem splošne varnosti«; moskovska deklaracija

cija Združenih držav Amerike, Velike Britanije, Kitajske in ZSSR iz leta 1943 govori o nujnosti, da štiri sile skupaj z drugimi narodi po končani vojni uresničijo sporazum o razorožitvi.

Moč oboroženega sveta

Podatki o izdatkih za oborožitev in vojaške proračune se pogosto razlikujejo, zato bomo navajali več virov. *SIPRI* (The Stockholm International Peace Research Institute) ugotavlja, da so države v lanskem letu porabile za oborožitev in vojaške izdatke 334 milijard ameriških dolarjev (računano po tekočih cenah); v teh izdatkih sta udeležena NATO pakt in Varšavski sporazum s 70 odstotki; v času od leta 1960 do leta 1976 je odpadlo na ti dve organizaciji 85 odstotkov izdatkov v skupni višini 8.000 milijard ameriških dolarjev. Lanskoletni izdatki za oborožitev in vojaške proračune so bili enaki dvema petinama skupnega BNP »tretjega« sveta, bili so dvakrat večji kot BNP vseh afriških držav in štirinajstkrat večji od skupne pomoči industrijskih držav deželam v razvoju. Delež izdatkov DVR za oboroževanje in vojaške proračune se je povečal med leti 1960 do 1976 s 5 odstotkov na 15 odstotkov.

ORBIS (A journal of World Affairs, Spring 1977) ugotavlja, da so se izdatki za oborožitev in vojaške proračune povečali od 222 milijard leta 1965 na 286 milijard ameriških dolarjev leta 1974 (po vrednosti dolarja leta 1973) ali za 28 odstotkov; izdatki NATO pakta so se povečali za 30 odstotkov, izdatki Varšavskega sporazuma za 29 odstotkov, izdatki dežel v razvoju pa za 100 odstotkov. Podobne podatke navaja tudi *ACDA* (U. S. Arms Control and Disarmament Agency) z ugotovitvijo, da se je delež izdatkov za oborožitev in vojaške proračune v času od leta 1965 do leta 1974 v svetovnem BNP zmanjšal od 6,7 na 5,7 odstotkov.

Naglo narašča svetovna trgovina z orožjem. *ACDA* ocenjuje celotno vrednost lanskoletne trgovine z orožjem na več kot 10 milijard ameriških dolarjev, naročila pa naj bi znašala več kot 20 milijard dolarjev. Kar tri četrtine teh prodaj je usmerjenih v prostor dežel v razvoju! Uvoz orožja se je pri DVR v času med 1965—1974 kar podvojil. Vzhodna Azija je uvoz povečala za 11 odstotkov, Afrika za 50 odstotkov, Lantinska Amerika za 256 odstotkov in Bližnji vzhod za 600 odstotkov!

SIPRI dalje ugotavlja, da so ZDA, ZSSR, Velika Britanija in Francija v času od 1950 do 1960 dobavile DVR kar 90 odstotkov težkega orožja. ZDA in ZSSR sta udeleženi v tem izvozu vsaka s 34 odstotki, Velika Britanija s 13 in Francija z 8 odstotki. LR Kitajska je v tem času zmanjšala svoj delež s 6 odstotkov na 2 odstotka.

ACDA ocenjuje vrednost trgovine z orožjem v času med 1966—1975 na približno 70 milijard dolarjev (po tekočih cenah); 60 odstotkov tega orožja so izvozili v DVR. ZDA so udeležene v skupnem izvozu orožja s 50 odstotki (v izvozu v DVR pa s 60 odstotki); delež ZSSR v skupnem

izvozu je 30 odstotkov (od tega sta bili dve tretjini namenjeni DVR). Med deželami v razvoju so bili v tem času tile največji kupci orožja: Iran (za 3.877 milijonov ameriških dolarjev, Egipt (2.780), Južna Koreja (2.452), Sirija (1.905), Irak (1.721), Tajvan (1.696), Indija (1.690), Libija (1.116), Saudska Arabija (1.038), Pakistan (842). Posebno mesto v tem uvozu orožja imajo Južni Vietnam z 8.362, DR Vietnam s 4.420 in Izrael s 4.031 milijoni ameriških dolarjev.

SIPRI poudarja, da je zajela tekma v proizvodnji in prodaji orožja ves svet. *Države namreč upajo, da si bodo z zvečevanjem proizvodnje oziroma z nakupom orožja zagotovile nacionalno varnost, čeprav nas zgodovina uči, da se to še nikomur ni posrečilo.* Prav nasprotno: negotovost glede varnosti se stopnjuje in to vzporedno s tem, da so nacionalna gospodarstva vse bolj obremenjena z vojaškimi izdatki. V zadnjih dvajsetih letih so se letno zvečevali izdatki za oborožitev v svetu za 3 odstotke, na področju DVR pa kar za 10 odstotkov.

Nevtronska bomba — nov premik v oboroževalni tekmi

Oboroževalna tekma *prehaja v novo, zastrašujoče obdobje.* Že obstoječi arzenali jedrskih, kemičnih, bakterioloških in bioloških orožij za množično uničevanje ne zadoščajo več. Nastajajo nove vrste orožij, novi sistemi za množično uničevanje z vse hujšim učinkom. Poleg drugih dejavnikov omogoča to tekmo predvsem razvoj znanosti in tehnologije na vseh področjih, zlasti pa v fiziki, kemiji in biologiji.

Proizvodnja *nevtronske bombe* je v tem procesu nova etapa. Predsednik ZDA Carter je izjavil, da se bo še pred 1. oktobrom leta 1977 odločil glede proizvodnje najhujšega orožja vseh časov. N-bomba uničuje samo živa bitja, v nasprotju z atomsko in hidrogensko bombo, ki uničujeta tudi materialno bogastvo. Atomska in hidrogenska bomba sta uvrščeni med strateška orožja in sta tudi pod mednarodnim nadzorstvom. N-bombo pa je ameriška administracija uvrstila med taktična orožja in jo s tem izvzela iz obstoječih mednarodnih sporazumov. To pa ima lahko zelo resne praktične posledice: medtem ko o uporabi atomske in hidrogenske bombe osebno odloča predsednik ZDA kot vrhovni poveljnik armade, pa lahko o uporabi »taktične« N-bombe odločajo že poveljniki frontnih območij in enot.

Drugi praktični vidik novega orožja je v njegovi relativni cenenosti. Proizvodnja strateškega letala-bombnika B-1, ki lahko vkrca 24 manevrirnih raket, stane približno 100 milijonov dolarjev; za ta denar bi lahko ameriška vojna industrija izdelala 10.000 nevtronskih bomb. Zato svetovni tisk popolnoma upravičeno piše o *najcenejšem orožju za samouničenje.* Ob napovedani proizvodnji N-bombe se vznemirjajo tudi zahodna komunikacijska sredstva. Tako na primer *The New York Times* poudarja, da je »nevarnost nevtronske bombe prav v tem, da je po svojem učinku

manj rušilna in da bi se prav zaradi tega lahko zgodilo, da jo uporabijo — kar pa ne velja za atomsko in hidrogensko bombo. Toda N-bomba le začasno rešuje problem ravnotežja v Evropi; dolgoročna, trajna rešitev je možna le s pogajanjem o zmanjševanju, omejitvi oboroženih sil Vzhoda in Zahoda.

Torinska *La Stampa* piše, da je N-bomba nov proizvod ERDA (Ameriške korporacije za raziskovanje energetike in atomskega orožja), ki nosi oznako »W 70-model 3« in je vključno z jedrsko konico »Lance« tudi orožje z močnim sevanjem. *La Stampa* spodbija trditve Carterja in Pentagona, da je N-bomba »humana«: živa bitja zunaj 400 metrskega radija bodo umirala več mesecev.

Do proizvodnje N-bombe je prišlo zato, ker so ameriške obrambne sile potrebovale orožje z manjšo rušilno močjo, kot pa je hidrogenska bomba (50 kiloton rušilne moči, ki sega celo izven radija osvobojenih nevtronov); N-bomba ima rušilno moč 1 kilotone (in je trikrat močnejša od »Little Boy« oziroma »Fat man«, ki so ju odvrgli na Hirošimo in Nagasaki, vendar pa je tisočkrat šibkejša od 50-megatonske bombe) in uničuje živa bitja v radiju 400 metrov — če je odvržena z višine 100 metrov; žarčenje zajame okolico 1 kilometra.

Nekdanji ameriški obrambni minister Schlesinger trdi, da je N-bomba edina alternativa za klasično atomsko obrambo: uničuje sovražnika, ne uničuje pa tudi njegovega prostora; in ker ima relativno slabotno žarčenje, je možno sovražnikovo ozemlje zavzeti kmalu po uporabi N-bombe. *La Stampa* in celo konservativni *Newsweek* (8. avgust 1977) opozarjata, da bo proizvodnja N-bombe nujno načela nova zaostrovanja v oboroževalni tekmi, zlasti v Evropi, ki je še vedno središnji prostor konfrontacije med Vzhodom in Zahodom — na kar pa nekdanji minister pozablja.

Letno poročilo SIPRI ugotavlja, da jedrsko orožje vse hitreje narašča; kopičenje tega orožja v ZDA in ZSSR je preseglo vsako razumno mejo in potrebo — in to v vojaškem in političnem smislu. Rušilna moč nakopičenega jedrskega orožja (termonuklearnih konic) je dosegla moč 20 milijonov ton trinitrotuloula; skupna rušilna moč taktičnega orožja, kolikor ga je danes razmeščenega v Evropi, je 30-krat večja, kot pa je bila moč vsega orožja, ki so ga uporabili v drugi svetovni vojni ter v vojnah na Koreji in v Vietnamu. Skupna zmogljivost jedrskega orožja konec leta 1976 je znašala 78.589 MWE; svet razpolaga z 173 reaktorji, ki lahko proizvedejo letno 509 bomb; od tega ima Sovjetska zveza 6.616 MWE z 20 reaktorji, ZDA pa 39.590 MWE s 57 reaktorji. Strateški jedrski arzenal ZDA razpolaga z 2.124 sistemi za lansiranje vseh vrst jedrskega orožja (8.500 jedrskih konic); Sovjetska zveza razpolaga z 2.504 sistemi in s 4.000 bojnimi konicami.

Mednarodni inštitut za strateške študije v Londonu ugotavlja v analizi »Vojaško ravnotežje 1977—78«, da imajo ZDA 2.083 medcelinskih stra-

teških raket ter bombnikov z velikim radijem — ter dvakrat toliko bojnih konic kot pred desetimi leti; Sovjetska zveza ima 11.000 medcelinskih raket in raket srednjega dosega s 3.800 bojnimi konicami, katerih število se bo do konca tega desetletja povečalo na 7.500.

SIPRI opozarja na nenehen razvoj taktičnega in strateškega orožja: sodobne manevrirne rakete zgrešijo cilj, ki je oddaljen 2.500 kilometrov komaj za nekaj deset metrov. Ob tem vojaški strokovnjaki napovedujejo, da bo v prihodnosti možna enaka natančnost zadetkov pri ciljnih, ki so oddaljeni 13.000 kilometrov. Posebna nevarnost za mir so tudi sateliti v vesolju; po oceni SIPRI so v času med 1957—1976 izstrelili v vesolje kar 1.386 takih satelitov. Močan napredek vojaške tehnike omogoča, da lahko sedanje navigacijske in geodetske satelite uporabijo tudi za lansiranje, vodenje in usmerjanje projektilov na cilje v vesolju in na zemlji.

SIPRI prav tako ugotavlja, da je pri znanstveno-raziskovalnem delu v vojaške namene zaposlenih več kot 400.000 znanstvenikov in strokovnjakov, se pravi polovica vseh znanstvenikov na svetu. Izdatki za vojaške raziskave dosegajo letno 25 milijard ameriških dolarjev, se pravi, dve petini vseh sredstev, ki so namenjena za znanstveno-raziskovalno delo nasploh in petkrat več, kot jih porabijo za raziskovalno delo v medicini.

Jedrsko politika in razorožitev

Mednarodna skupnost je vse bolj zaskrbljena nad jedrsko politiko vodilnih industrijskih držav, zlasti na področju jedrske oborožitve. Čeprav se jedrske sile formalno izrekajo proti širjenju jedrskega orožja, ravnavo dejansko drugače in neprestano kopičijo jedrsko orožje. Prizadevanja večine držav sveta in OZN, da bi ukrotili nesmiselno oboroževalno tekmo, niso rodila skoraj nobenih sadov. Politiko »proliferacije« izrabljajo za ohranjanje, utrjevanje in širjenje monopola na jedrskem področju — in to ne samo na vojaškem področju, pač pa tudi pri uporabi jedrske energije v miroljubne namene.

Politika ZDA je glede tega odločilni dejavnik. Predsednik Carter je zahteval, da je treba za nedoločen čas odložiti možnost predelave in »reciklaže« plutonija v komercialne namene, preusmeriti program graditve reaktorja tipa »Breeder« in dati prednost reaktorju, ki ne uporablja plutonija; preusmeriti jedrsko tehniko na razvoj alternativnih virov jedrske energije, ki jih ni moči uporabiti za izdelavo jedrskega orožja itn. Nova ameriška administracija zahteva revizijo dvostranskih in večstranskih mednarodnih sporazumov, vključno s tistimi, ki so jih ZDA že podpisale z državami, kupci ameriških jedrskih reaktorjev, med katerimi je tudi Jugoslavija (Krško).

SIPRI zatrjuje, da bodo razpolagale države, ki so danes brez jedrskega orožja, že čez nekaj let z 26 tonami plutonija letno, kar bi omogočilo, da bi lahko izdelale po 50 atomskih bomb vsak teden. Leta 1980 bo svet

razpolagal s 300 do 450 tonami plutonija. Za atomsko bombo, kakršna je bila uporabljena na Japonskem, zadošča že 4 do 5 kg plutonija! Fred Iklé, direktor ameriškega odbora za kontrolo oborožitve, trdi, da ni tehničnih ovir za širjenje jedrskih goriv, ker se učinkovitost nadzora nad izvozom zmanjšuje. Največja ovira pri tem sta izredno draga oprema in visoka tehnologija, ki sta potrebni za proizvodnjo obogatene urana. ZDA in ZSSR imata monopol nad proizvodnjo obogatene urana v komercialne namene, Francija, Velika Britanija in LR Kitajska pa razpolagajo z opremo in tehnologijo za uporabo obogatene urana v vojaške namene.

Predsednik združenja britanskih pravnikov Paul Sighart je v glasilu mednarodne pravne komisije *The Review* izjavil, »da bi uporaba plutonija za proizvodnjo jedrske energije v sedanjih razmerah lahko porušila temelje sodobne družbe. Ni je države na svetu, ki bi lahko nadzorovala njegovo uporabo — razen s skrajnimi policijskimi metodami. Tehnološki postopek je relativno preprost, podatki so že objavljeni in vsem dostopni, kar omogoča zlorabe pri izdelavi atomske bombe.«

Vodilne jedrske sile menijo, da sporazum o neširjenju jedrskega orožja ne štiti v zadostni meri njihovih interesov. Menijo, da sistem jamstev in nadzorstva mednarodne agencije za atomsko energijo ne ustreza sodobnim pogojem in njihovim interesom, čeprav sta sporazum in tudi agencija prav njihova proizvoda. Zdaj terjajo oblikovanje in uresničevanje *drugačne jedrske politike*. Ustanovitev londonskega jedrskega kluba petnajstih držav (maja 1975) je že del te nove politike (članice jedrskega kluba so vse jedrske sile razen LR Kitajske in Indije). Članice so tiste države, ki imajo najbolj razvito tehnologijo in razpolagajo z največjimi finančnimi in materialnimi sredstvi. Klub je bil ustanovljen izven OZN in temelji na blokovski razdeljenosti oziroma na vodilni vlogi obeh supersil. V bistvu je neke vrste mednarodni kartel za sodobne razmere, čeprav se izražajo v klubu med posameznimi članicami tudi različni interesi, zlasti kar zadeva komercialni vidik jedrske energije. Klub diktira enostranske obveze — zlasti državam v razvoju, ki sedanjim mednarodnim sporazumom naspotujejo. Glede tega je zelo značilen govor predsednika Carterja 17. marca v OZN in njegova izjava 7. aprila 1977 glede uresničevanja nove jedrske politike, v katerih namerno dramatizira nevarnost zvečevanja števila jedrskih sil ter s tem dokazuje upravičenost drastičnih ukrepov glede multilateralne in unilateralne kontrole jedrske energije.

Reakcija na napovedano ameriško jedrsko politiko je bila celo pri zaveznicah ZDA, posebej pri Franciji, ZR Nemčiji, Japonski in Braziliji zelo ostra, saj taka politika omejuje suverenost držav glede uporabe jedrske energije v miroljubne namene — in sicer v skladu z najbolj ugodnimi tehnološkimi in finančnimi pogoji. Bonska vlada ima še poseben vojaško-politični interes, da bi neovirano izpeljala svojo »zgodovinsko« kupčijo z Brazilijo; pri tem ne gre le za več milijard dolarjev vreden

posel in za to, da bi si zagotovila surovino — uran iz Brazilije, marveč tudi za možnost, da bi postala ZR Nemčija z uresničenjem tega posla jedrska velesila in da bi s tem porušila obstoječe jedrsko ravnotežje. Brazilija namreč ni podpisnik sporazuma o prepovedi širjenja proizvodnje jedrske energije; to pa ZR Nemčiji omogoča, da uporabi njen prostor za nenadzorovane znanstvene in tehnološke raziskave, vključno z možnostjo za proizvodnjo jedrskega orožja.

Brazilski in pakistanski primer sta v središču pozornosti dežel v razvoju oziroma neuvrčenih držav — saj gre pri tem za omejevanje suverenege odločanja o možnostih hitrejšega gospodarskega razvoja DVR, h kateremu naj pripomore dejanska enakopravnost držav tudi na področju jedrske energije, vključno s prenosom vrhunske tehnologije in opreme; DVR zahtevajo, da jih obravnavajo kot enakopravne mednarodne subjekte, ki so sposobni, da odgovorno sprejmejo mednarodne obveznosti glede uporabe jedrske energije, ki je sestavni del uresničevanja novega mednarodnega ekonomskega reda in sistematičnih prizadevanj neuvrčenih držav v globalnih razsežnostih. V teh razmerah sta monopol majhnega števila držav v proizvodnji jedrske energije ter njihova dominacija nad drugim delom sveta čisto nevzdržna. *V bistvu gre pri tem za novo, sodobno obliko trgovinske vojne z izredno širokimi političnimi posledicami.*

Kardeljeva kritika oziroma analiza jedrske politike vodilnih svetovnih sil, ki je bila objavljena 1. maja letos z naslovom *Prepoved jedrske tehnologije ali prepoved jedrskega orožja*, izraža v bistvu stališče neuvrčenih držav in drugih držav v razvoju do tega izredno pomembnega problema sodobnega sveta in odločilnega dejavnika za hitrejšo premostitev prepada med svetovnim Severom in Jugom. Problem ni v »svobodnem prenosu jedrske tehnologije, marveč v nevarnosti pred neko določeno politiko uporabe jedrske energije«. Jedrske sile vztrajajo namesto pri demokratičnih rešitvah, ki bi ustrezale dolgoročnim interesom vseh držav, pri ohranjanju sedanjega monopola v jedrski tehnologiji, češ, da se je samo tako mogoče izogniti nevarnosti nadaljnega širjenja jedrskega orožja. Dejansko pa se ta monopol spreminja v svoje nasprotje: postaja glavni povod za širjenje jedrskega orožja. Kardelj čisto upravičeno trdi, da so že doslej izdelane bombe veliko večja nevarnost kot pa domneva o prihodnjih možnih bombah. *Vsled tega zahteva politično, ne pa tehnološko reševanje tega problema.* »Neširjenje jedrskega orožja je stvar politike in politične odgovornosti do svetovnega miru, širjenje jedrske tehnologije v miroljubne namene pa je stvar svobode, suverenosti in enakopravnosti vseh držav«.

Odnosi ZDA — Sovjetska zveza in evropska varnost

Moskva očita predsedniku Carterju, da opušča politiko popuščanja napetosti; trdi, da je bila odločitev o proizvodnji N-bombe že sprejeta,

vendar pa da je zaradi taktičnih, političnih razlogov še niso objavili; to pa predvsem zato, da bi zagotovili soglasje pri svojih atlantskih oziroma latinsko-ameriških zaveznikih. Moskva povezuje to odločitev z že sprejeto odločitvijo o proizvodnji manevrskih raket, ki dajejo novo razsežnost v oboroževalni tekmi. Tako kot se predsednik Carter izogiba uporabi izraza »detant«, tako tudi Carterjeva administracija nastopa z novo mednarodno diplomatsko formulacijo »urejeno rivalstvo«. Moskovska *Pravda* piše o porajanju nove ameriške doktrine, ki opravičuje zaostrovanje v oboroževalni tekmi — in to popolnoma v nasprotju s temeljnimi načeli politike detanta. Glede ameriške zunanjepolitične naravnosti pričakuje Sovjetska zveza odpor zahodnoevropskih državnikov, katerim politika konfrontacije ne ustreza, saj se križa z njihovimi prizadevanji za uspešno gospodarsko stabilizacijo.

Informacija iz *Washington Post* z dne 5. avgusta 1977 o spremembi ameriške obrambne politike v Evropi (po kateri bi bile ZDA voljne prepuštni v primeru resnejšega sovjetskega napada tretjino ozemlja ZR Nemčije, katere avtorja sta Roland Ewans in Robert Nowak, je močno vznemirila zahodnoevropske države; agencija TASS je to vest okvalificirala kot provokacijo, ki naj bi preplašila zahodnoevropske zaveznike, s tem pa omogočila Pentagonu bistveno zvečanje vojaškega proračuna in tudi proračuna drugih članic NATO pakta.

V *Foreign Policy* (št. 27, Summer 1977) je objavljen članek Altona Freya z naslovom »Obojestranska in zavarovana strateška zmernost — nadzor«, v katerem analizira vzroke, zakaj je propadla Carterjeva ponudba Moskvi, da bi velesili zmanjšali strateško orožje za 20 do 25 odstotkov. Pri tem poudarja, da je nujno potrebno predvsem definirati skupno strateško doktrino in oceniti njune strateške cilje, kajti »optična in elektronska kontrola lahko posreduje podatke o stanju oborožitve, nikoli pa ne more, kot pravi Fred Iklé, niti najboljša fotografska kamera z višine 15.000 metrov odkriti pravih namer druge vlade«. *Time* z dne 8. avgusta 1977 citira ameriškega sovjetologa Georga Kennana (nekdanjega ambasadorja v Jugoslaviji): »Administraciji se je posrečilo, da je v moskovskih pogajanjih naredila vse mogoče napake, kakor da se v povojnih stikih s Sovjetsko zvezo ni ničesar naučila«. *International Herald Tribune* podobno kot *Foreign Policy* svetuje Carterju, naj se odloči za bolj diskretna pogajanja z Moskvo, kot pa so bile dosedanje razprave v polemičnem tonu. Prav tako naj bi Carter spoznal, da je mnogo bolj potrebna »politika pragmatizma, kot pa politika idealizma« — tudi glede zaščite človekovih pravic in njihovega povezovanja s problemi razorožitve.

Zbigniew Brzezinski, posebni svetovalec predsednika Carterja, je v izjavi za *Business Week* 2. septembra 1977 izjavil, da teži nova ameriška administracija h »globalnim spremembam v konstruktivni zunanji politiki«; med šest prednostnih nalog šteje tudi prizadevanje za obrzdanje oboroževalne tekme. Hkrati je poudaril, da ne bi smeli obravnavati »ame-

riško-sovjetskih odnosov niti kot začetek niti kot konec mednarodnih skrbi. Pritegniti moramo pozornost sveta h globalnim problemom, kot sta jedrsko orožje in spoštovanje človekovih pravic«.

Newsweek z dne 8. avgusta 1977 navaja izjavo predsednika Carterja iz predvolilne kompanje o »nemoralnem businessu in vlogi ZDA kot vodilnem svetovnem trgovcu z orožjem, o cinični in nevarni trgovini z orožjem itn.« *L'Express* z dne 14. avgusta 1977 citira v članku »Prodaja orožja predsednika Carterja (s podnaslovom: Ni lahko uskladiti moralnih načel s političnimi interesi) Carterjevo predvolilno obljubo: »Ne moremo biti hkrati najbolj aktivni bojevniki za mir v svetu in največji trgovci z orožjem«; navaja pa tudi njegovo izjavo, ki jo je dal potem, ko je že postal predsednik: »Odslej bodo prodaje orožja v zunanji politiki ZDA le izjemna dejanja« — in njegovo drugo izjavo: »ZDA bodo že leta 1978 zmanjšale izvoz orožja«. Praksa pa vendar kaže, da si nova administracija razlaga politiko prodaje orožja kot »business as usual«; Carter sam napoveduje nove prodaje orožja.

Moskovska *Pravda* je v članku »Problemi neproliferacije in jedrskega izvoza« z dne 22. decembra 1976 glede uvajanja ostrejših ukrepov za nadzor intranfer jedrske tehnologije navedla zelo podobna stališča, kot jih imajo ZDA (Sovjetska zveza je članica londonskega kluba). Hkrati pa v članku akademik Arbatov ostro polemizira z nasprotniki politike detanta in z vojno historijo Pentagona. »Temeljna razlika med ZDA in ZSSR je v različnih pristopih k oboroževalni tekmi. Medtem ko zagovarja Sovjetska zveza stališče, da je možno v sodobnih razmerah zagotoviti mir in varnost le s političnimi sredstvi, se pravi z izboljševanjem mednarodnega položaja in s poglobljanjem politike detanta, z omejevanjem oborožitve itn. vidijo ZDA varnost, plačano za kakršnokoli ceno, le v premoči ameriškega orožja«.

Za Sovjetsko zvezo je značilno to, da želi politični detant dopolniti tudi z detantom na vojaškem področju, kar je sestavni del strategije njene zunanje politike. *Pravda* piše » o peklenki zaroti Pentagona proti politiki detanta, v katero želi pritegniti tudi zahodnoevropske partnerje«.

Christoph Bertram, direktor mednarodnega inštituta za strateške raziskave, piše v članku z naslovom »Zakaj se oborožuje Sovjetska zveza«, da se »krepijo vojaške sile Sovjetske zveze hitreje kot zahodne sile, ker je kremeljski vojaško-industrijski kompleks uspešnejši v zagotavljanju sredstev za najsodobnejšo vojaško tehniko. Moskva tradicionalno boleha na pretirani varnosti — in to ne glede na gospodarske in drugačne žrtve. Samo neprestani krepitvi vojaške, ideološke in gospodarske moči Sovjetske zveze je pripisati zaslugo, da je zahod sprejel politiko detanta. *Sovjetska zveza ni supersila, marveč samo velika vojaška sila. Zahod mora upoštevati to, da detant ni zmanjšal sovjetske oborožitve, zlasti pa ne v evropskem prostoru*«.

Time z dne 23. maja 1977 ugotavlja v članku »Oborožitev za XXI. stoletje«, da bodo imela pogajanja SALT izredno daljnosežne posledice za ameriško-sovjetske odnose. Carter obtožuje Moskvo, da ne ravna v duhu medsebojnega zaupanja; in ker nič ne kaže, da bi prišlo do novega sporazuma, je Amerika prisiljena, da razvija nova orožja in sisteme, ki terjajo velikanska finančna sredstva. Nova jedrska letalonosilka tipa »Nimitz« z nosilnostjo 91.000 ton stane 2,2 milijarde dolarjev — in to brez stotih letal, ki sodijo k tej ladji; to je šestkrat več, kot je je stala ladja U. S. S. Lexington, ki so jo zgradili v drugi svetovni vojni. Medtem ko je sekretar za obrambo Harold Brown mnenja, da je prišlo med vojaškima silama ZDA in ZSSR vsaj do približnega ravnotežja — in to predvsem po zaslugi ameriške dinamične in inovativne tehnologije, pa trdi novi direktor C. I. A. Stansfield Turnes, da se to ravnotežje postopno podira v korist Sovjetske zveze.

Evropska varnost je v središču pozornosti in sicer tako glede utrjevanja svetovnega miru kot tudi z vidika prizadevanj za razorožitev. Težišče evropske varnosti je še vedno v orbiti stabilizacije odnosov med dvema blokoma kot temeljnima strukturama sedanjega sistema varnosti. Evropske neuvrščene države so dale v triletnih pogajanjih na Konferenci o evropski varnosti in sodelovanju številne pobude, da bi premagale blokovsko razdelitev ter začele graditi stabilnejše in bolj demokratične odnose v Evropi. Sklepni dokument KEVS (1. avgust 1975) vsebuje tudi pomembne vojaške sklepe: tako npr. podpisnice dokumenta zavezuje k poprejšnjemu obveščanju o večjih vojaških manevrih, k izmenjavanju opazovalcev na teh manevrih ter priporočila ukrepe, ki naj bi poglobljali medsebojno zaupanje ter s tem prispevali k uresničevanju temeljnega cilja — k splošni in popolni razorožitvi.

IISS: The Military Balance 1976—1977 daje pregled stanja oborožitve obeh blokov na evropskem prostoru. Po teh podatkih je v Evropi zdaj 72.000 srednjih in težkih tankov, več kot 10.000 taktičnih jedrskih bojnih glav, 17.000 vojnih letal, 2.000 plovnih vojaških objektov. *Kar zadeva Jugoslavijo*, je zanjo pomembno to, da je jedrsko orožje z bojnimi konicami z močjo 100 kiloton (ti naboji imajo 7-krat večjo rušilno moč, kot jo je imela hirošimska bomba) tudi pri naših sosedah iz obeh blokov. Lani je bilo v Evropi 108 vojaških manevrov, od tega 47 na ozemlju sosednjih držav.

Sekretariat za obrambo ZDA je objavil podatke, kolikšen odstotek nacionalnih BNP dajejo članice NATO pakta v vojaške namene. Podatki za leto 1975 so tile: Grčija 6,5, Turčija 6,0, ZDA 6,0, Portugalska 5,3, Velika Britanija 5,0, Francija 3,9, ZR Nemčija 3,6, Nizozemska 3,5, Norveška 3,2, Belgija 3,1, Italija 2,8, Danska 2,6, Kanada 2,0, Luksemburg 1,0 odstotka. Washington vztraja pri zahtevi, da bi morala tudi Japonska zvečati delež za vojaške namene, ki znaša zdaj le 0,9 odstotka BNP; zlasti napada lanskoletno odločitev japonske vlade, da izdatki za oboro-

žitev ne smejo prekoračiti enega odstotka BNP. Toda medtem ko je premier Takeo Fukuda na nedavnem sestanku šefov vlad ASEAN v Kuala Lumpurju izjavil, »da Japonska ne bo nikoli postala vojaška sila«, je japonska agencija za obrambo zahtevala zvečanje vojaškega proračuna za leto 1977 za 7 milijard ameriških dolarjev.

Business Week je 8. avgusta 1977 v članku »Carterjev cilj: večja razdelitev NATO bremen« zapisal, da je predsednik Carter podprl opozorilo ameriškega sekretarja za obrambo Harolda Browna, da je NATO pakt v resnih težavah zaradi rastoče grožnje Sovjetske zveze in njenih zaveznic v Varšavskem paktu. Posledica tega je bila odločitev, da imajo ameriške vojaške sile v Evropi prednost pri oskrbovanju z najmodernejšim orožjem; temu je sledila zahteva, da evropske članice NATO pakta zvečajo svoje obrambne potenciale. Brown je uspel na junijskem sestanku NATO pakta v Bruslju prepričati evropske zaveznike, da v obdobju od leta 1979 do leta 1984 zvečajo izdatke za oborožitev letno za 3 odstotke; v istem obdobju bi ZDA zvečale svoj prispevek za NATO za 5 odstotkov. Toda ameriški kongres ne kaže prave volje za tolikšno povečanje izdatkov v korist NATO, še zlasti zato, ker tudi večina evropskih držav ne namerava izpolniti sprejetih obveznosti. Prednost dajejo svojim gospodarskim problemom: inflacija in brezposelnost sta zanje resnejša nevarnost kot pa potencialna grožnja izza meja Sovjetske zveze in Varšavskega pakta.

Pentagon načrtuje, da bodo ZDA v petih letih na področju Sredozemlja povečale vojaške izdatke za 13 milijard dolarjev. Že zdaj so ZDA udeležene v skupnem proračunu NATO, ki znaša 110 milijard dolarjev, s 46 milijardami ali z 42 odstotki. Zato kongres ni pripravljen sprejeti predlaganega ponovnega zvečanja izdatkov za NATO, ker bi to pomenilo, da bi DA pokrile leta 1982 polovico NATO proračuna: in to kljub temu, da je senatni komite za oborožene sile nedavno objavil poročilo, v katerem pravi, da ne bi smeli »podcenjevati pomena ameriških interesov v Evropi, in tudi ne dejstva, da se Sovjetska zveza in Varšavski pakt v konvencionalni oborožitvi že približujeta temu, da bosta imela odločilno premoč nad NATO paktom«. To trditev senatnega komiteja podpira Center za strateške mednarodne študije iz Geogretowna. Analitiki te ustanove trdijo, da zvečuje Sovjetska zveza v zadnjih desetih letih izdatke za oboroževanje za 3 do 4 odstotke letno (po realni vrednosti), da dosega zdaj že 120 milijard dolarjev letno, medtem ko pa članice NATO izdatke za oboroževanje celo znižujejo.

Dokument 28 komunističnih partij, ki je bil objavljen v Moskvi 9. avgusta 1977, poziva vso napredno javnost, socialiste, socialne demokrate in katolike naj podprejo nadaljnjo politiko popuščanja napetosti in politiko razorožitve, naj se uprejo ameriški vladi v njeni nameri, da bo proizvajala N-bombe ali jih nameščala po Evropi. Glede tega je značilna izjava nemškega kanclerja Schmidta za *Newsweek* neposredno po njego-

vem obisku v Jugoslaviji in po razgovorih s predsednikom Titom (Newsweek, 13. junij 1977). Med drugim pravi tudi to, da bi pomenil neuspeh pogajanj SALT veliko škodo, vendar da osebno ne pričakuje prekinitve pogajanj. Prepričan je, da predsednik Carter in sekretar Brežnjev resnično želita stabilizacijo miru, poglobitev detanta in dolgoročno zagotovitev svetovnega ravnotežja. Prepričan je, da je bil na londonskem sestanku sedmerice dosežen zadovoljiv kompromis glede jedrske politike ZDA in zahodnoevropskih držav. Bonska vlada ne sprejema očitka, da je kršila 4. člen sporazuma o neprolifraciji, ki zagotavlja vsem državam uporabo jedrske energije v miroljubne namene — in to brez diskriminacije. Francoski predsednik D'Estaing je na seji vlade konec avgusta napovedal celosten predlog vlade za uresničevanje razorožitve. Kancler Schmidt pa izjavlja, da »mora zahodno Evropo veliko bolj skrbeti razreševanje nakičenih gospodarskih problemov kot pa morebitna vojaška manjvrednost v primerjavi z varšavskimi silami«. Nasprotno temu pa Pentagon zatrjuje, da bi »splošnejše odklanjanje Carterjevega predloga za 3 do 4 odstotno povečanje izdatkov za NATO pakt v Moskvi razlagali kot znamenje gospodarske in vojaške skleroze sil NATO«.

(Nadaljevanje prihodnjič)

ALOJZIJA ŽIDAN

Pregled publikacij v zbirki »Novi vidiki«

V zadnjem času posveča naša samoupravna socialistična družba vse večjo pozornost takšnim družbenim fenomenoma, kot sta vzgoja in izobraževanje; vzgoja in izobraževanje postajata predmet številnih razprav. V razpravah je osredotočena pozornost predvsem na vprašanje, kako preosnovati vsebino celotnega vzgojnoizobraževalnega sistema, da bi bila ta marksistično naravnana. Seveda naj bi se takšna marksistična naravnost učnovzgojnih vsebin izražala prav pri slehernem učnem predmetu, ne pa samo pri družboslovnih predmetih ali pri nekaterih temeljnih družboslovnih predmetih. Zavedati se namreč moramo, da v našem družbenem prostoru še vedno ni popolnoma preživela teza, ki meni, da so za oblikovanje marksističnega pogleda na naravo, družbo in človeka odgovorni le družboslovni predmeti ali — še več — le nekateri družboslovni predmeti, kot je npr. predmet samoupravljanje s temelji marksizma, ter da oblikovanje takšnega pogleda na svet nikakor ni niti ne more biti funkcija naravoslovnih disciplin. Da je omenjena teza o »škodljivosti povezovanja naravoslovnih disciplin z marksizmom« dobila svojo aktualnost v stalinističnem obdobju, je seveda popolnoma jasno.

Takšni in podobni vzroki so vzpodbudili Zavod za šolstvo SRS k temu, da je začel v l. 1974 izdajati zbirko z naslovom *Novi vidiki*, zbirko priročnikov za vzgojno izobraževalno delo. Izdajanje omenjene zbirke ni zelo velikega pomena le za pedagoški kader, ki zbirko lahko uporablja kot pripomoček pri posre-

dovanju učno vzgojnih vsebin, temveč koristi tudi učencem, katerim omogoča, da posredovane učnovzgojne vsebine laže dojemajo. Poleg tega je izdajanje omenjene zbirke pomembno tudi zavoljo tega, ker gre pri njej za obravnavo najrazličnejše tematike — filozofske, sociološke, naravoslovne, zgodovinske, ekonomske, pedagoške itn.

Obravnave filozofske tematike se loteva predvsem publikacija dr. Frana Jermana *Pogovori o filozofiji*, pa tudi publikacija dr. Borisa Majerja ter Borisa Ziherla *Dialektični materializem* v njej gre za obravnavo, kot meni dr. Boris Majer, dela miselnega bogastva marksistične filozofije in celo samega dialektičnega materializma sploh.

Z obravnavo sociološke problematike se srečamo predvsem v publikacijah Borisa Ziherla *Temelji marksistične občesociologije* ter *O humanizmu in socializmu*, delno pa tudi v publikacijah, v katerih avtorji razmišljajo o sistemu naše samoupravne socialistične družbe ter njegovih zakonitosti. Med slednje bi lahko uvrstili zlasti publikacijo avtorjev (dr. Majda Strobel, dr. Ivan Kristan, mag. Ciril Ribičič, dr. Albin Igičar) *Bistvo našega samoupravnega sistema*, pa tudi publikaciji Jožice Selakovič *Samoupravljanje* ter dr. Ivana Kristana *Samoupravljanje*, ki pa sta bili izdani kot gradivo za učence srednjih šol.

Velik pomen zbirke *Novi vidiki* je tudi v tem, da se loteva obravnavane naravoslovne problematike in to predvsem z aspekta odnosa dialektični materializem ter sodobno naravoslovje. Obravnava omenjene problematike je zelo zanimiva, še toliko bolj, saj vemo, da je bila že predmet razmišljanja klasikov marksizma. Spomnimo se le na Engelsovo razmišljanje o odnosu med filozofijo ter naravoslovjem oziroma na Engelsovo razmišljanje o funkciji filozofije v naravoslovju. Pri osmišljanju tega odno-

sa je Engelsova kritika naperjena zlasti proti tako imenovanemu materializmu naravoslovcev 18. stoletja, materializmu, katerega mišljenje je ostalo izrazito metafizično. Metafizičnost naturalističnega mišljenja se kaže v njegovem enostavnem sprejemanju dejstev, se kaže v njegovem soočanju z dejstvi, namesto da bi jih kritično analiziral. Engelsovo opozorilo »fizika, varuj se metafizike« je torej zahteva po analizi oziroma po preiskavi narave pojmov, preiskavi, katero je naturalistično metafizično mišljenje puščalo popolnoma ob strani. Kako Engels analizira naravo pojmov, kako dokazuje, da je ta analiza izrazito historične narave, kako dokazuje, da je narava dejansko historična kategorija, kategorija ki omogoča revolucionarno spremembo sveta, kategorija, katero je treba iztrgati iz napačnega naturalizma, iz metafizike, skratka iz miselnega okvira, v katerem je koherentna z meščanskim kozmosom oziroma v katerem legitimira gospostvo meščanstva, nam dokazujejo številni fragmenti iz njegovih naravoslovno-filozofskih rokopisov. Vso to zanimivo problematiko pa zbirka *Novi vidiki oživlja* zlasti s temile publikacijami: publikacijo Dragiše M. Ivanoviča *Engels in fizika*, publikacijo Milorada Bertolinija *Matematika in dialektika* ter publikacijo več avtorjev *Dialektični materializem in sodobno naravoslovje*, katere prevod je delo Franca Križaniča. V slednji se pozornost avtorjev še prav posebej osredotoča na obravnavo metodološke funkcije filozofije v naravoslovju, na obravnavo dialektičnih protislovij v razvoju sodobnega naravoslovja ter na obravnavo problemov dialektične logike v njihovi povezanosti z naravoslovjem.

Zbirka *Novi vidiki* se loteva tudi obravnave zgodovinske tematike. Pri obravnavi te tematike avtorji posameznih publikacij (dr. Stane Južnič — *Evropocentralizem kot oblika zavesti v sodobnem svetu*, Drago Košmrlj — *O temeljih politike neuvrščенosti*, Miran Ogrin — *Problemi južnega vzhoda*, Slavko Fras — *Razvoj nemškega vprašanja*, dr. Branko Pribičević — *Temeljne značilnosti sodobnega sveta* itn.) predvsem osredotočajo svojo pozornost na obravnavo problematike sodobnega sveta.

Kar zadeva ekonomsko problematiko, velja omeniti zlasti publikacijo dr. Viljema Merharja *Ekonomska teorija marksizma*.

Publikacija dr. Dragutina Frankoviča *Marksistično izobraževanje v šoli* razpravlja o pedagoški problematiki. V njej avtor razmišlja o dveh velikih problemskih sklopih: o družbi, vzgoji in šoli ter o marksistični idejnosti pouka. Pri obravnavi prvega problemskega sklopa si zastavlja vprašanje, ali je — in koliko je — naš celotni sistem vzgoje in izobraževanja že razredno zasnovan in razredno usmerjen — seveda s stališča delavskega razreda, ali je — in koliko je — že prežet z revolucionarnim smislom in duhom, skratka, ali je — in koliko je — že vse naše vzgojnoizobraževalno delo sestavni del revolucionarnega družbenega gibanja in procesa. Njegova ugotovitev je, da naš šolski sistem še vedno bremenijo ostanki razrednega dualizma, ostanki razredne selekcije in uradniškega duha, zato naloga, ki se postavlja pred našo samoupravno socialistično družbo ni le v tem, da se učinkovito postavi po robu takšnim ostankom, temveč tudi, kar je seveda še bolj pomembno, da sploh preprečuje njihovo nastajanje. Avtorjeva razmišljanja se pri obravnavi tega problemskega sklopa tudi osredotočajo na proučevanje tega, kakšen je odnos ali kakšen bi moral biti odnos med šolo ter življenjem v današnji dinamični, samoupravni družbi, družbi, v kateri šola ne more več ostati ustanova s tradicionalnimi značilnostmi, temveč se mora vse bolj spreminjati v družbeno ustanovo, katera kot organski del demokratske družbe izpolnjuje svojo vlogo posredovalca med preteklostjo in prihodnostjo, svojo vlogo graditelja boljše prihodnosti. Pri razmišljanju tega odnosa se avtor tudi zaustavlja ob vprašanju, kakšno funkcijo bo imela šola prihodnosti in to tako glede na potrebe individua kot glede na potrebe družbe, katere vloge bodo imeli v njej učencem, učiteljem ter še mnogi drugi subjekti in katere organizacijske oblike bo imela s stališča te funkcije in teh vlog. V drugem problemskem sklopu avtor razpravlja o marksistični idejnosti pouka. Pri tem

razpravljanju nas zlasti seznanja s tem, kakšne so sodobne naloge šole oziroma kakšne so sodobne naloge pedagogov pri vzgajanju samoupravne socialistične osebnosti ter pri oblikovanju njenega pogleda na svet — pogleda, katerega temelj naj bi bil dialektični in historični materializem. Ko težimo k temu, da bi človekov pogled na svet temeljil na dialektičnem ter historičnem materializmu, meni avtor, se moramo predvsem zavedati tega, da marksizem v vzgojnoizobraževalnem delu nastopa v različnih vlogah, predvsem treh:

— marksizem (če ga seveda razumemo kompleksno kot znanstveno teorijo ter kot revolucionarno prakso delavskega razreda) je (oziroma bi moral biti) idejna podlaga vsakršnega vzgojnoizobraževalnega dela;

— marksizem je kritična, dialektična metoda proučevanja in pojasnjevanja, razlaganja pojmov, ki usposabljajo človeka, da lahko razume nove pojave ter da se usmeri v protislovnem gibanju stvarnosti;

— marksizem je tudi sam predmet proučevanja oziroma sestavni del vsebine izobraževanja.

Z obravnavo pedagoške problematike se ukvarja v publikaciji *Prispevki k marksistični zasnovanosti vzgoje in izobraževanja* tudi dr. Ilija Mrmak. Omenjena publikacija dr. Mrmaka se deli na dva dela. V prvem, splošnem delu, avtor razpravlja o pojmu marksistične zasnovanosti vzgoje in izobraževanja, o nujnosti krepitve marksistične zasnovanosti vzgoje in izobraževanja v naši družbi, o njenih vzgojnoizobraževalnih smotrih, o metodologiji njihovega konstituiranja ter njihovi transformaciji, o marksistični opredelitvi vrednot, o vrednotah naše socialistične samoupravne družbe, pa tudi njihovi vlogi v vzgojno izobraževalnem procesu. V drugem delu, delu

z naslovom *Oblikovanje socialistične samoupravne osebnosti* se srečamo z avtorjevimi razmišljanji o marksističnem pojmovanju vsestransko razvite osebnosti, z avtorjevimi razmišljanji o vprašanju, kako razviti marksistični pogled na svet kot predpostavko ter rezultat človekovega revolucionarnega odnosa do sveta, pa tudi z avtorjevim razmišljanjem o tem, kakšen je proces razvijanja marksističnih prepričanj in stališč, kakšna je njihova struktura in kako vse to razvijati itn. Ob razpravljanju o tej tematiki nas avtor seznanja tudi o pomenu razvijanja človekove ustvarjalnosti ter iniciativnosti, pa tudi o pomenu razvijanja človekovega čuta za dolžnost ter odgovornost kot bistveni predpostavki za razvoj socialistične samoupravne družbe sploh. Kot vidimo, je avtor v publikaciji izbral ter razvrstil teme tako, da bi bolje osvetlil temeljna vprašanja marksistične zasnovanosti vzgoje in izobraževanja — z njih pojmovne, vsebinsko-filozofske, predvsem pa z metodične osnove. S tem je želel prispevati k nadaljnji marksistični obravnavi naše vzgoje in izobraževanja tako z mladino, kakor z odraslimi in se vključiti v prizadevanje zavestnih subjektivnih sil naše družbe pri marksističnem proučevanju naše vzgoje in izobraževanja, glede česar smo v zadnjih letih veliko naredili.

Mislim, da naš, sicer zelo grobi prikaz navedenih publikacij, ki jih je doslej izdala zbirka *Novi vidiki*, potrjuje postavljeno tezo o njeni večpomenskosti, ki se izraža, če še enkrat ponovim, ne le v zbirkinih obravnavi najrazličnejše tematike — filozofske, sociološke, naravoslovne, zgodovinske, ekonomske, pedagoške, itn., ampak tudi v tem, da so njene publikacije v pomoč tako dijakom, katerim bogatijo njihovo miselno obzorje, kot tudi pedagoškemu kadru, ki jih uporablja kot pripomoček pri posredovanju učnovzgojnih vsebin.

VILKO ANDROJNA: Upravni postopek in upravni spor, Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1977, 312 strani.

V knjigi nam avtor razlaga zakon o splošnem upravnem postopku in zakon o upravnih sporih. Knjiga je doživela že več izdaj, sedanjo je narekovala predvsem nova ustava. Tisti del knjige, ki je namenjen razlagi zakona o splošnem upravnem postopku, zajema obravnavo splošnih določb upravnega postopka (načela, organi, pristojnost, stranke itd.), postopek na prvi stopnji, pravna sredstva in izvršbo.

Razlaga zakona o upravnem sporu zajema tele elemente: pojem in predmet upravnega spora, stranke, pristojnost in postopek, pravna sredstva in poglavje o obveznosti sodb, izdanih v upravnem sporu.

Knjiga rabi kot pripomoček za študij tega dela našega pravnega sistema, pomembno pa je tudi, da jo lahko uporabljajo tudi posamezniki, kadar se v upravnih stvareh kot stranke obračajo k pristojnim organom in sodiščem.

PERO DAMJANOVIČ: Tito — pred nalogami zgodovine, časopisno založniško podjetje Komunist, Ljubljana 1977, 321 strani.

Knjiga je izšla v srbohrvatskem jeziku leta 1972. Letošnja, slovenska izdaja se od prve razlikuje po tem, da je nekaj novih prispevkov. (»Odločilni trenutki iz obdobja prihoda Josipa Broza na čelo partije« in »Izvirnost in težave Titove poti«) in po predelanem prispevku o Titovem revolucionarnem življenjepis. Knjiga je prvič izšla v počastitev 80. rojstnega dneva Josipa Broza Tita, v slovenskem jeziku pa v počastitev 85. rojstnega dneva tovariša Tita in štiridesetletnice prihoda na čelo KPJ. Knjiga

je obširen dokument v življenjski poti in revolucionarni praksi vodilne ustvarjalne osebnosti jugoslovanskih komunistov in o tistem delu zgodovine, ki mu je dal s svojo aktivnostjo odločilen pečat.

Prvo poglavje knjige obravnava prihod Josipa Broza-Tita na čelo komunistične partije Jugoslavije. Po obravnavi nekaterih problemov, ki so bili povezani z vrtnitvijo vodstva KPJ v Jugoslavijo, je v obsežnem tretjem poglavju obdelana peta državna konferenca in vloga in velik pomen Titovega referata na konferenci.

Naslednja poglavja v knjigi se ukvarjajo z odločilnimi vprašanji, ki jih je bilo treba razrešiti na revolucionarni poti tovariša Tita in naše partije. Poglavje »O nekaterih teoretično-strateških problemih socialistične revolucije v Rusiji in Jugoslaviji« obravnava vlogo subjektivnega faktorja v revoluciji. Drugo poglavje, ki obravnava kompleksen problem, je »Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji in politika KPJ do leta 1941«, tretje pa »Partijska politika kot dejavnik uveljavljanja mladinskega gibanja v naši revoluciji«.

Knjigi je dodan izbor fotografij tovariša Tita v nekaterih pomembnih sodobnih trenutkih in zelo uporaben in pomemben register imen in psevdonimov.

VILJEM MERHAR: Teoretični problemi plačilno sposobnega povpraševanja v kapitalizmu, ekonomska, poslovna in organizacijska knjižnica, založba Obzorja, Maribor 1976, 145 strani.

Knjiga dr. Viljema Merharja z marksističnih izhodišč obravnava pomemben problem realizacije celotnega družbenega bruto produkta. Tega problema, kot pravi avtor, ne gre obravnavati zgolj tehnično-ekonomsko, temveč predvsem kot teoretični problem politične ekonomije kot družbenoekonomske znanosti. Tako lahko nalogo, ki si jo je zadal avtor,

opredelimo z namero, da iz marksističnih izhodišč in z zgodovinsko-logično metodo ovrednotiti meščansko ekonomsko teorijo o realizaciji in s tem o družbeni reprodukciji.

Avtor je knjigo razdelil na šest poglavij. V prvem poglavju razgrinja klasični, liberalistični, s Sayevim zakonom trga opredeljeni model ekonomskega mišljenja. V poglavju, ki sledi, so podane kritične pripombe na Sayev zakon trga v meščanski klasični politični ekonomiji. V tretjem poglavju daje avtor Marxovo kritiko Sayevega zakona trga. V četrtem poglavju je predmet proučevanja spor o realizacijskih možnostih v marksistični literaturi in gledanja sodobnih marksističnih avtorjev na problem realizacije (predvsem Sweezy in Dobb). V predzadnjem poglavju je avtorjeva pozornost usmerjena na Keynesovo meščansko kritiko Sayevega zakona trga. V zadnjem poglavju podaja avtor osnovne misli in sklepe o zgodovinskem razvoju teorij o družbenih realizacijskih možnostih. V tem poglavju je avtor s posebno pozornostjo pokazal na apologetsko naravo meščanske ekonomske teorije.

STONE HRASTELJ: Načini in oblike mednarodnega poslovanja, Ekonomska poslovna in organizacijska knjižnica, založba Obzorja, Maribor 1977, 310 strani.

Knjiga, ki jo prikazujemo, je plodna sinteza teoretičnih prizadevanj in dognanj in praktičnih izkušenj avtorja. Kot predmet proučevanja navaja avtor mednarodno poslovanje podjetij kot večdimenzionalno in zelo dinamično dejavnost. Avtor dela je želel dokazati, da vplivajo na OZD pri odločanju za načine in oblike mednarodnega poslovanja številni splošni in posebni dejavniki, ne glede na to, ali se organizacije tega zavedajo ali ne. Med metodami proučevanja avtor navaja širok spekter metod: normativna, zgodovinska, metoda analogije, kritičnih primerjav, metoda prigodkov.

V začetku dela avtor kompleksno oriše in opredeli pojem in področje mednarodnega marketinga in mednarodnega poslovanja. Nadaljuje z analizo splošnih

dejavnikov vstopa in modelov odločanja na mednarodnih trgih, prek katere pride na prikaz nastopov na tujih trgih (strategijo nastopov, grosistično dejavnost idr.). Pomemben del teksta je pozneje posvečen mednarodnim distribucijskim potem in mednarodnim distribucijskim sistemom. V okviru poglavja o licenčnem poslovanju avtor obravnava probleme, ki so zelo pomembni in relevantni (npr. franchising — kot vedno bolj uveljavljeno obliko licenčnega poslovanja). Strategija naložb na tujem, problematika večnacionalnih podjetij (in kritika njihove vloge in dejavnosti) so poglavja, ki sledijo licenčnemu poslovanju. Delo se izteče s poglavjem o kritiki in predvidevanju razvoja mednarodnega poslovanja. Avtor je ugotovitve svojega proučevanja strnil v sklepnem delu, iz katerega navajamo misel, da se kvantificiranje mednarodnega poslovanja ne sme sprevreči v skrajnost, ki bi zasenčila pomen kvalitativnih odnosov.

Upravni postopek, Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1977, 348 strani.

V tej knjigi sta objavljena teksta zakonov o splošnem upravnem postopku in zakona o upravnih taksah. Kot zvezo iz uvodne besede dr. Vilka Androjne, je bil zakon o splošnem upravnem postopku do zdaj dvakrat prenovljen. Do tretje novelacije zakona je prišlo ob uskladitvi zakona s spremembami v družbenoekonomski ureditvi in v družbenopolitičnem sistemu. Spremembe in dopolnitve v posameznih institucijah splošnega upravnega postopka so številne, saj so zajete kar v 127 členih. Da bi bila olajšana uporaba zakona o splošnem upravnem postopku, so pri posameznih njegovih določbah dane najbistvenejše pripombe, uradna pojasnila in praksa sodišč v upravnih sporih.

Knjiga naj bi po svoji zasnovi rabila kot praktični pripomoček za delo organov v upravnem postopku, vendar lahko tudi ustrezno pomaga organizacijam združenega dela in drugim samoupravnim organizacijam pri smiselni uporabi določb tega zakona.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

BERTOLINO M.: Pogled na genezu marksistič-ke filozofske misli u Jugoslaviji. Dijalektika, Bgd, 1975, št. 3, str. 55—70.

KIRN Andrej: Marksizem in narava. Nad. 1—8. Naši razgledi, Lj., 1977, št. 11—18.

MAJER Boris: Smisel in značaj Marxovega pojmovanja materializma (Sinn und Charakter der Marxschen Materialismusauffassung. Ljubljana, SAZU 1977. 163—183 str. (Razprave SAZU. Razred za zgodovinske in družbene vede, 10/2). — sig. III/474—10/2.

PIRJEVEC Dušan: Moderna literatura in mož-nosti marksistične literarne kritike. Naši razgledi, Lj. 26. 8. 1977, št. 16.

RUDOLF Branko: Dialektika. Ljubljana, Komunist 1977. 306 str.

—: TEMELJI marksizma. Zbirka tekstov za predmet samoupravljanje s temelji marksizma. (Izbor tekstov: Avgust Lešnik) Ljubljana, Zavod SR Slovenije za šolstvo 1977. 147 str. ilustr. (Novi vidiki) — sig. IV+2637.

VUKOVIĆ Ilija: Pregled osnova marksizma. Ilija Vuković, Dobrosav Bjeletić, Beograd. Savremena administracija 1977. 492 str. — sig. II/14.310.

II. FILOZOFIJA

PATANJALI: Izreke o jogi. Predgovor, komentari i prevod sa sanskritskog jezika Zoran Zec (Patanjalayogasutranj). Beograd, BIGZ 1977. 176 str. + pril., ilustr. (Mala filozofska biblioteka, [36]). — sig. 2040—36.

SAN Jan: Knjiga vladara oblasti Šan. (Šan czjun šu). Predgovor i komentari: L. S. Perelomov. Prev. M. Popović. Beograd. BIGZ 1977. 246 str. (Mala filozofska biblioteka, [37]). — sig. 2040—37.

ŠVAJNCER Marija: Odnos med filozofijo in sociologijo pri Louisu Althusserju. Dialogi, Maribor, 1977, št. 9, str. 530—544.

III. SOCIOLOGIJA

BOŠNJAK Vesna: Vrednote v procesu planiranja. Sodelavci: V. Arzenšek, M. Jezernik, et al. Konzultant: S. Saksida. Ljubljana, ISF 1977. 360 f.+[2] pril. Ciklostil. — sig. IV+2626.

BOTTOMORE T. B.: Sociologija kao društvena kritika. (Sociology as social criticism.) Prev. G. Švob. Zagreb, Naprijed 1977. 185 str. (Biblioteka Naprijed) — sig. II/14.337.

CAZENEUVE Jean: Sociologija radio-televizije. (Sociologie de la radio-television.) Prev. V. Konstantinović. Pogovor. R. Božović. Beograd, BIGZ 1976. 144 str. (Biblioteka misao i dileme) — sig. 13.963.

DAHLSTROM Edmund: Pravac razvoja i ciljevi blagostanja. Sociologija, Bgd, 1977, št. 1, str. 177—197.

DANON Jakov: Socijalna ekologija i savremeni idejni aspekti odnosa čoveka prema prirodi. Dijalektika, Bgd, 1976, št. 1, str. 37—46.

DURKHEIM Emile: Sociologija religije i teorija saznanja. Sociologija, Bgd, 1977, št. 1, str. 199—214.

GOLOB Matija: Agrarna ergonomija, ergologija ali ergometrija. Naši razgledi, Lj., 1. 7. 1977, št. 13.

HORKHEIMER Max: Avtoriteta in družina. Problemi, Lj., 1976, št. 163—168, str. 1—29.

JOGAN Maca: Funkcionalistične konstante v razvoju sociologije kot izraz njene razredne opredeljenosti. Ljubljana, FSPN 1976. III+224 str. ciklostil. — sig. IV+2630.

LEVI-STRAUSS Claude: Strukturalna antropologija. (Anthropologie structurale.) Prev. A. Habazin. Zagreb. Stvarnost 1977. 430 str. (Svijet suvremene stvarnosti, 12) — sig. 12.137—12.

MARKOVIĆ Danilo Z.: Sociologija rada. 4. izd. Beograd, Savremena administracija 1977. IX+416 str. — sig. II/14.309.

MILIĆ Vojin: Nastajanje sociologije nauke. (od 20—50 god.) Sociologija, Bgd, 1977, št. 1, str. 5—70.

PULJIZ Vlado: Eksodus poljoprivrednika. Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Inštituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu 1977. 173 str. (Biblioteka sociologije sela, 5) — sig. II/12.963—5.

- RUGELJ Janez: Dolga pot. Vrnitev alkoholika in njegove družine v ustvarjalno življenje. Ljubljana, Rdeči križ Slovenije 1977. 411 str. — sig. I/2883.
- SUPEK Rudi: Problemi socialne integracije u urbanim sredinama. Sociologija, Bgd, 1977, št. 1, str. 71—98.
- IV. PSIHLOGIJA**
- FREUD Sigmund: Predavanja za uvod v psihoanalizo. (Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse.) Prev. M. Volčič-Cvetko, J. Razpotnik in V. Klabus. Ljubljana, DZS 1977, 432 str.
- LINDEMAN Hannes: Premagani stres. Človek in vsakdanji pritiski. (Anti-Stress-Programm) Prev., uvod: Lev Milčinski. Ljubljana, CZ 1977. 44 str. — sig. II/14.342
- ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO**
- ALTHUSER Louis: Zaključna zgodba, zgodba brez konca. Problemi, Lj., 1976, št. 163 do 168, str. 242—247.
- AUTOR Oskar: Prehod od avtoritativne vzgoje k demokratični. Dialogi, Maribor, 1977, št. 5, str. 299—300.
- DREYFUS Hubert L.: Šta računari ne mogu. Kritika veštačke inteligencije. Prev. N. Nikolić. Beograd, Nolit 1977. 316 str. (Biblioteka Sazveždja, 58) — sig. 10.690-58
- GARAUDY Roger: Človekova beseda (Parole d'homme.) Prev. M. Kovač. Celje. Mohorjeva družba 1977. 153 str. (Studenci žive vode. N. S., 8) — sig. I/2031-NS/8.
- JEROVSEK Janez: Koncentracija visokoobrazovanih stručnjaka in njihov uticaj na ekonomski razvoj. Referat na mednarodnem simpoziju »Univerzitet danas«, Dubrovnik, 1977. Univerzitet danas, Sarajevo, 1977, št. 9—10, str. 125—138.
- KOS Marko: Dvotirnost s poraznimi posledicami. Delo, Lj., 6. 8. 1977.
- KRAIGHER Sergej: Poglobljena obravnava kulture. Delo, 5. 9. 1977; Komunist, 12. 9. 1977, št. 37.
- KRANJC Ana: Specifični aspekti znanstveno raziskovalnega dela na področju vzgoje in izobraževanja odraslih. Sodobna pedagogika, Lj., 1977, št. 3/4, str. 63—72.
- MARKIEWICZ Henryk: Glavni problemi literarne vede. (Głowne problemy wiedzy o literaturze.) Prev. N. Jež. Ljubljana, DZS 1977. 342 str. — sig. II/14.318
- MURŠAK Janko: Profesionalizacija andragoškega dela v organizacijah združenega dela — pogoj za njegov nadaljnji razvoj. Vzgoja in izobraževanje, Lj., 1977, št. 3, str. 40 do 42.
- NAJMAN Dragoljub: Visoko obrazovanje. Čemu? (L'enseignement superieur: pour quoi faire?) Prev. M. Joksimović, S. Marjanović. Beograd, Nauka i društvo 1976. VII+103 str. (JUND: Biblioteka, 2) — sig. II/14.197-2.
- PUHARIĆ Krešo: Pomen spodbujanja tehnične ustvarjalnosti v združenem delu. Zdruzeno delo, Lj., 1977, št. 2, str. 155—160.
- SAGADIN Janez: Poglavlja iz metodologije pedagoškega raziskovanja. 2 knj. Ljubljana, Pedagoški inštitut 1977. 190+213 str. (Pedagoški inštitut-publikacije, 18, 19) — sig. II/14.338-18, 19/
- STALIŠKA in sklepi predsedstva CK ZKS o nadaljnji preosnovi vzgoje in izobraževanja. Vzgoja in izobraževanje, Lj., 1977, št. 2, str. 11—17.
- ZUPANČIČ Beno: Po meri našega človeka. (Človek, delo, kultura.) Ljubljana, Komunist 1977, 115 str. — sig. 13.982.
- ZNIDERSIČ Martin: UNESCO in knjiga. I, II. Knjiga '77, št. 5, 6, str. 181—186, 245—248.
- VI. POLITIČNE VEDE**
- 1. Splošna dela:*
- ĐORĐEVIĆ Jovan: Politički sistem. Prilog nauci o čoveku i samoupravljanju. Novo dop. i izmen. izd. Beograd, Savremena administracija 1977. 1015 str. — sig. III/3177.
- KULJIĆ Todor: Srednje klase, Krupni kapital i fašizam. Sociologija, Bgd, 1977, št. 1, str. 121—135.
- LEROTIĆ Zvonko: Nacija. Teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacija. Zagreb, Kulturni radnik 1977. 276 str. (Biblioteka Kulturni radnik, 2) — sig. 12.472-2.
- SURČULJA Živko: Društvena anatomija nacionalizma. Socijalni izvori i koreni nacionalizma u modernom društvu. Beograd. Ideje 1977. 339 str. (Mala edicija Ideja, 13) — sig. I/2756.13.
- 2. Družbenopolitični sistem SFRJ:*
- ALBREHT Roman: Do take delitve dohodka, ki bo spodbujala produktivnost. Delo, Lj., 27. 9. 1977.
- : The ASSOCIATED Labour Act. (Zakon o udruženom radu.) Prev. M. Pavičić. Ljubljana, Dopisna delavska univerza 1977. 419 str. (The S. F. R. of Yugoslavia Assembly series) — sig. I/2881.

—: Delavci v družbenih dejavnostih o svojem družbeno-ekonomskem položaju — 1976. Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS 1977. 195 str. (Javno mnenje, 60) — sig. III/2517—60.

GLOBAČNIK Ilija: Družbena protislovja in protestne ustavitve dela v Sloveniji. Poročilo o protestnih ustavitvah dela v letih 1974, 1975, 1976. Ljubljana 1977. 60 str. (Javno mnenje, 61) — sig. III/2517-61.

KARDELJ Edvard: Izbrani teksti. Izbor: Renata Mejak. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za šolstvo 1977. 139+(III) str. 1. zv. (Novi vidiki) — sig. 13.491.

KARDELJ Edvard: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Ljubljana, Komunist, 1977. 221 str. — sig. 13.980.

NOVOSEL Pavao: Delegatsko informiranje. Modeli samoupravne komunikacijske akcije. Zagreb, Centar za informacije i publicitet 1977. 184 str. (Biblioteka komunikacijske znanosti, 2) — sig. 13.640.2.

POPIT Franc: Prvi večji uspeh združevanja dela, Delo, Lj., 17. 9. 1977.

POTRČ Miran: Samoupravno družbeno planiranje. Ljubljana, Univerzum 1977, 88 str. (Družbeno izobraževanje, 26) — sig. I/2952-26.

RIBIČIČ Mitja: SZDL — jedro in usmerjevalka organizirane dejavnosti. Delo, Lj., 28. 9. 1977.

—: SAMOUPRAVNI družbenoekonomski odnosi v kmetijski kooperaciji in združništvu v SRS Sloveniji. Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje pri RS ZSS 1977. 421 str. (Javno mnenje, 58) — sig. — III/2517-58.

ŠALI Franc: Še vedno premalo ofenzivni. Delo, Lj., 15. 9. 1977.

ŠETINC Franc: Kaj se bo spremenilo? Delo, Lj., 24. 9. 1977.

TROHA Zdravko: Samoupravna delavska kontrola. (— in Brane Jakopič. Ljubljana, Univerzum 1977. 63 str. (Družbeno izobraževanje, 27) — sig. I/2952-27.

TITO: Nenadomestljive vrednote naše politike. (Izjava po vrnitvi iz ZSSR, Koreje in Kitajske). Delo, Komunist, 9. 9., 12. 9. št. 33.

VUKIČEVIČ Vojislav: Kultura in splošni ljudski odpor. Ljubljana, Komunist 1977, 229. str. — sig. 13.944.

4. Delavska in progresivna gibanja:

GRLIČKOV Aleksandar: Evropa u očima komunista. Zagreb, Informator 1977. 135 str.

5. Mednarodni odnosi:

—: KONFERENCIJA O EVROPSKOJ BEZBEDNOSTI I SARADNJI. Beogradski sastanak 1977. KEBS '77. Beograd, Tanjug 1977. 490. str. — sig. II/14.340.

MARKIČ Boštjan: Vablljivost samoupravne alternative. (2. Mednarodna konferenca o participaciji, delavski kontroli in samoupravljanju). Delo, Lj., 24. 9. 1977.

MOJSOV Lazar: Sodobni svet in mi. Izbor člankov, predavanj in govorov o problemih iz sodobnih mednarodnih odnosov. Prev. V. Barabaš. Ljubljana, Komunist 1977. 334 str. — sig. 13.981.

—: OSIMSKI sporazumi. (izd. Sekretariat za informacije skupščine SFRJ). Ljubljana, Univerzum 1977. 89 str. (Biblioteka Savezne skupščine. Ser. 14, zv. 4.) — sig. 11.245-14/4.

—: SOCIALIZEM in politični odnosi. Okrogla miza '77, Cavtat. Komunist, Lj., 3. in 10. okt. 1977, št. 40, 41.

VRHUNEC Marko: Boj za novo mednarodno gospodarsko ureditev. Zbirka člankov in razprav. Ljubljana, DZS 1977. 213 str. — sig. 13.961.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

KERSEVAN Marko: Religija in družbena formacija. Ljubljana, FSPN 1976. 1. del. (III) +116 f. str. — sig. IV/2628—1.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

DAJIČ Putnik: 60 let oktobrske revolucije. 1. Komunist, Lj., 12. 9. 1977, 37.

PIHLER Borut: Hermenevtično izkustvo in izkustvo zgodovinske prakse. Problemi, Lj., 1976, št. 163—168, str. 223—241.

POLIČ Zoran: Pot slovenskega sokolstva v osvobodilno fronto. Delo, Lj., 24. 9. 1977.

TITO: Krepimo enotnost ZK in naših narodov. 40 let KP Hrvatske. Komunist, 3. 10. 1977, št. 40.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

DAMJANOVIČ Pero: Tito pred nalogami revolucije. Prev. B. Premrl. Ljubljana, Komunist, 1977. 321 str. Ilustr. — sig. 13.968.

DEUTSCHER Isaac: Stalin. Politična biografija. (Stalin. A political biography). Prev. B. Samarin. Zagreb, Globus 1977. 575 str. + (29) str. pril. Ilustr. (Modra biblioteka) — sig. III/3183.

- : MALI leksikon samoupravljača. (Gl. ured. M. Srdjić. 2. izm. i dop. izd. Beograd, Savremena administracija 1976. 520 str. — sig. P I/2878.
- : PRISTOP k znanstvenemu delu. Priručnik za študij in raziskovanje. Ljubljana, Partizanska knjiga 1977. 136 str. — sig. P 13.965.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

- SEVE Lucien: *Marxisme et theorie de la personnalité*. 3. ed. Paris, Ed. sociales 1974. 72 str. — sig. II/14.297.

II. FILOZOFIJA

- APEL Karl-Otto: *Transformation der Philosophie*. 1. Aufl. Bd. 1: Sprachanalytik, Semiotik, Hermeneutik. Bd. 2: Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft. (Frankfurt/M.), Suhrkamp Vlg 1973. 378+446 str. — sig. II/14.330-1, 2.

- : ASPEKTE und Probleme der Sprachphilosophie. Beitrage von K. O. Apel, L. Fley, W. Flach, etc. Hrsg. von J. Simon. Freiburg & München, Karl Alber (1974). 338 str. (Alber Broschur Philosophie) — sig. 13.969.

- FLINT Robert: *Philosophy as scientia scientiarum and a history of classifications of the sciences*. New York, Arno Press 1975. X+340 str. (History, philosophy and sociology of science). — sig. II/14.321.

- GRAHAM Loren R.: *Science and Philosophy in the Soviet Union*. New York, Vintage (1974.) XIII+584+XVI str. (Vintage Books, 152) — sig. I/2308-152.

- HEIDEGGER Martin: *Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der reinen Vernunft*. Frankfurt/M., V. Klostermann 1977. XII+436 str. (Heidegger Martin: Gesamtausgabe, 2. Abt., 25 Bd.) — sig. 13.758-2/25.

- : HERMENEUTIK und Ideologiekritik. Mit Beiträgen von K. O. Apel, C. v. Bormann, etc. Frankfurt/M., Suhrkamp 1975. 316 str. (Theorie-Diskussion) — sig. I/2886.

- : SPRACHPRAGMATIK und Philosophie. Beiträge von K. O. Apel, J. Habermas, etc. Hrsg. von K. O. Apel. Frankfurt/M., Suhrkamp 1976. 487 str. (Theorie-Diskussion) — sig. I/2885.

III. SOCIOLOGIJA

- ALEXANDER Ian: *City Centre Redevelopment. An evaluation of alternative approaches*. Oxford, Pergamon Press 1974. 81 str. (Progress in Planning, vol. 3, part 1.) — sig. III/3171-3/1.

- BOTTOMORE Tom: *Marxist Sociology*. New York, Holmes and Meier Publ. 1975. 77 str. — sig. 13.967.

- CAMPBELL Angus & P. E. Converse & W. L. Rodgers: *The Quality of American Life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. New York, Russel Sage Foundations 1976. XI+583 str. — sig. — II/14.323.

- COHEN Erik: *Expatriate Communities*. (London & Beverly Hills), Sage Publ. 1977. 133 str. (Current Sociology) *La sociologie contemporaine*, vol. 24, 1977, No. 3.) — sig. II/2924-24/3.

- COOK Alice H.: *The Working Mother: A survey of problems and programs in nine countries*. Ithaca, New York State School of Industrial and Labor Relations Cornell University, 1975, XII+71 str. — sig. III/3181.

- COOK-GUMPERZ Jenny: *Social Control and Socialization. A study of class differences in the language of maternal control*. London-Boston, Routledge and Kegan Paul (1973.) XI+290 str. (Primary Socialization, Language and Education, 6) — sig. II/13.659-6.

- : The ENVIRONMENT OF HUMAN SETTLEMENTS. Conference. 1976, Brussels. *The Environment of human settlements. Human wellbeing in cities. Proceedings of the conference held in Brussels, Belgium, April 1976*. Ed. by P. Laconte. Oxford, Pergamon 1976. Vol. 2. LIV+373 str. — sig. III/3174-2.

- HEUN Linda R. & R. E. Heun: *Developing Skills for Human Interaction*. Columbus, Ch. E. Merrill & A Bell and Howell 1975. XI+388 str. — sig. I/14.329.

- : HUMANISIERUNG der Arbeitswelt. Gesetzliche Vorschriften, Plane, Modelle und Kontroversen. Zusammengestellt von W. D. Winterhager. Berlin—New York, Walter de Gruyter 1975. 203 str. (Aktuelle Dokumente de Gruyter) — sig. I/2887.

- KOYANO Shogo: *Sociological Studies in Japan. Prewar, postwar and contemporary stages*. (London & Beverly Hills), Sage Publ. 1976. (Current Sociology/La Sociologie contemporaine. vol. 24. 1976, No. 1) — sig. II/2924-24/1.

- LEVY René: Der Lebenslauf als Statusbiographie. Die weibliche Normalbiographie in makrosoziologischer Perspektive. Stuttgart, Enke 1977. VIII+123 str. (Enke-Sozialwissenschaften) — sig. 13.958.
- LINDER Staffan Burenstam: The Harried Leisure Class. New York & London, Columbia Univ. Press 1970. VII+182 str. — sig. II/14.327.
- MIHAILOVIĆ Kosta: Regional Development Experiences and Prospects in Eastern Europe. 2. ed. Paris & The Hague, Mouton 1975. XIV+225 str. (Regional Planning, 4) — sig. II/13.730-4.
- OLLMAN Bertel: Alienation: Marx's conception of man in capitalist society. 2. ed. Cambridge, Cambridge Univ. Press 1976. XVIII+339 str. (Cambridge studies in the history and theory of politics) — sig. 13.953.
- : POPULATION and Family in the Low Countries. Vol. 1. Leiden, Martinus Nijhoff 1976. VIII+179 str. (Publications of the Netherlands Interuniversity Demographic Institute and the Population and Family Study Centre, 1) — sig. II/14.308-1.
- : POWER, Paradigmes and Community Research. Ed. by R. J. Liebert and A. W. Imersheim. London, Sage Publ. 1977. 343 str. (Sage Studies in International Sociology, 9) — sig. II/14.243-9.
- SHERIFF Peta: Sociology of Public Bureaucracies 1965—1975. London & Beverly Hills, Sage Publ. 1976. 175 str. Current Sociology (La sociologie contemporaine. vol. 24. 1976, No. 2) — sig. II/2924-24/2.
- SLATER David: Underdevelopment and spatial inequality: Approaches to the problems of regional planning in the Third World. Oxford, Pergamon 1975. str. 97—167. (Progress in planning, vol. 4, part. 2.) — sig. III/3171-4/2.
- : SOZIOLOGIE und Raumplanung. Einführung in ausgewählte Aspekte. Hrsg. von P. Atteslander, mit Beiträgen von P. Atteslander, B. Hamm, etc. Berlin & New York, Walter de Gruyter 1976. 272 str. (Sammlung Götschen, 2210) — sig. I/1738.2110.
- ZIEGLER Rolf: Theorie und Modell: Der Beitrag der Formalisierung zur soziologischen Theoriebildung, 41 Abb und 28. Tab. München & Wien, R. Oldenbourg Vlg 1972. 319 str. — sig. L4.331.
- V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO
- ADLAM Diana S. & G. Turner & L. Lineker: Code in Context. London, Routledge and Kegan Paul 1977. XV+253+14 str. (Primary socialization, language and education, 9) — sig. II/13.659-9.
- ADORNO Th. W.: Zur Dialektik des Engagements. Frankfurt/M., Suhrkamp 1973. 187+XXI str. (Adorno Th. W.: Aufsätze zur Literatur des 20. Jahrhunderts, Bd 2. Suhrkamp Taschenbuch. 134) — sig. I/2755-134/2.
- : ANALYSE und Synthese von Problemlösungsprozessen. Problemlösen, Frage-Antwort-Systeme, Theorembeweisen. Hrsg. von F. Klux, W. Krause, H. Sydow. Berlin, VEB Deutscher Vlg der Wissenschaften 1975. 415 str. Bd 2. (Kybernetik-Forschung) — sig. II/14.312-2.
- ANDREWS F. M.: Multivariate nominal scale analysis: A report on a new analysis technique and a computer program. By —, and R. C. Messenger. 3. print. Ann Arbor, Institute for social research 1975. VII+108 str. — sig. III/3180.
- BATES Elizabeth: Language and Context: the acquisition of pragmatics. New York, Academic Press 1976. XIV+375 str. — sig. II/14.355.
- : EDUCATION for Planning. The development of knowledge and capability for urban governance. Report of working group at the Centre for environmental studies, London. Ed by D. R. Diamond and J. B. McLoughlin. Oxford, Pergamon Press 1973. 108 str. (Progress in Planning, vol. 1, part. 1) — sig. III/3171-1/1.
- GUNDLACH Rolf: Historische Wissenschaften und elektronische Datenverarbeitung. Von —, und Carl August Lückcrath. Frankfurt/M., Ullstein 1976. 406 str. (Ullstein Buch, 3319) — sig. I/1405-3319.
- The IDEA of Culture in the Social Sciences. Ed. by L. Schneider and Ch. M. Bonjean. London, Cambridge Univ. Press 1973. IX+149 str. — sig. II/14.320.
- ITZINGER Oskar: Methoden der maschinellen Intelligenz. Eine Einführung. Mit 13 Abb. München & Wien, Hanser 1976. 173 str. (Computer Monographien, 10) — sig. 13.983-10.
- KORNAI Janos: Mathematical planning of structural decisions. With contr.: Th. Lip-tak and P. Wellusch. (A gazdasági szerkezet matematikai tervezése. Transl. by J. Hatvany, et al. 2. enleng. ed. Amsterdam — New York, American Elsevier 1975. XXXII+644 str. (Contributions to economic analysis, 45) — sig. II/13.178-45.
- : KULTURANTHROPOLOGIE. Beiträge von K. Alsleben, H. Bianchi, et al. Stuttgart & München, G. Thieme Vlg 1973. VIII+511 str. (Neue Anthropologie, 4) — sig. 13.973-4.
- MACKEY W. F.: Bilingualism as a World Problem/Le bilinguisme phénomène mondial. Montreal, Harvest House 1967. 57+62 str. — sig. I/2890.

STEINHAUSEN Detlef: Clusteranalyse. Einführung in Methoden und Verfahren der automatischen Klassifikation. . . . Berlin, Walter de Gruyter 1977. 206 str. — sig. II/14.343.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

—: ALTERNATIVES in Development. Is Europe responding to Third World needs? Papers presented at the Society for International Development European Regional Conference, Oxford, 1973. Ed. by J. West. Oxford, Pergamon 1974. II+156 str. — sig. IV/2619.

—: POLITICAL Language and Oratory in Traditional Society. Ed by M. Bloch. London, Academic Press 1975. X+240 str. — sig. II/14.324.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

—: SELF-GOVERNING Socialism: A reader. Ed. by Branko Horvat, Mihailo Marković, Rudi Supek, assist. H. Kramer. White Plains, International Arts and Science Press 1975. 2 vols. — sig. II/14.333-1, 2.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

ENDRUWEIT G.: Dreisprachiges Wörterbuch der Soziologie — Trilingual dictionary of sociology — Dictionnaire trilingue de la sociologie. Meisenheim am Glan, A. Hain 1975. 93 str. — sig. P 13.935.

—: UNIVERSITY and Research Library Studies. Some contributions from the University of Sheffield Postgraduate School of Librarianship and Information Science. Ed. by W. L. Saunders. Oxford, Pergamon Press (1968.) IX+221 str. (Library and Information Science, 8) — sig. II/14.298-8.

HOLISTER G.: Environment. A dictionary of the world around us. By —, and A. Porteous. London, Arrow Books 1976. 279 str. (Arrow Reference Series) — sig. Č 13.977.

HYMAN Anthony: Computing. A dictionary of terms, concepts and ideas. London, Arrow Books 1976. 207 str. + pril. (Arrows Reference series) — sig. Č 13.976.

WEHLER Hans-Ulrich: Bibliographie zur modernen deutschen Sozialgeschichte. (18—20. Jahrhundert). Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht 1976. X+269 str. (Arbeitsbücher zur modernen Geschichte, 1; Uni-Taschenbücher, 620) — sig. P 12.893-620/1.

UDC 808.63-06:301.18(497.12):008.001(497.12)

POGORELEC, dr. Breda: Social Aspects of the Slovene Language
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, Vol. 14, 2o. 9, p. 1008—1022

The text points out some (social) views on the Slovene language, particularly the literary language, as a means of broader communication and as the first language of this Republic as determined by the Constitution. The Slovene literary language is a national heritage adopted, transformed and transmitted from generation to generation; its development can be followed from the ninth century (the Freising Manuscript) and its modern form from the Age of Humanism (Protestantism) onwards. The freedom of language was one of the goals of the long struggle of Slovenes for political and social liberation. In the Socialist Republic of Slovenia this struggle was brought to a victorious conclusion by the National Liberation War, whereas Slovenes in Austria, Italy and to some extent in Hungary too, are still struggling for the right to use their own language. In spite of all this a certain degree of negligence with respect to the language and its usage has been felt, particularly in SR Slovenia. This negligence is due to a lack of education and broader culture.

UDC 301.18(-77):33.001(-15)

PIREC, Dušan: On Emmanuel's Treatment of the Socialist Project in the Disintegrated World
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, Vol. 14, No. 9, p. 1116—1129

The article is a critical analysis of dr. Emmanuel's paper which was read to the International Tribune in Cavtat last year. Applying Marxist economic analysis, the author points out the following inadequacies in Emmanuel's paper: certain theoretical and methodological inconsistencies resulting in unsatisfactory conclusions based on them, economic determinism in the centre — periphery relations, the thesis that workers in developed countries appropriate a part of the surplus value created by the working class of the economic periphery, that the »workers' aristocracy« is losing its revolutionary character and that the task of the socialist revolutionary transformation has been transferred to the working class of the developing world. The author argues that Emmanuel's analysis of international economic relations is essentially different from Marx's analysis, which leads him to false conclusions and to a vision of the socialist project in the contemporary world built on outward manifestations only, and an extremely apriori scientific method.

UDK 808.63-06:301.18(497.12):008.001(497.12)

POGORELEC, dr. Breda: Družbeni vidiki sovsenskega jezika
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, let. 14, št. 9, str. 1008—1022

Besedilo opozarja na nekatere znane in manj znane (družbene) vidike na slovenski jezik, posebej na knjižni jezik kot na povezovalno sredstvo širše komunikacije in z ustavo SR Slovenije določeni prvi jezik te republike. Slovenski (knjižni) jezik je dediščina, ki jo rod za rodom sprejema, preustvarja in sporoča naprej; njegov razvoj dokazujemo od devetega stoletja (Brižinski spomeniki), zadnjo, moderno dobo od humanizma (protestantizma) dalje. Jezikovna svoboda je bila med cilji dolgega boja za politično in družbeno osvoboditev Slovencev. V SR Sloveniji je bila izbojevana z NOB, Slovenci v Italiji, Avstriji in deloma na Madžarskem se za pravice jezika še borijo oziroma urejajo prakso. Ob vseh teh dejstvih ugotavljamo zlasti v SR Sloveniji v odnosih do jezika, njegove rabe neke vrste nebržnost, ki izvira iz izobrazbenega in vzgojnega, širše-kulturnega primanjkljaja.

UDK 301.18(77):33.001(15)

PIREC, Dušan: E Emmanuelovi obravnavi socialističnega projekta v dezintegriranem svetu
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, let. 14, št. 9, str. 1116—1129

Avtor kritično razčleni referat dr. Emmanuela »Socialistični projekt v dezintegriranem kapitalističnem svetu«, s katerim je nastopil na lanskoletni mednarodni tribuni v Cavtatu. Z uporabo marksistične ekonomske analize dokazuje Emmanuelove teoretično-metodološke nedoslednosti ter na njih zgrajene sklepe; njegov ekonomski determinizem v odnosih center-periferija; tezo, da si delavci razvitih dežel prisvajajo del presečne vrednosti, ki ga ustvarja delavski razred gospodarske periferije; da zgublja »delavska aristokracija« revolucionarne lastnosti in da je prešlo poslanstvo socialistične revolucionarne preobrazbe na delavski razred nerazvitega sveta. Avtor dokazuje, da se Emmanuelova analiza mednarodnih ekonomskih odnosov ter pristop k eksploataciji bistveno razlikuje od Marxove, kar ga pripelje tudi do napačnih ugotovitev ter take vizije socialističnega projekta v sodobnem svetu, ki je zgrajen le na pojavnih oblikah in skrajne aprioristični znanstveni metodi.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Sergej Kraigher: Družbena lastnina in položaj človeka v socialistični samoupravni družbi

Stane Južnič: Država v razvoju (in dejavniki, ki zavirajo dekolonizacijo)

Socializem in politični sistemi: Iz letošnje cviatake mednarodne tribune pripravljamo izbor tekstov, ki so jih napisali: Edvard Kardelj, Najdan Pašić, Kiro Hadži Vasilev, Lelio Basso, Lucio Libertini, C. H. Hermansson, Pierre Joye, Oscar Weiss in še nekateri drugi